T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU ÜYESİ DEVLETLERİN TOPLULUĞA FARKLI YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Yüksek Lisans Tezi

Hümbet Aslanov
No: 2501050877

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İlker Aktükün

İstanbul 2009

ÖZ

Bağımsız Devletler Topluluğu, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile bu ülkenin geniş toprakları üzerinde ortaya çıkan uluslararası otorite boşluğunu doldurmak ve muhtemel üye ülkeler arası ekonomik ve bir anlamda kültürel işbirliğini devam ettirmek amacıyla kurulmuştur. Kurulduğu günden itibaren Rusya'nın, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile birlikte bölgede kaybettiği etkiyi tesis etme aracı olarak da görülen BDT, bu sebepten muhtemel bazı üye ülkeler için uzak durulması gereken bir oluşum niteliği taşımıştır. Bazı muhtemel üye ülkeler ise BDT üyeliği ile birlikte Rusya'yı kendi yanlarına çekmede başarılı olacaklarını düşündüklerinden bu oluşuma sıcak bakmış ve komşu ülkelerle olan sorunların bu yolla kendi lehlerinde sonlanması amacında avantaj elde edeceklerine inanmışlardır.

Bugün bölgesel bir örgütlenme olan BDT, kuruluş sırasında taşıdığı sözkonusu ikilemleri bünyesinde bulundurmaya devam etmektedir. BDT içerisinde bazı üye ülkelerin diğer üye ülkelere karşı giriştikleri alt yapılanmalar da bu durumun kanıtıdır. BDT'nin böyle bir bölünme ile karşı karşıya olması, ekonomik ve diğer alanlardaki anlaşmaların da etkin bir şekilde uygulanmasını engellemektedir.

Bu çalışmada, BDT, işaret ettiğimiz çerçevede incelenmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde BDT'nin oluşumunun tarihi, siyasi ve hukuki boyutu, ikinci bölümde üye devletlerin BDT içi bütünleşme ve derinleşmeye yönelik tutumları, üçüncü bölümde ise BDT'nin geleceğine ve örgütselliğine yönelik oluşumlar ve gelişmeler ele alınmıştır.

ABSTRACT

Following collapse of the Soviet Union, the Commonwealth of Independent States (CIS) was formed with the purpose of filling the international authority gap that arose on the large lands of this country and to continue with the economic and in one sense cultural cooperation between prospective member countries. CIS, which was also perceived as a tool of Russia to regain the effectiveness that it lost in the region following collapse of the Soviet Union held the qualification of an organization that should be avoided by some member states. On the other hand, certain prospective countries had a positive attitude towards this organization since they thought that they could be successful in having Russia on their side and believed that they would gain advantages to resolving conflicts with their neighbor countries in their favor.

CIS, which is a regional organization today, continues to include within its structure the dilemmas that existed when it was first formed. The restructuring efforts undertaken by some member states within CIS against other member states are an evidence of this situation. This dissociation within the CIS prevents economic treaties and treaties in other areas from being implemented in an effective manner.

In this study, CIS is analyzed within the framework that we noted. Within this framework, the historical, political and legal dimensions of formation of CIS are discussed in the first part of our study, attitudes of member states towards integration and deepening within CIS are analyzed in the second part and the third part deals with formations and developments about the future and organizational structure of CIS.

ÖNSÖZ

Bağımsız Devletler Topluluğu, eski Sovyetler Birliği coğrafyasında bölgesel bütünleşme ve işbirliği açısından önemli bir boşluğu dolduran uluslararası bir yapılanmadır. Türkiye'de, hukuksal ve kurumsal boyutu bakımından çok fazla araştırma konusu yapılmayan BDT'nin siyasal bakımdan da araştırılmadığı söylenebilir. Bu yüzden bu çalışma ile BDT'nin hukuksal, kurumsal yapısı ile birlikte siyasal boyutu da incelenmiştir.

Siyasal olarak BDT'nin farklı amaçlar peşinde olan devletlerden oluştuğu ve sürekli olarak parçalanma riskiyle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Rusya'nın uluslararası politikada güç dengesini sağlamak amacıyla kurulmasına öncü olduğu BDT içerisinde Rusya'ya karşı oluşturulmuş koalisyonlar da söz konusudur. Bu çalışma ile söz konusu bu parçalanmaya temel olan eğilimler ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın yürütülmesinde danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İlker AKTÜKÜN'ün katkıları önemli bir yere sahiptir. Hocamın katkıları tezin belli bir bütünsellik kazanmasına vesile olmuştur. Göstermiş olduğu yardımlardan dolayı kendilerine derin saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum....

Son olarak bu tezin hazırlanması sürecinde yaşadığım bütün gerginliğe ve sıkıntıya rağmen göstermiş oldukları anlayış ve sabra göre anneme ve babama teşekkür ediyorum. Ayrıca Büyük Türk Cumhuriyetleri Öğrenci Projesi kontenjanında Türkiye'de eğitim almamda emeği olan tüm kişilere saygılarımla teşekkürlerimi bildiririm.

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **v**
KISALTMALAR ..... **vii**
G İ R İ Ş **1**
1. BÖLÜM: BDT'NİN OLUŞUMUNUN TARİHİ, SİYASİ VE HUKUKİ BOYUTU. **6**
1.1. SSCB'nin Dağılması ve Bağımsız Devletlerin Kurulması 6
1.2. BDT'ye Üye Devletler ve Amaçlarının Farklı Yönleri 16
1.3. BDT'nin kurucu Antlaşmaları ve temel özellikleri 29
1.4. BDT'nin İdari ve Yürütme Organları 43
2. BÖLÜM: ÜYE DEVLETLERİN BDT İÇİ BÜTÜNLEŞME VE DERİNLEŞMEYE YÖNELİK TUTUMLARI **53**
2.1. Bir Arada Olmaya Yönelik Çalışmalar ve Güdülen Amaçlar 53
2.2. Üye Devletlerin BDT içi Bütünleşmeyi Derinleştirmek Çabaları ve Farklı Yaklaşımlar 66
2.3. Üye Devletler Arasında "Bitmeyen Sorunlar": Bir Arada Olmanın Paradoksalları. 79
3. BÖLÜM: BDT'NİN GELECEĞİNE VE ÖRGÜTSELLİĞİNE YÖNELİK OLUŞUMLAR VE GELİŞMELER **91**
3.1. Üyelerin Üyelere Karşı Örgüt İçi Gruplaşmaları 91
3.2. Bir Arada Olmanın Etkinliği: Üçüncü Devlet ve Örgütlerle İlişkiler Bakımından Karşılaştırma 101
SONUÇ **115**
KAYNAKÇA **120**

KISALTMALAR

A.e : Aynı eser

A.g.e : Adı geçen eser

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu

BM : Birleşmiş Milletler

DBK : Devlet Başkanları Konseyi

DEK : Devletlerarası Ekonomik Komite

EİÖ : Ekonomik İşbirliği Örgütü

HBK : Hükümet Başkanları Konseyi

OAİÖ : Orta Asya İşbirliği Örgütü

OHDK : Olağanüstü Hal Devlet Komitesi

RSFSC	**:**	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	**:**	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	**:**	Şankay İşbirliği Örgütü
T.C	**:**	Türkiye Cumhuriyeti
TACİS	**:**	Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım

G İ R İ Ş

Sovyetler Birliğinin dağılması ve yerinde Bağımsız Devletler Topluluğunun (BDT) kurulması 20. yüzyılın sonunda gerçekleşen çok önemli tarihi olay olmuştur. 20. yüzyılda diğer başka imparatorluk ve büyük devletler de dağılsa da bu olayların hiç biri dünya çapında uluslararası ilişkileri Sovyetler Birliğinin dağılması kadar etkilememiştir. 2000-2008 yıllarında Rusya devlet başkanı olan V.Putin SSCB'nin dağılması olayını 20. yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi olarak değerlendirmiştir. BDT'nin kurulmasında öncelikli amaç, eski birlik cumhuriyetlerinin sivil şekilde bir-birinden ayrılmasını sağlama olmuştur.

BDT'nin kurulması eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ilişkilerin aniden, ve tümden kesilmesini önlemekle, bir taraftan on yıllarca oluşa gelmiş ve çeşitli biçimlerde kendini gösteren ilişkilerin bir şekilde sürdürülmesine, diğer taraftan da tek yönetim merkezinin dağılmasından sonra ortaya çıkan sorunların tartışılıp, görüşmeler yoluyla çözülmesine belirli katkı sağlamıştır. Sovyetler Birliğinden farklı olarak BDT'nin tam gönüllü bir birlik olması, onun içinde yaranan sorunların çözümü için de değişik yaklaşım gerektirmiştir. Ne var ki, her zaman güç göstermekle amacına ulaşmaya çalışan Rusya için bu yeni gerçeklikleri kabul etmek kolay olmamıştır. Yalnız 90'lı yılların sonuna doğru Rusya liderleri BDT içerisinde entegrasyon süreçlerinin çeşitli üye devletler tarafından farklı şekilde algılandığı olgusuyla barışmış, daha derin entegrasyona taraf olan ülkelerle işbirliğine daha çok önem vermeye başlamışlar.

Rusya'nın etkisinden kurtulmaya çalışan Post Sovyet ülkeleriyse, resmi Moskova ile ilişkilerde gerilimden uzak durmak için BDT'ye katılsalar da, bağımsızlıklarını kararlılıkla korumuş, BDT'ye devlet ötesi yetkiler verilmesine geçit vermemişler. Bu gruba Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Moldova, kimi durumlardaysa Türkmenistan ve

Özbekistan katılmıştır. Bu çabaların ilişkilendirilmesi için GUAM adlı örgütün kurulması, uluslararası birliğin bu devletlere bağımsızlıklarını korumak için çok yönlü destek vermelerinde önemli rol oynamıştır.

SSCB'nin dağılması sonucunda soğuk savaşın sona ermesi, komünizmin dünya için tehlike olmaktan çıkması dünya çapında memnunlukla karşılanmıştır. Aynı zamanda Post Sovyet mekanında gerçekleşen olayların kaosa dönüşmemesi, kanlı çatışmaların yaranmaması için ABD, Avrupa Birliği, komşu devletler, özellikle de Türkiye bağımsızlığını yeni kazanmış devletlere yardım etmiş, onların uluslararası birliğe katılmalarına, bağımsızlıklarını pekiştirmelerine destek vermişler.

Bütün bu süreçler 20. yüzyılın sonu 21. yüzyılın başlarında gerçekleşen jeopolitik değişiklikleri önemli ölçüde etkilemiş, Avrasya mekanında yeni siyasi aktörlerin oluşmasına, yeni güç merkezlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle de, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Post Sovyet mekanında yaşanan değişikliklerin, özellikle de Bağımsız Devletler Birliğinin kurulması ve güçlü bölgesel örgüte dönüşmesi için atılan adımların ciddi şekilde araştırılması büyük siyasi önem taşıdığı kadar bilimsel önem de arz etmektedir. Bu sorunların nesnel bir biçimde araştırılması Rusya'nın uygulanmakta olan siyasi çizgisini doğru bir şekilde değerlendirmeye, BDT katılımcısı olan devletlerin gelişim perspektiflerini belirlemeye olanak sağlayacaktır.

Tezimde BDT'nin kurulması ve üye devletlerin bu kurum içerisindeki faaliyetleri incelenmiştir. BDT'nin kurulması sırasında Sovyetler Birliği içerisinde ortaya çıkan gerilim ortamı, SSCB'yi koruma çabalarının yetersizliği, Rusya Federasyonu yönetiminin yeni temellere dayalı birlik oluşturma girişimlerinin nedenleri, diğer üye devletlerin güttükleri amaçlar, Birliğin başlıca kuruluş belgelerinin içeriği, temel yürütme organları, BDT çerçevesinde karar alma ve yürütme mekanizmalarının incelenmesi amaç edinilmiştir. Çalışmada önemli hususlardan biri de Birlik katılımcısı

olan devletler arasında karşılıklı ilişkilerin eşit haklar temelinde geliştirilmesi çabalarının, Rusya yönetiminin bu kurum aracıyla Post Sovyet mekanında kendi etkisini koruyup sürdürme iddialarının ve diğer katılımcıların bunu bertaraf etme çabalarının kapsamlı bir şekilde somut bulgular ışığında çözümlenmesidir.

Tez kronolojik çerçevede 1991-2008 yıllarını kapsamaktadır. 1991 yılının başlangıç tarih olarak alınmasının nedeni BDT'nin aynı yılda kurulmasıyla ilgilidir. 2005 yılından sonraki dönemdeyse BDT üyeleri arasında bütünleşme eğiliminin zayıflaması, bu Birliğin içerisinde oluşan GUAM, Orta Asya İşbirliği Örgütü (OAİÖ) gibi kurumların giderek öneminin arttığı görülmektedir. Fakat konunun analaşılır kılınması amacıyla tezde SSCB'nin dağılmasına götüren süreçte gelişen toplumsal politik olaylara da değinilmiş, ayrıca BDT üyeleri arasında son yıllarda ortaya çıkan önemli olaylara da yer verilmiştir.

BDT'nin kurulması ve faaliyet mekanizması, üye devletler arasında karşılıklı ilişkiler 90'lı yıllarda tarihçilerin, siyaset bilimcilerinin, uluslararası ilişkileri inceleyen araştırmacıların dikkatini çekmiş, bu konuda çok sayıda eserler, bilimsel makaleler yazılmıştır. Bu bakımdan Amerikan siyaset bilimcisi Z. Brjezinski'nin ve C.Koen'in eserleri, İtalyan araştırmacı Ennio Du Nolfo'nun uluslararası ilişkilerden bahseden monografisi konuyla ilgili önemli kaynaklardandır. Sovyetler Birliğinin dağılması ve BDT'nin kurulmasıyla ilgili Post Sovyet mekanında yazılmış çok sayıda araştırmalar içerisinde Rus bilim adamlarından R.Medvedev'in, V.Sogri'nin, Y.Moiçabaev'in, M.Zuyev'in, Azerbaycanlı araştırmacılardan E.Hesenov'un, A.Recebli'nin eserleri veri zenginliği bakımından içeriğiyle dikkat çektiğini belirtmek gerekir. 21. yüzyılın ilk yıllarında BDT mekanında ortaya çıkan olaylar Ukrayna, Gürcistan, Orta Asya ülkelerinden olan uzmanlarca da kapsamlı bir şekilde çözümlenmiştir. Bu konuya son dönemlerde uluslararası ilişkilerle ilgili eserlerde de esaslı şekilde yer verilmektedir.

BDT'ye katılan ülkelerin liderleri, üst düzey devlet görevlileri de bu Birliğin yaranması, gelişim olanakları, yüzleştiği sorunlara ilişkin ilginç açıklamalarda bulunmuş, düşünce ve görüşlerini belirtmişler. Bunlar BDT'nin kurulması ve örgüt içerisinde devam eden entegrasyon süreci, ve bu süreçteki çelişkilerle ilgili bilgi edinmek için önemli kaynak niteliği taşımaktadır. İsveç'te yayımlanan "Orta Asya ve Kafkasya", Moskova'da yayımlanan "Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler", "Yeni ve En Yeni Tarih" dergilerinde çıkan bilimsel makaleler de konunun araştırılması için çok önemlidir. Özellikle de son dönemde BDT mekanında ortaya çıkan entegrasyon sürecini derinleştirme faaliyetleri, GUAM'ın bölgesel örgüte dönüşmesi yönünde atılan adımlar bu dergilerin sayfalarında kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

SSCB'nin dağılması ve BDT'nin kurulması yönündeki çalışmaları araştırırken resmi belgelere, günlük basın-yayım kuruluşlarının, o sıradan Rusya'da yayımlanan "Nezavisimaya Gazeta", "Rossiyskaya Gazeta", "İzvestiya", Azerbaycan'da yayımlanan "Halk Gezeti", "Azerbaycan" ve "Azadlıg" gazetelerine daha çok başvurulmuştur. Bunun nedeni, çeşitli konulardan bahseden araştırmacıların genellikle kendi sübjektif düşüncelerini ortaya koymalarına karşın, devlet resmilerinin görüş ve röportajlarından daha nesnel sonuçlar çıkartılabilinmesi olasılığıyla ilgilidir.

Çalışmamın amacı Bağımsız Devletler Topluluğunun kurulması ve üye devletler arasında ilişkilerin kapsamlı bir şekilde araştırılması, onlar arasında farklı yaklaşımların karşılaştırılmasıdır. Bu amaca ulaşmak için BDT'nin kurulmasının nedenleri, üye devletlerin başlıca amaçları, Birliğin kuruluş belgelerinin içeriği, Birliğin esas organları, kararların alma ve yürütme mekanizmaları incelenmiştir. Çalışmada Birliğe üye devletler arasında ilişkilerin gelişme seyri, Rusya'nın bu kurum aracılığıyla Post Sovyet mekanında kendi etkisini koruyup sürdürme çabaları, BDT içerisinde etnik sorunların ortaya çıkma nedenleri, onların çözümü doğrultusunda gösterilen çabalar ve bu çabaların bugüne kadar pratik sonuçlar üretememesinin nedenleri de araştırılmaya çalışılmıştır. Tezde Birlik katılımcısı olan devletlerin Rusya hegemonyasına karşı kendi aralarında

oluşturduğu gruplaşmalar, uluslararası ve bölgesel örgütlere katılmaları yönündeki çabaları, ABD ve Avrupa Birliği ile, ayrıca komşu devletler Türkiye, İran, Çin ve diğer devletlerle karşılıklı faydalı işbirliği geliştirmek alanındaki faaliyetleri de incelenmiştir.

Birinci bölüm BDT'nin oluşumunun tarihi, siyasi ve hukuki boyutu konularını kapsamaktadır. Burada BDT'nin oluşumunun nedenleri çözümlenmeye çalışılmış, bu örgütün kurulmasına ilişkin kabul edilen belgeler, üye devletler ve onların amaçları, BDT'nin temel organları ve onların faaliyet mekanizmasının temelini oluşturan yasal düzenlemeler ele alınmıştır.

İkinci bölümde BDT'nin katılımcı devletlerinin bütünleşme ve derinleşmeye yönelik faaliyetleri incelenmiştir. Bu bölümde Rusya Federasyonunun başından beri bu örgüte devlet ötesi yetkiler vermekle Post Sovyet mekanını kendi denetimi altında tutma çabaları, diğer katılımcı devletlerinse bütün olanaklarıyla buna karşı çıkmalarını belirtmeye çalıştım.

Üçüncü bölümde BDT'nin içerisinde cereyan eden çelişkili süreçlerden, Rusya'nın üstünlük kurma çabalarına karşı Ukrayna'nın liderliğinde GUAM'ın kurulması, Orta Asya ülkelerinin kendi aralarında oluşturdukları gruplaşmalara değinilmiştir. Ayrıca Post Sovyet ülkelerinin üçüncü devletlerle, o sıradan ABD, Avrupa Birliği ülkeleri, Türkiye, İran ve Çin'le karşılıklı faydalı işbirliği geliştirmek çabalarıyla ilgili tezin sınırları kapsamında bilgi verilmesine çalışılmıştır.

1. BÖLÜM: BDT'NİN OLUŞUMUNUN TARİHİ, SİYASİ VE HUKUKİ BOYUTU

1.1. SSCB'nin Dağılması ve Bağımsız Devletlerin Kurulması

80'li yılların sonuna doğru M. Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nde uygulamaya çalıştığı yeniden yapılanma ve açıklık politikası ülke içi sorunların daha da artmasına, komünist bürokratik rejimin zayıflamasına ve sonunda bu rejimin dağılmasına neden oldu. 1988 yılında SSCB Anayasasında yapılan düzenlemeyle Sovyetler Birliği tarihinde ilk kez seçim sisteminde değişikliğe gidildi, halk delegelerinin seçenekli yöntemle seçilmesi kuralı uygulamaya konuldu. SSCB Halk Delegeleri Kurultayına 2250 delegenin bir kısmının parti listesi, bir kısmının da seçenekli yöntemle seçilmesi kuralı belirlendi.

Bu düzenleme sonrası yapılan ilk seçimlerde komünistler Moskova Leningrad'da yenilgiye uğradılar. SSCB Halk Delegelerinin 1989 yılı Mayıs-Haziran aylarında yapılan I Kurultayında çoğunluğu oluşturan demokratik güçler SSCB Anayasasında, Sovyet toplumunda Komünist partisinin "önder rolünü" belirleyen 6. maddenin iptalini talep ettiler. Uzun tartışmalardan sonra 6 Şubat 1990'da 6. madde iptal edildi ve basında sansür kaldırıldı.[1] Bu tavizler sayesinde M.Gorbaçov Komünist Partisinde başkanlığını kendi elinde bulundurmanın yanı sıra SSCB'nin de ilk devlet başkanı seçildi.

[1] V.V.Sogrin, **Politiçeskaya istoriya sovremennoy Rossii. 1985-2001: ot Gorbaçeva do Putina**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2001, s. 5.

Yeniden yapılanma beklenilenin aksine ne ekonomik gelişmeye, ne de demokratik normların oluşmasına neden oldu. M.Gorbaçov'un ekonomik reformlar yapmak üzere görevlendirdiği danışmanlarını sık-sık değiştirmesi faaliyet programlarının da değiştirilmesine neden olmaktaydı. Her yeni girişim bürokratik yönetim sisteminin, parti ve işletme kurumları yöneticilerinin, işçi kolektiflerinin keskin karşı koymasıyla sonuçlanıyordu.[2] On yıllar boyunca kendine yer etmiş katı merkeziyetçi yönetim kurallarının sürdürülmesi, ekonomik sistemin reformuna olan güveni azaltmaktaydı. Oysa Sovyet ekonomisi için daha kalıcı yapısal değişiklikler, planlı ekonomiden giderek piyasa ekonomisine geçiş ve kamu işletmelerinin büyük çoğunluğunun özelleştirilmesi gerekmekteydi. M.Gorbaçov ve ekibi ise ekonomik sistemde köklü değişikliklere gitmek yerine hafif reformlar yapmak suretiyle on yıllar boyunca biriken sorunları çözme, sosyal-ekonomik durumu istikrara kavuşturma çabası içerisindeydi. İyi düşünülmeden yapılan reformlar sosyalist ekonomiyi modernleştirmek yerine ona ağır darbeler vurdu. Örneğin, 1985 yılında gerçekleştirilen alkol karşıtı reform bir sonraki yılda bütçe açığının 3 kat artmasına neden oldu.[3]

Ekonomik reformların başarısızlığı bütün ülke çapında gıda ve kitlesel tüketim ürünlerinin daha da yetersizleşmesine neden oldu. Temel gıda ürünlerinin Moskova'da bile karne usulüyle verilmesine geçildi. Sovyet Rublesinin emisyonu hızlı bir şekilde artmaya başladı ve 1985-1989 yıllarında 4 katına ulaştı. Bu artış 1990 yılındaysa %20 oranında gerçekleşti.[4] SSCB'nin dış borcu 1985 yılında 10 milyar Ruble olduğu halde, 1991 yılında 52 milyar Rubleye ulaştı.[5] Aynı süre zarfında ülkenin altın rezervleri 10 defa azalarak 240 tona indi.

---

[2] Y..A.Kurnosov,."Perestroyka na Ukrayne. Sotsialno-ekonomiçeskie problemı**"**. –**İstoriya SSSR**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1988, s. 24.

[3] A.A.Vişnevskiy. **Serp i rubl. Konservativnaya modernizatsiya v SSSR**. İzdatelstvo Nauka, Moskova., 1998, s. 198.

[4] V.V.Alekseev, **Raspad SSSR v kontekste modernizatsii i imperskoy evolyutsii** , İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2003 , s.7.

[5] V.A.May**. Ekonomika i vlast. Politiçeskaya istoriya ekonomiçeskoy reformı v Rossii.1985-1994**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova., 1995, s. 243.

M.Gorbaçov'un bir taraftan piyasa ekonomisi öğelerini uygulamak, öte yandan da sosyalist ilkelerine bağlı kalma isteği daha başından olanaksızdı ve zamanla daha ağır sonuçlar doğurdu. Amerikan araştırmacı S.Koeni'ye göre M.Gorbaçov'un başlattığı reformlar Sovyet sistemini kurtarmak yerine onun dağılmasını daha da hızlandırmıştır.[6]

Toplumsal yaşamın demokratikleştirilmesi doğrultusunda atılan adımlar, resmi komünist ideolojisi dışındaki değişik görüş ve düşüncelerin yaygınlaşması kısa sürede bütün Sovyet düzenini, totaliter-otoriter rejimi keskin bir biçimde eleştiren, aşırı milliyetçi söylemlerden hareket eden siyasal grup ve örgütlerin ortaya çıkmasına olanak sağladı. M.Gorbaçov'un himayesindeki Ermeni milliyetçilerinin Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan koparılıp Ermenistan'a birleştirilmesi ve Ermenistan'da yaşayan Azerilerin kendi ata yurtlarından kovulması sürecini başlatması çokuluslu ve geçmişten kalma çok sayıda etnik sorun alanları olan Sovyetler Birliği'nde milletler arasındaki ilişkilerin ciddi bir biçimde gerilmesine neden oldu.[7] Baltık cumhuriyetleri, Gürcistan ve Azerbaycan'da liberal-demokratik ideolojiyi ve Batı uygarlığı değerlerini referans alan Halk Cephelerinin önderliğinde geniş çaplı ulusal özgürlük mücadelesi ortaya çıktı. Bu cumhuriyetlerde Moskova'nın etkisinden kurtulma, devlet bağımsızlığına yeniden kavuşma çabaları Sovyet yönetimince Nisan 1989 Tiflis'te, Ocak 1990 Bakü'de, Ocak 1991 Riga'da ve Vilnüs'te sivil halka karşı ordu birliklerinin güç kullanmasına neden oldu. Bu da doğal olarak Sovyet hükümetine olan güvenin tamamen sarsılmasıyla sonuçlandı.

1990 yılının Mart, Mayıs aylarında Rusya Federasyonu (RSFSC) ve diğer birlik cumhuriyetlerinin Yüksek Konseylerine seçimlerde ilk kez yüksek yasama organlara Komünist partisine muhalif olan demokratik ve milliyetçi güçler seçildiler. Moskova ve Leningrad'da iktidara "Demokratik Rusya" harekatının liderleri geldiler. Moskova'ya ünlü ekonomi uzmanı G.Popov, Leningrad'a ise hukukçu A.Sobçak vali seçildiler. Bu

[6] S.Koen. **Proval krestovogo pohoda SŞA i tragediya postkommunistiçeskoy Rossii**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova , 2001, s. 39.
[7] **Azerbaycan tarihi**. Yedi ciltde. C.7, Azerneşir, Bakı, 2003, s. 257-258.

seçimlerde Leningrad seçmenleri, sosyalizme olumsuz tepkilerini bu kentin isminin yeniden Sankt-Petersburg olarak değiştirilmesi yönünde oy kullanarak gösterdiler.[8] Litvanya, Letonya, Estonya, Gürcistan, Ermenistan ve Moldovya Yüksek Konseylerinde milliyetçi güçler çoğunluğu ele geçirdiler. Cumhuriyetlerin çoğu egemenlik yasası kabul ettiler, bazılarıysa yakında bağımsızlıklarını ilan edeceklerini duyurdular. RSFSC, Ukrayna ve Beyaz Rusya'da demokrasi yanlıları üstünlük elde ettiler.

RSFSC Halk Delegelerinin Mayıs–Haziran 1990'da yapılan I Kurultayında daha kapsamlı demokratik değişiklikler ve liberal ekonomik siyaset yanlısı olan B.N.Yeltsin Rusya Federasyonu Yüksek Konseyine başkan seçildi.[9] Kurultay egemenlik bildirgesi kabul etti ve mevcut krizden kurtulmak için temelli bir program hazırlanması yönünde karar aldı. 12 Haziran 1991'de B.Yeltsin geniş yetkilerle Rusya'nın devlet başkanı seçildi. B.Yeltsin'le M.Gorbaçov arasında liderlik uğrunda siyasi mücadele başlandı, Sovyetler Birliği hakimiyeti ile Rusya Federasyonu'nun hakimiyet birimleri arasında cephe alma eğilimleri yarandı.

M.Gorbaçov ise SSCB'nin varlığını sürdürmesi için, merkezle birlik cumhuriyetleri arasında yeni Birlik Antlaşmasının değişik varyasyonlarını müzakereye açtı. 12 Haziran 1990'da Baltık cumhuriyetleri hariç bütün birlik cumhuriyetleri liderlerinin katıldığı Federasyon Konseyi yeni Birlik Antlaşması taslağının hazırlanıp imzaya açılması ve akabinde SSCB'nin "Egemen Devletler Birliği"ne dönüşmesi yönünde karar aldı. Federasyon, konfederasyon ve ortak devlet öğelerinin yansıdığı Yeni Birlik Antlaşması taslakları 7 değişik varyasyonda müzakereye açıldı.[10]

---

[8] V.V.Sogrin, **Politiçeskaya istoriya sovremennoy Rossii. 1985-2001: ot Gorbaçeva do Putina**, İzdatelstvo Alıfa, Moskova, 1999, s. 8-9.
[9] M.N.Zuev, **Oteçestvennaya istoriya. Kn.2, Rossiya v XX – naçale XXI vek**a , İzdatelstvo Norma, Moskova, 2000, s. 489.
[10] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax,** İzdatelstvo Yurist, Moskova., 2003, s. 505.

24 Aralık 1990'da SSCB Halk Delegelerinin Kurultayı "Yeni Birlik Antlaşmasının İlkeleri" adlı karar kabul etti. Bu karara göre mevcut birlik egemen cumhuriyetlerin gönüllü, eşit haklı birliğine dönüşmeli, demokratik, federatif devlet kurulmalıydı.[11] Kurultayda ayrıca 17 Mart 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin geleceğini belirleyecek referandumun geçirilmesi kararı alındı.

.

Fakat Baltık cumhuriyetleri, Moldovya, Gürcistan ve Ermenistan'ın yöneticileri referanduma katılmayacaklarını bildirdiler. Bağımsızlık talebiyle harekata geniş bir halk kitlesi de destek verdi. Bağımsızlık çağrıları Slav cumhuriyetleri olan Ukrayna ve Beyaz Rusya'da da halk tarafından desteklenmekteydi.

Ulusal ayaklanmalar karşısında SSCB'nin dağılması tehlikesinin önüne geçmek için M.Gorbaçov'un aldığı önlemlerden biri de çekinceli iç politika çizgisi izlemesiydi. 1990 yılının sonlarında iktidardaki muhafazakarlara yaklaştı, reform karşıtlarını Politbüroya aldı. Bu duruma itiraz eden Başbakan Nikolay Rıjkov ve dış işleri bakanı E.Şevardnadze istifa ettiler. Muhafazakarlar cumhuriyetlere yeni tavizlerin verilmesi ve merkezin diktasının yerine, cumhuriyetlerle uzlaşma çizgisinin takip edilmesinden bir hayli rahatsızdı. Bu da orta bir yol tutma çabası içerisindeki M.Gorbaçov'un sonunda yalnız kalmasına neden oldu. Rusya'da ve diğer cumhuriyetlerde yeni komünist karşıtı, demokratik nitelikli siyasi örgütlerin kurulması onun pozisyonunu daha da zayıf duruma soktu.[12]

1991 yılı başlarında Sovyet yönetimi Baltık cumhuriyetlerinde bağımsızlık harekatını boğmak için askeri güç kullandı. Beklenilenin aksine Batı ülkeleri buna temkinli tepki verdiler. ABD yönetimi, Almanya'nın birleştirilmesi ve Stratejik Silahların Sınırlandırılması Anlaşması imzalanmasını Baltık cumhuriyetlerinde cereyan eden olaylardan daha önemli olduğunu sanmaktaydı. Rusya yönetimi ise Baltık

[11] V.V.Alekseev, **Raspad SSSR v kontekste modernizatsii i imperskoy evolyutsii– Oteçestvennaya İstoriya**, İzdatelstvo Yurist, Moskova ,2001, s. 7.
[12] **A.e.,** s. 718.

cumhuriyetlerinin bağımsızlığını destekledi. 19 Şubat 1991'de B.Yeltsin SSCB'nin devlet televizyonunda yaptığı konuşmada M.Gorbaçov'u cumhuriyetler arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan sorunları çözmede yetersiz kalmada suçlayarak onu istifaya davet etti.[13] Batı'da bir çok siyasi otorite ve diplomatlar M.Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'ni koruma ve reform yönündeki çabalarının yalnızca Baltık cumhuriyetlerindeki olaylar yüzünden değil, daha ziyade Rusya yönetiminin SSCB'yi içten dağıtmaya yönelik faaliyeti sonucunda fiyaskoya uğradığını öne sürmekteydiler.

23 Nisan 1991'de Moskova civarındaki Novo-Ogoryevo'da SSCB devlet başkanının konutunda M.Gorbaçov'la Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan cumhuriyetlerinin Başkanları görüşerek yeni Birlik Antlaşmasının temel ilkeleri üzerinde mutabakata vardılar. "9+1" formatıyla 23 Temmuzda yapılan bir sonraki görüşmede yeni Birlik Antlaşması taslağı üzerindeki işler tamamlandı ve 20 Ağustosta imzalanması kararı alındı. Yeni Birlik Antlaşmasında, Birlik üyelerinin hakları önemli ölçüde artırılarak devletin Sovyet Egemen Cumhuriyetleri Birliği adlandırılması öngörülmekteydi. Ayrıca taslağa göre merkez yalnızca savunma, maliye, dışişleri ve kısmen de vergi ve sosyal siyaset alanlarını elinde bulundurabilecekti. Merkezi devlet kurumları yönetici olmaktan çıkıp koordinasyon kurumlarına dönüşecekti.[14]

Bu arada yeni Birlik Antlaşmasının imzalanmasını engellemek isteyen ve kendi yetkilerini koruma peşinde olan Yüksek Konsey yönetimindeki bir grup, darbe yaparak iktidarı ele geçirmek için harekete geçti. 19 Ağustos 1991'de devlet başkanı yardımcısı G.Yanayev'in başını çektiği Olağanüstü Hal Devlet Komitesi (OHDK) oluşturuldu. Kuvvet komutanlıkları yöneticilerinin katıldığı bu oluşum ülkede olağanüstü hal ilan etti. Moskova'nın ve diğer büyük kentlerin sokaklarına tanklar çıkartıldı, Kırım'da

[13] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax,** İzdatelstvo ONİKS, Moskova, 2001, s. 504.
[14] M.N.Zuev, **Oteçestvennaya istoriya. Kn.2, Rossiya v XX – naçale XXI vek**a, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2002, s. 514.

dinlenmede olan M.Gorbaçov'un dış dünyayla teması kesildi. OHDK'nın aynı gün aldığı 2 sayılı karara göre "Pravda", "İzvestiya", "Krasnaya zvezda" ve diğer bir kaç gazetenin dışındaki bütün merkezi ve yerel gazetelerin yayımı yasaklandı merkezi televizyon dışında bütün diğer televizyon kanallarının yayımlanması durduruldu.[15]

OHDK'nin devlet darbesi yapmada amacı SSCB'yi tekrar 1985 yılı öncesi duruma götürme, çok partili sistemi, demokratik değişiklikleri, piyasa ekonomisine geçme sürecini durdurmaktı. Moskova'da olan olaylardan bir hayli rahatsız olan Estonya Yüksek Konseyi 20 Ağustosta bağımsızlık bildirgesinin yürürlüğe girdiğini duyurdu. 21 Ağustos'ta Litvanya parlamentosu da böyle bir adım attı. SSCB'nin dağılması gerçekliğe dönüşmeye başladı.

Fakat devlet darbesi girişimi amacına ulaşamadı. Ülke halkının çoğu OHDK'ni desteklemedi, ordu sivil halka karşı güç kullanmaktan kaçındı. Rusya Yüksek Konseyi binası (Beyaz saray) çevresinde barikatılar kuruldu. B.Yeltsin'in halka seslenmesi üzerine demokrasiyi destekleyen on binlerce insan Beyaz sarayın savunmasına kalktı. Askeri birliklerin bir kısmı da kalabalığa katıldı. Uluslararası camia darbe girişimini kınadı, Baltık devletlerinin bağımsızlığı tanındı, SSCB'ye yapılan yardımların durdurulması çağrıları duyulmaya başlandı.[16]

22 Ağustos'ta devlet darbesi tamamen önlendi, OHDK üyeleri tutuklandı. Foros'ta ev hapsinde tutulan M.Gorbaçov özgürlüğüne kavuştu ve Moskova'ya getirildi. Kararlı adımlarıyla devlet darbesinin önüne geçen B.Yeltsin Sovyetler Birliğinde artık en önemli siyasi kişilikti. Onun çıkardığı fermanla Rusya Federasyonunda Komünist Partisinin faaliyeti yasaklandı.

---

[15] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2002, s. 390.
[16] **A.e.,** s. 391-392.

24 Ağustos 1991'de Ukrayna Yüksek Konseyi Ukrayna'yı bağımsız demokratik devlet ilan etti ve 1 Aralık tarihinde bağımsızlıkla ilgili anayasa maddesini referanduma sunma karara aldı. Bunun ardından diğer birlik cumhuriyetleri de bağımsızlıklarını ilan ettiler. Eylül başlarında SSCB Halk Delegeleri'nin Kurultayı olağanüstü toplanarak kendini fesih kararı aldı. Yeni anayasa yürürlüğe girene kadar iç ve dış politika sorunlarını çözmek için Devlet Konseyi oluşturuldu. Devlet Konseyi SSCB ve 11 cumhuriyetin devlet başkanlarından oluşmaktaydı. [17] Fakat 1991'in sonbaharında M.Gorbacov'un Egemen Devletler Birliği'nin gelecek yapısıyla ilgili Devlet Konseyi çerçevesinde yaptığı görüşmeler sonuç veremeyince Gürcistan, Moldova, Azerbaycan, Ermenistan ve Ukrayna cumhurbaşkanları Devlet Konseyi'nin toplantılarına katılmaktan kaçındılar.

Eski Sovyet cumhuriyetlerinin SSCB'nin dağılması sürecinde faaliyetlerinin genel analizi aşırı güçlerin üstünlük elde ettikleri Baltık ülkeleri ve Gürcistan'da tam bağımsızlığın kesin amaç olarak güdülmediğini ortaya koymuştur. 1988-1989 yıllarında demokratik sosyalizm sloganlarıyla ortaya çıkan bu güçler 1989 yılının sonlarına doğru sosyalist ideolojiden vazgeçerek, Batının demokrasi değerlerine üstünlük verdiler, SSCB'den ayrılıp devlet bağımsızlığı ilan etme yolunu tuttular.[18]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasında dış etkenler de çok önemli rol oynamıştır. Başta ABD olmakla Batı ülkeleri Sovyet sosyalist sistemini tarih sahnesinden çıkarmak için uğraşmaktaydılar. Çünkü bu sistemin kendisi de 1917 yılından bu yana dünya kapitalizmini yok etmeyi amaç edinmişti. ABD'yi yenmek SSCB'nin bütün liderlerinin bütün zamanlar için başlıca hedefi olmuştur. Bu yüzdende, ABD yönetimi 20. yüzyılda 80'li yılların sonuna doğru eline geçen bu fırsatı hemen değerlendirdi ve bütün araçları kullanarak siyasi rakibini yok etmeye koyuldu. Amerikan yönetimi Sovyet rejimine karşı

[17] **Sovremennıe mejdunarodnıe otnooeniya** (Pod red. A.V.Torkunova), İzdatelstvo ONİKS, Moskova, 2001, s. 517
[18] V.V.Sogrin. **1985-2005: tri prevraşieniya sovromennoy Rossii**. – İzdatelstvo Norma, Moskova , 2005, s.7.

mücadeleye başlayan Rusya demokratlarına ve aşırılara, birlik cumhuriyetlerinde kurulan halk cephelerine hem maddi, hem siyasi, hem de manevi destek verdi.[19]

1990 yılının sonbaharında ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin siyasi liderleri Sovyet askeri-siyasi bloğunu dağıtmaya çalışmakla beraber aynı zamanda bu büyük devletin kısa sürede ve kontrolsüz bir şekilde çökmesinden de sıkı endişe duymaktaydılar. Binlerce nükleer başlıklı füzelere sahip Sovyetler Birliği'nin beklenilmedik şekilde dağılması bütün dünya için çok büyük risk taşımaktaydı. Lakin beklenilenin aksine olarak Sovyetler Birliği'nin merkezi devlet organları, Komünist partisi hiç bir karşı koyma göstermeden faaliyetlerini durdurdular. Rusya Federasyonu'nun bu süreçte girişimci pozisyonda olması, geçmiş Birlik cumhuriyetlerinden toprak talep etmeyişi, geniş çaplı kanlı çatışmaların yaşanmasını engelledi. Bu zaman Güney Kafkasya, Orta Asya ve Moldova'da yaranan askeri münakaşalar büyük Post-Sovyet mekanının ücralarındaydı ve toplam 30 milyon insanın yaşadığı bölgeleri kapsamaktaydı.[20]

1 Aralık 1991 yılında Ukrayna'da yapılan referandumda katılımcıların %90,3 bağımsızlık ilan edilmesini destekledi. Bununla da Ukrayna lideri L.Kravçuk'un önerdiği "ortak siyasi merkez olmaksızın eşit haklı devletlerin birliğinin" kurulması düşüncesi kesinleşti. 8 Aralık'ta Beyaz Rusya'nın Belovejsk bölgesi civarındakı Viskula'da Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya liderleri: B.Yeltsin, L.Kravçuk ve S.Şuşkeviç bir araya gelerek Bağımsız Devletler Birliği'nin (BDT) kurulmasına ilişkin Antlaşma imzaladılar. Antlaşmanın ilk cümlesinde şöyle deniyordu: "Biz, 1922 yılında Birlik Antlaşması imzalayarak SSC Birliği'ni tesis etmiş devletler: Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu ve Ukrayna, SSC Birliği'nin uluslararası hukukun sübjesi ve jeopolitik realite olarak kendi varlığına son verdiğini onaylıyoruz".[21]Antlaşmanın 1. maddesinde

[19] V.V.Sogrin, **Politiçeskaya istoriya sovremennoy Rossii. 1985-2001: ot Gorbaçeva do Putina,** İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2006, s. 12.
[20] R.A.Medvedev, "İz istorii Sodrujestva Nezavisimıh Gosudarstv**"**. – **Novaya i noveyşaya istoriya**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2005, s. 152.
[21] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2004, s. 393.

ise bu devletlerin Bağımsız Devletler Birliği adı altında Slav cumhuriyetlerinin birliğini kurdukları belirtilmekteydi. 10 Aralıkta Beyaz Rusya ve Ukrayna Yüksek Konseyleri, 12 Aralıktaysa Rusya Yüksek Konseyi bu Antlaşmayı onayladı ve böylece SSCB'nin tasfiyesi gerçekleşti.

Belovejsk'te ayrıca üç cumhuriyetin hükümet başkanları ekonomik siyasetin kordinasyonuyla ilgili bildiri imzaladılar. Bildiride devletler arasında var olan sıkı ekonomik ilişkilerin korunarak sürdürülmesi ve geliştirilmesinin, halk ekonomisindeki durumu istikrara kavuşturmak ve ekonomik kalkınma koşullarının sağlanabilmesi açısından hayati önem taşıdığı vurgulanmaktaydı.

13 Aralık 1991'de Aşkabat'ta Kazakistan ve Orta Asya cumhuriyetleri liderleri toplanarak Türkistan Devletleri Konfederasyonu kurulması konusunu görüştüler. Fakat görüşmenin sonunda BDT'nin kurulmasını beğendiklerini ve ona katılmak istediklerini belirten bildiri kabul ettiler. Birliğin kurulmasıyla ilgili bütün konuların toplu şekilde çözümü için bağımsız devlet başkanlarının yeni toplantısının yapılması önerildi. 21 Aralık Almatı'da geçmiş SSCB'ye üye 11 ülkenin lideri görüştü. Yalnız Baltık devletleri ve Gürcistan bu görüşe katılmadılar.[22] Almatı görüşünde protokol, bildirge ve diğer belgeler kabul edildi. Almatı protokolünde onu imzalayan on bir devletin "eşitlik temelinde Bağımsız Devletler Birliğini kurdukları" belirtilmekteydi. Almatı bildirgesindeyse "Bağımsız Devletler Birliğinin kurulmasıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin varlığının sona erdiği" belirtilmekteydi.[23] Böylece Sovyetler Birliği devletinin ortadan kaldırılması süreci sona erdi. On bir devletin liderleri BDT bünyesindeki etkinlikleri koordine etmek için Birliğin üst organları – Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyinin kurulması konusunda anlaştılar.

---

[22] M.N.Zuev, **Oteçestvennaya istoriya. Kn.2, Rossiya v XX – naçale XXI vek**a, İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, s. 514.
[23] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax**, İzdatelstvo Alıfa, Moskova , 2004, s. 397.

25 Aralık 1991'de ise artık mevcut olmayan devletin başkanı, M.Gorbaçov Merkezi televizyonda konuşma yaparak bütün yetkilerini bıraktığını belirtti. Böylece Sovyetler Birliğinin varlığına hukuki bakımdan da son verilmiş oldu.

1.2. BDT'ye Üye Devletler ve Amaçlarının Farklı Yönleri

Sovyetler Birliği'nde dağılma ve merkeze kaçma faktörlerin yanı sıra geçmiş birlik cumhuriyetlerinin yakın ilişkiler kurmaları ve bunu sürdürmeleri için de objektif faktörler yeterin kadardı. Bu cumhuriyetleri yıllarca tek bir devlet içerisinde yaşamaktan kaynaklanan çeşitli ekonomik ilişkiler, yerleşmiş iş bölümü ve manevi-psikolojik etkenler de yaklaştırıp, bir-birine bağlamaktaydı.

BDT'nin kuruluşu sırasında eski Sovyetler Birliği cumhuriyetleri değişik amaçlar peşindeydiler. Rusya devlet başkanı B.Yeltsin'in SSCB'nin varlığına son verilmesi yönündeki çabası, siyasi rakibi M.Gorbaçov'u iktidardan uzaklaştırma isteğiyle bağlıydı. O, isteğine ulaştıktan sonra geçmiş Birlik sınırları içinde Rusya'nın hegemonyasını sürdürmeğe, yeni yaranan bağımsız devletlere karşı siyasi, ekonomik, askeri ve diplomatik baskı araçlarını kullanmak suretiyle onların Rusya eğilimli siyaset yürütmeleri için çaba sarf etmekteydi. B.Yeltsin ve onun çevresindekiler iç politikada merkezi planlama sisteminden devlet mülkiyetinin geniş çapta özelleştirilmesi, piyasa ekonomisi ilkelerine geçilmesi sürecinde çok ciddi zorluklarla yüzleştiklerinde bunun bütün ağırlığını BDT ortaklarının üzerine yönlendirmekteydiler.

Rusya yönetimi eski Sovyet cumhuriyetlerine karşı ince düşünülmüş karmaşık bir politik plan uygulamaktaydı. Bir taraftan eski sömürgeci mirastan tamamen vazgeçtiğini, yeni eşit haklı ilişkiler kurulmasından yana olduğunu belirten Rusya aslında BDT içerisinde kurmak istediği yapılanmalarla, Rusya'nın bu dönemde siyasi ve ekonomik

kriz nedeniyle dünya çapında kaybettiği etkinliği kısa sürede tekrar canlandırmak istemekteydi.

Rusya yönetimi BDT'nin kurulmasıyla ilgili antlaşmaları imzalarken yeni kurulan bağımsız devletlerin genel sosyal-ekonomik, ulaşım-komünikasyon, askeri-stratejik mekanın korunup muhafaza edilmesini amaca uygun ve makul göreceklerini sanmaktaydı. Yani yeni bağımsızlık kazanmış cumhuriyetlerin BDT çerçevesinde Rusya'nın çevresinde kümelenecekleri düşünülmekteydi.[24] Bu düşünce BDT'nin kuruluş belgelerine de açık ve seçik bir biçimde yansımıştı. İç sınırların şeffaf olması, dış sınırların kolektif şekilde korunması, askeri personelin ve onların ailelerinin sosyal ve emeklilik güvencesi konularında karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği yapılması, BDT'nin bütün vatandaşlarına milliyet ve ülke farkı gözetilmeksizin uluslararası standartlar ölçeğinde eşit haklar ve özgürlükler verilmesi, kapsamlı enformasyon ve kültür değişiminin gerçekleştirilmesi ve diğerleri kısa zaman zarfında Birlik üyelerinin halledeceği konulardı.[25]

Rusya'nın başını çektiği Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan ve Orta Asya devletleri eski birliği bir şekilde yenileşmiş, konfederatif temele dayalı "var olan tek bir devlet gibi" kurtarmaya çalışan devletlerdir. Bu gruba dahil ülkelerin liderleri kendi ülkelerinin bağımsızlığını formalite bağımsızlık olarak görmekte ve bunu ülke içi yönetimin egemenliği olarak algılayarak uluslararası ilişkilerde pek de bağımsız politika yürütmeye eğilimli değildier. BDT'nin tüzüğüne "BDT devlettir ve bütün üye ülkelerin topraklarında belirli hakimiyet yetkilerini kullanır" maddesini yansıtmakla BDT'nin hukuki statüsünü bu doğrultuda belirlemeğe çalışanlar da bilhassa bu ülkelerin liderleriydi.[26]

---

[24] A.A.Padjabli, ''**Mejdunarodnıe svyazi Possiyskoy Federasii''**, Azerneşir, Baku, 2005, s.132-133.
[25] İ.S.İvanov, "**Novaya rossiyskaya diplomatiya. Desyat let vneşney politiki stranı''**. İzdatelstvo Alıfa, Moskova, 2002, s. 104.
[26] E.M.Hesenov, ''**Müasir beynelxalq münasibetler ve Azerbaycanın harici siyaseti''**. Maarif yayın evi, Bakı, 2005, s. 621.

BDT'deki akımlardan bir diğerinin başında Moldova ve Gürcistan'ın desteklediği Ukrayna gelmekteydi. Bu ülkeler BDT'yi bağımsız devletlerin gönüllü ve eşit haklı temele dayalı olarak kurulan hükümetler arası organı olarak görmekte, ona devletlerin iç ve dış politikasına karışma hakkının verilmesini olanaksız bulmakta ve kurumun yalnızca bağımsız ülkelere ekonomik, siyasi, sosyal-kültürel işbirliği koşulları sağlayan bir sübje rolünün yüklenebileceği düşüncesini ısrarla savunmaktaydılar. Böylece, BDT'de bir grup bağımsız devletlerin iç sorunlarını ve zorluklarını fırsat bilerek, onları yeni bir konfederatif devletin içerisinde birleştirmeye çalışıp, diğer grupsa bütün gücüyle kendi bağımsız devletlerini kurmaya ve bu yolda var olan bütün sorunları ve zorlukları çözmede BDT'nin gücünden ve imkanlarından yararlanmaya, diğer üye ülkelerle birlikte tam bağımsızlık yönünde ilerlemek istiyordu.

Ukrayna devlet başkanı L. Kravçuk ve Beyaz Rusya Yüksek Konsey başkanı S.Şuşkeviç tam devlet bağımsızlığını koruyup sürdürmek koşuluyla Rusya'yla eşit haklı birlik yaratma çizgisindeydiler. Onların B.Yeltsin'le "Üç Slav cumhuriyetinin Birliği"ni kurmak üzere yaptıkları antlaşma bu amaca hizmet etmekteydi. Fakat bu zaman B.Yeltsin'in Rusya'nın üstün konumunu sürdürmek niyeti açık bir şekilde görülmekteydi. Bu, Ukrayna ile stratejik füzeler üzerinde denetim ve Karadeniz'deki geçmiş Sovyet askeri donanması ve Kırım konularındaki tartışmalarda kendini özellikle dışa vurmaktaydı.

Ukrayna ve Beyaz Rusya liderleri yeni kurdukları birliğin daha geniş içerikli olmasını kabul ederken, bu durumda Rusya'nın üstünlük kurma iddialarına, "eşitler içerisinde birinci olmak" isteğine karşı koymak imkanlarının daha da artacağını ummaktaydılar. Bu yüzdende Belovejsk Antlaşması bütün diğer Post Sovyet cumhuriyetlerinin, öncelikle de Kazakistan'ın katılımı için açık tutulmaktaydı.

Antlaşmanın 13. maddesindeki "Bu Antlaşma bütün geçmiş SSC Birliğine üye devletlerin katılımı için açıktır" cümlesi bunu onaylar nitelikteydi.[27]

ABD yönetimi Ağustos 1991'de Sovyetler Birliği'nde devlet darbesi girişiminden sonra M.Gorbaçov'un pozisyonunun bir hayli zayıfladığını anlayıp, Rusya devlet başkanı B.Yeltsin ile ilişkileri güçlendirdi. Rusya'nın ABD'yle nükleer silahların yaygınlaşmaması konusunda sıkı işbirliği yapması Amerikan resmi çevrelerinin ilgi alanındaydı. Washington'da Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan topraklarında Sovyetler Birliği nükleer füzelerinin varlığı dikkate alınarak bu devletlerin nükleer silahlara sahip devletlere dönüşmesinden ciddi biçimde endişe duyulmaktaydı. Atom silahının ve onun üretim teknolojisinin yaygınlaşmasını önlemek için acil ve etkili adımların atılması gerekmekteydi. Moskova'da da geçmiş Sovyet cumhuriyetlerinin nükleer silahlara sahip devletlere dönüşmesi istenmiyordu. Bu yüzdende, ABD ve Rusya liderleri SSCB'nin "nükleer silah mirası" konusunda aynı görüşü paylaşıp, nükleer başlıkların tamamının Rusya'ya taşınarak üzerinde sıkı denetim yapılmasına çalışmaktaydılar.[28]

Beyaz Rusya ve Kazakistan liderleri kendi topraklarındaki nükleer silahların Rusya'ya taşınmasını ilke bazında hemen kabul ettiler. Ukrayna ise Rusya'ya götürülen atom hammaddesi ve malzemesi karşılığında mali tazminat ödenilmesini talep etti. Mayıs 1992'de Beyaz Rusya ve Kazakistan'la beraber Ukrayna da uluslararası çapta tecrit olunmadan çekinerek Nükleer Silahların Yaygınlaşmasını Önleme Anlaşmasına katıldı.

Ocak 1994'de Moskova'da üç taraflı Rusya-ABD-Ukrayna Anlaşmasının imzalanmasıyla "nükleer miras" sorunu çözüldü. Bu Anlaşmaya göre Rusya ve ABD,

[27] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 2005, s. 395.
[28] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 2003, s. 525.

Ukrayna topraklarından nükleer silah çıkartıldıktan sonra onun tehlikesizliğine tam güvence vereceklerdi. Ukrayna nükleer silahlarını Rusya'ya taşınmasını üstlendi, ABD ise Ukrayna'ya mali yardım yapmayı kabul etti.[29]

SSCB'nin dağılmasının ani olarak gerçekleşmesine karşın, BDT'nin kurulması epey sancılı bir süreçten geçerek bir kaç yıl uzadı. BDT'nin kurulmasına ilişkin Almatı bildirgesi kabul edildikten bir hafta geçmeden bu birliğe katılan devletlerin liderlerinin yeni zirve toplantısının yapılması gereği ortaya çıktı. Çünkü prensip niteliği taşıyan ve üzerinde anlaşma sağlanması gereken çok sayıda sorunu ortak çabalarla, hem de çok kısa sürede çözmek gerekmekteydi. 30 Aralık 1991'de Minsk'te BDT devlet başkanlarının görüşünde Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi ile ilgili geçici Anlaşma imzalandı. SSCB'nin dağılmasından kaynaklanan en zor konuların çözüm yolları tartışıldı. Bunlar SSCB'nin yurtdışındaki malvarlığı, Sovyet Silahlı Kuvvetleri, Sınır birlikleri ve Stratejik güçlerle ilgili mutabakata varılması gereken sorunlardı[30]. BDT ile bağlı bütün belgelerin Minsk'te Beyaz Rusya hükümetinin arşivinde kalmasına karar verildi. BDT'nin çalışma merkezinin de Minsk'te bulunması karara bağlandı.

BDT devlet başkanlarının Minsk görüşünde geçmiş Sovyet Birliği'nin ortak gıda rezervlerinin, ortak ekolojik sistemlerinin, uzay komünikasyon araçlarının, yurtdışındaki büyükelçilik ve konsolosluk binalarının üye devletler arasında paylaştırılması veya birlikte kullanılmasıyla ilgili yapılan tartışmalar sonuçsuz kaldı. Hatta BDT'nin Tüzüğünü ilk şekliyle kabul etmek mümkün olmadı. BDT'nin Minsk'te çalışacak çalışma gruplarının yapısı ve finansmanı konuları da çözülmedi. Yalnızca bir meselede BDT üyeleri aynı konumu paylaştılar: Rusya yönetiminden 2 Ocak 1992 tarihinden serbest fiyat politikasına geçmekle ilgili kararını ertelemesi istendi.[31] BDT devletlerinin

[29] A.e**.,** s. 525-526.
[30] **Sovremennıe mejdunarodnıe otnoşeniya**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 20006, s. 519.
[31] R.A.Medvedev, "İz istorii Sodrujestva Nezavisimıh Gosudarstv**"**. – **Novaya i noveyşaya istoriya**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 2003, s. 154.

hepsinde Sovyet Rublesi tek değişim aracı olduğu için bu adım bütün Post Sovyet mekanında fiyatların yükselmesine neden olacaktı.

Rusya kendi kararını ertelemedi. Çünkü Rusya Federasyonu'nda durum diğer geçmiş Sovyet cumhuriyetlerinden farklıydı. Burada piyasa ekonomisine geçişle ilgili belgeler Y.Gaydar'ın başkanlığını yaptığı hükümet tarafından hazırlanmıştı. Rusya hükümetinde piyasa ekonomisine geçişi destekleyen güçlerin ısrarıyla iç ve dış ticarette serbestleşmeye geçilmesi, serbest fiyat politikası ve devlet mülkiyetinde olan işletmelerin kitle halinde özelleştirilmesiyle ilgili reformlar çok kısa zamanda ve aksatılmadan yürütülmekteydi.[32]

Rusya hükümetinin bu reformlara başlamasının sonuçlarını uzun süre beklemeye gerek kalmadı. 1992 yılının başlarında BDT'ye üye bütün devletlerde ekonomik ve maliye alanında kaos ortamı yaşanmaya başladı. Artık 6 Ocak'ta Rusya'da bütün ticari alanlarda fiyatlar 4 defa yükselmişti ve bu artış eğilimi hızlanarak devam etmekteydi. Ukrayna bu duruma ülkede "rublenin dışlanması" önlemlerine başlamakla yanıt verdi. Beyaz Rusya da kendi para birimini dolanıma sürdü. Özbekistan özel kuponlar uygulamaya başladı. Kazakistan geniş çapta karne sistemine geçtiğini ilan etti. Yalnızca Güney Kafkas'ta askeri çatışmaların alevlenmesi nede niyle mali konuların çözümü arka plana itildi. Güney Kafkas cumhuriyetlerinde ulusal para biriminin dolanıma sürülmesi doğrultusunda adımlar yalnızca 1992 yılının yazında atılacaktı.

Ancak 1992 yılı başından itibaren İ.Gaydar hükumetinin yürürlüğe koyduğu "şok terapi" programının en önemli dayanak noktalarından birini oluşturan Batı yardımı faktörü, Rusya'daki yapısal değişimlerin desteklenmesi açısından yetersiz kaldı. Bu

[32] V.V.Sogrin, **"**1985-2005: tri prevraşieniya sovromennoy Rossii**"**. – **Oteçestvennaya İstoriya**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 2006, s. 7.

yetersizliğin ana gerekçesini, uluslararası finans kuruluşlarının Rusya'daki siyasal oluşumlara ve proqramlara yönelik güvensizliğinde aramak gerekir.[33]

Ocak sonu 1992'de Rusya'da enflasyon % 1000 oranında gerçekleşti. Halkın yıllarca bir araya getirdiği mali birikimler hızla değer kaybetti, işletmeler döner sermayeden yoksun kaldı. Post Sovyet cumhuriyetlerinin vatandaşları kitle halinde işsiz kaldılar ve düştükleri ağır durumdan kurtulmak için ticari amaçla Türkiye, Polonya, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri ülkelerine gitmeye başladılar.[34]

BDT üyelerinin gerçek siyaseti daha başlangıçtan Birliğin kuruluş belgelerinde beyan edilen ilkelerle örtüşmemekteydi ve bu durum sonraki dönemlerde de derinleşerek devam etti. Siyasi, ticari, ekonomik, insani ve diğer alanlarda merkezkaç eğilimlerinin çok güçlü olması etkin, karşılıklı faydalı işbirliğinin kurulması yolunda ciddi engeldi.

Bu süreç çoğu zaman objektif karakter taşımaktaydı. Eski SSCB cumhuriyetleri içinde, ekonomik ilişkiler idari amirlik sistemi çerçevesinde aşırı merkezleşme ve sıkı parti kontrolü altında şekillenmişti. Tek birlik devletinin ortadan kalkması ve piyasa ekonomisine geçişle birlikte bu sistem işlevliğini kaybetti. Diğer taraftan, Rusya'da ve diğer Birlik ülkelerinde piyasa ekonomisine geçişle bağlı reformların değişik tempo ve bir-birine benzemeyen içerikte gerçekleştirilmesi de katılımcı devletlerin ekonomik bakımdan yaklaşmalarına engel olmaktaydı. Nihayet, Birlik üyelerinin bazıları kendi politikalarını uygularken dünyanın değişik bölgeleriyle ticari-ekonomik ilişkiler kurulmasına öncelik verdiklerinden iç ekonomik ilişkiler bundan olumsuz etkilenmekteydi.

Bütün bu etkenler BDT çerçevesinde karşılıklı ticari ilişkilerin temelli zayıflamasına neden oldu. 1991 yılında Birlik üyeleri arasında dış ticaret hacmi toplam

[33]E.Büyükakıncı,''Avrupa Birliği-Rusya Federasyonu ilişkilerinde Güvenlik Sorunsalı'',**Dünden Bugüne Avrupa Birliği içinde** (Derleyen: B.Dedeoğlu), Boyut Yayıncılık,İstanbul,2003,s.334.
[34] R.A.Medvedev, **A.g.e.,** s. 155.

emtia dolaşımının % 60'nı oluşturduğu halde, artık 1999'da bu göstergede 2 kat azalma olmuştu.[35] Birlik üyeleri arasında ekonomik işbirliğinin bu şekilde azalması hatta ekonomik bakımdan bu devletlerin en güçlüsü olan Rusya için de son derece ağır sonuçlar doğurdu. Rekabet gücü düşük olan sanayi ürünleri üreten işletmeler geçmiş birlik pazarından yoksun kaldıktan sonra iflas ettiler. Rusya'nın hafif ve gıda sanayisi alanlarında , tarımda üretim büyük oranlarda azaldı. 1991 yılından 1999'a kadar Rusya'da GSYH % 45 , sanayi üretimiyse % 55 oranında geriledi.[36] Sonuçta Rusya dünya ekonomisinde kendine sanayisi ile değil, yakıt ve hammadde rezervleriyle yer bulmak zorunda kaldı.

BDT üyelerinin yüzleştiği çok önemli sorunlardan biri de göçmenler konusuydu. 1992 yılının başlarında göçmenlerin büyük çoğunluğunu Kafkasya ve Orta Asya'dan Rusya'ya göç edenler oluşturmaktaydı. Genellikle Ruslardan oluşan bu göçmenler yeni bağımsızlık kazanan cumhuriyetlerdeki ağır ekonomik durum ve siyasi belirsizlik nedeniyle buraları terk edip tarihi vatanlarına dönmekteydiler. Diğer büyük göçmen grubunuysa Rusya'nın aktif katılımıyla yeşermekte olan savaş ocaklarından göç edenler oluşturmaktaydı. Yüz binlerce Gürcü çeşitli araçlarla Rusya iktidar çevreleri ve askerlerince desteklenen, Abaza'daki ve Güney Osetya'daki bölücü güçlerin baskısıyla Gürcistan'a göç etmek zorunda kaldı. Yine de Rusya'nın çok yönlü askeri, maddi ve teknik desteğiyle Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Dağlık Karabağ'da ve onun çevresindeki Azerbaycan topraklarında gerçekleştirdiği askeri operasyonlar sırasında bir milyona dek Azeri kendi yurtlarını terk etmek zorunda bırakılarak göçmen durumuna düşmüştü.[37]

BDT'nin kurulduğu sırada katılımcı devletlerin karşılaştığı en karmaşık sorun ise silahlı kuvvetler sorunuydu. Litvanya, Letonya ve Estonya'da Sovyetlerin büyük askeri

[35] İ.S.İvanov, **Novaya rossiyskaya diplomatiya. Desyat let vneşney politiki stranı**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 2005, s. 105.
[36] "Desyat let sistemnoy transformatsii v stranah SNG i v Rossii: itogi i uroki**". – Mirovaya ekonomika i mejdunarodnıe otnoşeniya**. İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, 2000, s. 13-14.
[37] **A.e.,** s.355.

birlikleri bulunmaktaydı. Moldova'nın Transdinyester bölgesinde büyük silah depoları vardı ve onları 14. ordu korumaktaydı. Batı Ukrayna'daki Karpat dağlarında SSCB'nin en büyük atom silah rezervleri tutulmaktaydı. Ukrayna'da tam olarak 1,3 milyon civarında askeri güç, Güney Kafkas ve Pamir dağlarında da çok önemli askeri üsler vardı. Bütün bu silahlı kuvvetleri ve üsleri gerekli araç gereçlerle devamlı olarak donatmak ve finansmanını sağlamak gerekmekteydi. Ukrayna askeri alanda kendi egemenliğini bütün birlik devletlerinden önce gerçekleştirmeye karar verdi. Devlet başkanı L.Kravçuk BDT'de ilk olarak kendisini ülkedeki silahlı kuvvetlerin başkomutanı ilan etti. Rusya ise hem kendi silahlı kuvvetlerinin başkomutanlığı, hem de BDT ülkelerindeki askeri güçlerine genel yönetim için mareşal Y.Şapoşnikov'u görevlendirdi.[38]

1992 yılının Şubat ayı ortalarında Minsk'te BDT devlet başkanlarının yeni görüşünde tek savunma bütçesinin oluşturulması ve Birlik devletlerinin silahlı kuvvetlerinin finansmanı kurallarıyla ilgili anlaşma imzalandı. Bu görüşmede BDT üyesi olan bütün devletlerin silahlı kuvvetlerine tek (ortak) onarım üssü sağlanması konusunda anlaşmaya varıldı. Devlet başkanları kendi savunma bakanlarına mareşal Y.Şapoşnikov'un başkanlığında çözüm bekleyen bütün sorunlarla ilgili anlaşma taslaklarının bir sonraki zirve toplantısında imzalanabilmesi için hazırlanması direktifini verdiler.

Rusya yönetimi eski Sovyet cumhuriyetlerinin topraklarında yabancı üsler kurulmasını engellemek ve aynı zamanda kendi askeri üslerini korumaya çalışmaktaydı. Ona göre de Birlik üyeleri ile askeri-siyasi işbirliğinin yeniden şekillendirmek için hazırlık içerisindeydi. 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kolektif Güvenlik Antlaşmasını imzalaması bu çabaların bir sonucuydu. Antlaşma 5 yıl geçerli olmak üzere imzalandı ve Nisan 1994

[38] R.A.Medvedev, **İz istorii Sodrujestva Nezavisimıh Gosudarstv – Novaya i noveyşaya istoriya**, Moskova, 2005, s. 154.

yılında yürürlüye girdi. Beyaz Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan bu Antlaşmaya 1993 yılının sonunda katıldılar. Moldova Transdinyester bölgesine kontrol uğrunda Rusya ile arasındaki sorunlar nedeniyle, Türkmenistan ise tarafsızlık statüsü kabul etmesi nedeniyle Kolektif Güvenlik Antlaşmasını imzalamaktan kaçındılar. Ukrayna da Antlaşmaya yalnızca, gözlemci statüsünde katılacağını belirtti.[39]

Taşkent Antlaşması verimli çalışan askeri-siyasi örgütün kurulması için temel oluşturamadı. Bunun da önemli nedeni Antlaşmayı imzalayan BDT üyelerinin değişik amaç gütmeleri ve kendi aralarındaki keskin çelişkilerdi. Ermenistan ve Tacikistan Antlaşmaya katılmakla Rusya'dan askeri yardım almak düşüncesindeydiler. Ermenistan Azerbaycan'la yürüttüğü savaşta Rusya'nın çok yönlü askeri yardımı ile üstünlük kazanmayı planlamaktaydı. Tacikistan ise Afganistan'dan yardım alan aşırı İslamcılardan kendini korumaya çalışmaktaydı. Azerbaycan Taşkent Antlaşmasına katılmakla Rusya'yı Ermenistan'a tek taraflı yardım göstermekten çekindirmeyi ve Karabağ sorununun çözümünde Ermenistan'a kolektif baskı uygulanmasını istemekteydi. Gürcistan da Abaza ve Güney Osetya üzerinde denetimi sağlamak için Rusya'nın yardımına ümit etmekteydi. Özbekistan'ın Antlaşmaya katılma nedeni komşu Tacikistan'daki belirsizlik durumuydu. Özbekistan yönetimi Tacikistan'da İslamcı güçlerin iktidarı ele geçirdiği takdirde, aşırılık dalgasının bu ülkeye yayılmasına karşı askeri yardım istemek gerekeceğini düşünmekteydi. Böyle yardımıysa Rusya'dan temin etmek mümkün olacaktı.

Taşkent Antlaşmasının metnindeki belirsizlik de onun zaafiyetine neden olmaktaydı. Antlaşmanın 4. maddesinde "katılımcı devletlerin biri saldırıya uğradığı zaman, bu diğer katılımcı devletlere de saldırı olarak değerlendirilecektir" [40] diye geçiyordu. Fakat Antlaşmada bu maddenin bütün saldırılar zamanında mı yoksa yalnızca BDT dışından yapılan saldırılar zamanında mı uygulanacağı belli değildi.

[39] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax,** İzdatelstvo ONİKS, Moskova, 2006, s. 527.
[40] **A.e.,** s.505.

Antlaşmada ayrıca askeri yardım gösterilmesiyle ilgili karar verme mekanizması da belirlenmemişti.

Bütün bu yetersizliğinin yanında, Taşkent Antlaşmasının olumlu yanları da vardı. Bu Antlaşma BDT'nin çokuluslu barış kuvvetlerinin oluşturulması için hukuki dayanaktı. Bu kuvvetlerin temelini Rusya askeri birlikleri oluştursa da, kimi durumlarda bölgesel çatışmaların durdurulmasında belirli rol oynadı. Ayrıca bu Antlaşma Moskova'ya BDT devletleri ile Birliğin dış sınırlarının korunmasına katılma, ve Rusya sınırlarının bir hayli ötesindeki durumu kontrol altında tutma olanağı sağladı.

BDT'nin kurulması doğrultusundaki çok önemli belgelerden biri de 22 Ocak 1993'de BDT devlet başkanlarının Minsk'te yapılan görüşmesinde kabul edilen Birliğin Tüzüğüydü. Fakat Ukrayna, Moldova ve Türkmenistan delegeleri Tüzüğün kabulüne ilişkin belgeyi imzalamadılar. Azerbaycan ise bu toplantıya delege bile göndermedi. Birliğin tüzüğü Ocak 1994 yılında yürürlüye girdi.[41]

İlk başta 11 devletten oluşan birliğin kurulması Rusya'nın büyük diplomasi zaferi olarak kabul edilmekteydi. Çünkü 1991 sonbaharında yalnızca 7 eski birlik devleti çok sayıda ön şartlarla Egemen Devletler Birliği kurmaya ilgi göstermişlerdi. BDT'nin şekillenmesini katılımcı devletlerdeki değişken iç politik durumlardan kaynaklanan nedenler de ciddi biçimde etkilemekteydi. Örneğin, Haziran 1992'de Azerbaycan'da Halk Cephesinin lideri Ebülfez Elçibey'in devlet başkanı seçilmesinden sonra Azerbaycan'ın BDT'yle ilişkisi dondurulduu. 7 Kasım'da Azerbaycan Milli Meclisi özel toplanarak BDT'nin kurucu belgelerini onaylamadı. Bunun yerine Azerbaycan Rusya Federasyonu'yla bütün alanlarda normal iki taraflı ilişkiler kurulması ve geliştirilmesi çizgisini benimsedi. Bu bakımdan, Ekim 1992'de Moskova'da Azerbaycan ve Rusya Cumhurbaşkanlarının görüşmesinde imzalanan 26 maddeden oluşan Karşılıklı Güvenlik

[41] **Sovremennıe mejdunarodnıe otnooeniya**, İzdatelstvo ONİKS , Moskova, 2002, s. 519.

Anlaşması bu politikanın dışavurumu olarak nitelene bilir.[42] Fakat Rusya iktidar çevrelerindeki etkin güçler hala Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığını kabullenmek istememekte ve onu Rusya'nın etki alanı olarak görmeyi sürdürmekteydiler. Sonuçta , Rusya Devlet Duması bu Anlaşmayı onaylamadı.

Görüldüğü üzere, Azerbaycan'ın BDT ile ilişkileri bir kaç aşamadan geçmiştir. 1991-1992 yıllarında A.Mutallibov zamanında bu ülke Rusya ile birlikte BDT'nin "SSCB benzeri yenileşmiş devlet" statüsü uğrunda etkin çalışmaları ile hatırlandığı halde, 1992-1993 yıllarında, E.Elçibey iktidarı zamanında ise tam tersine, BDT'ye, onun üyelerine karşı çok keskin tavırları ile seçilmiştir. Bu da söz konusu dönemde Azerbaycan'ın gereksiz bir şekilde bölgede giden süreçlerin dışında kalmasına, onun devlet bağımsızlığı yolunda yeni sorunların ortaya çıkmasına ve Ermenistan'ın konumunun pekiştirilmesine hizmet etmiştir.[43] Azerbaycan'ın kendini dışlama politikasına, geçmişte bir bölgede yaşadığı komşu devletlerle ilişkilerindeki gereksiz gerilime, onlara yönelik resmi ve gayri-resmi suçlamalara 1993 yılında gerçekleşen iktidar değişikliğinden sonra son verildi. 1993 yılında Azerbaycan yönetimine Haydar Aliyev geldikten sonra bu devletin BDT'yle ilişkileri normale döndü. Gürcistan'da da aşırı milliyetçi güçler iktidardan devrildikten sonra bu ülkenin de BDT'ye yaklaşımı değişti. 1993 yılı sonundan BDT'ye üye devlet başkanlarının görüşmelerine Gürcistan devlet başkanı E.Şevardnadze de katılmaya başladı.[44]

BDT'de üye ve katılımcı olma konusu 31 Mart 1994 de BDT İktisat Mahkemesinde görüşüldü. Mahkeme Birliğin kuruluş belgelerini, ayrıca 1992 yılının yazında Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi kararlarının analizini yaparak Belovejsk Antlaşmasını ve Almatı protokolünü imzalayan ve onaylayan ülkelerin BDT'nin katılımcı devletleri sayılacağı sonucuna vardı. Söz konusu

[42] E..Memmedov. **Müsteqil Azerbaycan dövletinin berpası ve möhkemlendirilmesi uğrunda mübarize**. Bakı, 1999, s. 284.
[43] E.M.Hesenov, **A.g.e**., s.622.
[44] R.A.Medvedev, **A.g.e.,** s. 158.

döneme kadar bu belgeleri imzalayan 11 devlet BDT'de katılımcı devletler oldular. 8 Nisan 1994 yılında Moldova da bu iki belgeyi onayladıktan sonra Birliğin on ikinci katılımcı devleti oldu. Mahkeme BDT'de üyelik konusunu görüşürken üç devletin Birliğin Tüzüğünü onaylamadığını göz önünde bulundurarak 9 ülkenin: Rusya, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın BDT üyesi sayıldığını karara bağladı.[45]

Böylece, Ukrayna, Moldova ve Türkmenistan resmen BDT üyeleri değil, katılımcı devletlerdi. Bununla birlikte, BDT'nin hiç bir belgesinde Birliğin üyesi ve katılımcısının statüsü arasındaki ayrım kesin olarak belirlenmemişti. Ne BDT'nin kuruluş belgelerinde, ne de onun Tüzüğünde Birliğin hukuki doğası ve statüsü kesin olarak açıklığa kavuşturulmamıştı. BDT Tüzüğünde "Birlik devlet değildir ve ulus ötesi yetkilere sahip değildir" cümlesi özellikle vurgulanmaktaydı.[46]

Birliğin Tüzüğünde yalnızca üye devletlerin uluslararası hukukun subjesi olacağı kaydedilmişti. Bununla birlikte, BDT'yi bölgesel uluslararası örgüt olarak uluslararası hukukun subjesi gibi değerlendirmek gerekir. Aralık 1993'te BDT Devlet Başkanları Konseyi Birliğin ve onun organlarının uluslararası çapta tanınması doğrultusunda yapılacak hazırlıklarla ilgili kararlar aldı. Bu kararlardan biri BM Genel Sekreterine baş vurularak BDT'ye BM Genel Kurulunda gözlemci statüsü verilmesi önerisiydi.[47] Mart 1994'de BM Genel Kurulu bu başvuruyla ilgili olumlu kararname kabul etti.

[45] **Sovremennıe mejdunarodnıe otnooeniya**, İzdatelstvo ONİKS, Moskova, 2003, s. 520.
[46] **Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii**. (Pod red. P.A.Tsıgankova), Moskova, 2008, s. 284.
[47] **A.e.,** s. 285.

1.3. BDT'nin kurucu Antlaşmaları ve temel özellikleri

1991 yılı sonbaharında SSCB'nin yerinde yeni Egemen Devletler Birliği kurulması yönünde gösterilen çabalar yetersiz kaldı. 21 Ekim 1991'de Devlet Konseyinin kararı ile SSCB hükümeti yerine geçici yürütme organı-Cumhuriyetler arası Ekonomik Komite kuruldu. Bununla da cumhuriyetler arasında işbirliği yapan organların SSCB'nin esas siyasi, yasama ve yürütme organlarının yerine geçmesi süreci sona erdi.

Aynı zamanda yeni Birlik Antlaşmasının hazırlanması yönünde çalışmalar sürmekteydi. 1 Ekim 1991'de Almatı'da 12 birlik devletinin liderlerinin görüşmesinde ekonomik birliğe ilişkin Anlaşma hazırlanması üzerinde işler tamamlandı. Fakat 18 Ekim'de Moskova'da yapılan sonraki görüşmede bu Anlaşmayı yalnızca 8 devletin delegesi imzaladı. Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna delegeleri bu Anlaşmayı imzalamaktan kaçındılar ve Devlet Konseyi'nin sonraki toplantılarına da katılmadılar.[48]

Siyasi birlik kurulmasıyla ilgili görüşmeler daha da önemli çelişkileri ortaya çıkardı. 14 Kasım 1991'de Devlet Konseyinin bir sonraki toplantısında yalnızca 7 devlet başkanı konfederatif devletin kurulması görüşünü benimsediler. Fakat 25 Kasım'da bu cumhuriyetlerin liderleri de Egemen Devletler Birliği ile ilgili anlaşmayı imzalamaktan kaçındılar ve anlaşma taslağını görüşülmesi için cumhuriyetlerin Yüksek Konseylerine gönderilmesine karar verdiler.[49]

Bu görüşme ve anlaşmaların hiç bir sonuç veremeyeceği 1991 Aralık başlarında tam netleşti. Bu koşullarda Ukrayna yönetiminin önerdiği "genel siyasi merkezi olmayan eşit haklı devletlerin birliğinin" kurulması düşüncesi gerçek oldu.

---

[48] M.N.Zuev, **Otçestvennaya istoriya.Kn.2, Rossiya v XX – naçale XXI veka**,İzdatelstvo Olma Press, Moskva, 2005, s.517.
[49] **A.e.,** s.519.

8 Aralık 1991 de Sovyetler Birliği yönetiminden saklı tutulmakla Beyaz Rusya'nın Belovejsk bölgesinde üst düzey devlet yöneticilerinin dinlenme evi olan Viskula'da Rusya devlet başkanı B.Yeltsin, Ukrayna devlet başkanı L.Kravçuk ve Beyaz Rusya Yüksek Konseyi'nin başkanı S.Şuşkeviç bir araya gelerek Bağımsız Devletler Birliği kurulması üzerine Bildiri ve Antlaşma imzaladılar. Bu üç devlet başkanının imzaladığı bildiride birlik cumhuriyetleri yöneticilerinin yeni Birlik Antlaşması imzalanmasına yönelik yürüttükleri görüşmelerin sonuca ulaşmadığı, bu cumhuriyetlerin SSCB'den ayrılmasının nesnel bir sürece dönüştüğü ve bağımsız devletlerin kurulmasının realite olduğu olguları kaydedildi. Merkezin politikası keskin eleştirilirken, bilhassa onun körü körüne ve basiretsiz politikasının ülkeyi derin ekonomik ve siyasi krize soktuğu, üretimin çökmesine, toplumda bütün kesimlerin yaşam düzeyinin keskin şekilde gerilemesine neden olduğu görüşleri de bu bildiride belirtildi. Sosyal gerilimin yükselmesi geçmiş SSCB'nin bazı bölgelerinde çok sayıda insan kaybına neden olmuş, milletlerarası münakaşalara neden olmuştur.

Üç devlet başkanı, tarafların kendi halkları ve dünya kamuoyu karşısında yükümlülüklerini, politik ve ekonomik reformları gerçekleştirmenin gerekliliğine olan talebi anlayarak Bağımsız Devletler Birliği'ni kurduklarını duyurdular.[50] Bu yapılan antlaşmayla da onaylandı. Bildirinin sonunda BDT aynı antlaşmanın amaç ve ilkelerini kabul eden geçmiş Sovyet cumhuriyetleri, ve diğer devletler için de açık tutulduğunu duyuruldu. Birliğe üye devletler uluslararası barışın ve güvenliğin pekiştirilmesine yönelik politik çizgi uygulamayı , nükleer silah ve onun taşınma araçları üzerinde ortaklaşa denetim sağlamayı üstlendiklerini belirttiler.

Aynı gün Bağımsız Devletler Birliği'nin kurulmasına ilişkin Antlaşma imzalandı. 14 maddeden oluşan Antlaşmanın dibacesinde, 1922 yılında Birlik Antlaşmasını imzalayarak SSCB'yi tesis etmiş Beyaz Rusya, Rusya Federasyon'u (RSFSC) ve

[50] **A.e.**, s. 520.

Ukrayna'nın, (bundan sonra Yüksek Akit Tarafları olarak anılacaklar), SSCB'nin uluslararası hukukun sübjesi ve jeopolitik realite olarak ortadan kalktığını onayladıkları duyurulmaktaydı.

Bu olayları kendi hatıratına yansıtan S.Şuşkeviç, "jeopolitik realite" ifadesinin Rusya'nın o zamanki devlet sekreteri G.Burbulis'e ait olduğunu belirtmekteydi. Antlaşmada, halklar arasında süregelen ilişkiler, onların genel tarihi karakteri ve Yüksek Akit Tarafları arasında yapılan iki taraflı anlaşmalar dikkate alınarak, demokratik, hukuki devlet kurmaya çaba göstermek suretiyle uluslararası hukukun genel kabul görmüş norm ve ilkeleri temelinde karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinin planlandığı belirtilmekteydi. Karşılıklı güven ve devlet egemenliğine saygı, kendi kaderini tayin etme, hukuk eşitliği ve iç işlere karışmama, zor kullanma ve diğer her türlü baskı yöntemlerinden vazgeçme tartışmalı konuları karşılıklı anlaşma zemininde çözme ve uluslararası hukukun diğer temel norm ve ilkelerine bağlı kalma karşılıklı ilişkilerin hukuki temelini oluşturacaktı. Taraflar ayrıca BM Tüzüğünün amaç ve ilkelerine, Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansının Helsinki Nihai Senedi'ne, diğer belgelerine taraf olduklarını onaylamak suretiyle, insanlar ve halkların haklarıyla ilgili genel kabul görmüş uluslararası hukuk kurallarını yerine getirme yükümlülüklerini üstlendiklerini görkemli bir şekilde vurguladılar.[51]

Antlaşmanın 1. maddesinde "Yüksek Akit Tarafları yukarıda gösterilenleri temel alarak Bağımsız Devletler Birliğini kuruyorlar. Yüksek Akit Tarafları vatandaşlarına eşit hak ve özgürlükler, bu sırada onların topraklarında yaşayan vatandaşlığı olmayan kişilere uluslararası hukuk kurallarıyla örtüşen medeni, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hak ve özgürlükleri sağlayacaklar" diye geçiyordu.[52]

[51] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova2004, s. 393.
[52] Moiseev E.G. **Mejdunarodno-Pravovıne osnovı sotrudniçestva stran SNG**. Moskova.,1997, s. 8.

3. madde etnik azınlıkların ve oluşa gelmiş nadir etnik kültürel bölgelerin korunmasını hukuk kurallarına bağlamaktaydı. 4. maddede BDT'nin kurulmasının en önde gelen dayanağı – işbirliği ilkesi yorumlanmaktaydı. Bu maddede "Yüksek Akit Taraflar siyaset, ekonomi, kültürel, eğitim, sağlık, çevre korunması, ticaret, insani ve d. alanlarda kendi halkları ve devletleri arasında eşit haklarla karşılıklı faydalı işbirliğini geliştirecek, kapsamlı bilgi değişimi, karşılıklı yükümlülüklerin gönüllü ve kayıtsız yerine getirilmesi koşularını sağlayacaklar." cümlesi özellikle kaydedilmekteydi.[53]

Bu arada üye devletlerin işbirliği ilkeleri daha genel şekliyle BDT'nin 1993 yılında kabul edilmiş Tüzüğünde yer aldığını belirtmek gerekir. Söz konusu Tüzüğün 3. maddesinde işbirliğinin temel ilkelerinin aşağıdakiler olduğu belirtilmiştir:

-Bir birlerinin ve bütünlükte Birliğin çıkarlarını dikkate alma, karşılıklı ilişkilerin bütün alanlarında karşılıklı anlaşma zemininde yardımlaşma;

-Birlik üyesi olan devletlerin halklarına barışcıl yaşam koşulları sağlama, onların siyasi, ekonomik ve sosyal alanda kalkınmalarını sağlamak için ortaklaşa çaba gösterme ve yardımlaşma;

-Ekonomi ve bilimsel teknik alanında karşılıklı faydalı işbirliği geliştirmek, entegrasyon ilkelerini genişletmek;

-Birliğe katılan halkların kendine has özelliklerine saygı gösterilerek kültürel değerlerin korunması ve kültür değişimi alanında sıkı işbirliği yapmak.[54]

Görüldüğü üzere, BDT Tüzüğünde üye devletlerin en önemli işbirliği ilkeleri yorumlanmakta ve bu işbirliğinin temel doğrultuları belirlenmekteydi. Birlik üyeleri bu

[53] **A.e.,** s.8-9.
[54] **A.e**.,s.10.

işbirliği ilkelerini kesintiye uğratmadan yerine getirdiği takdirde, bu ilkeler giderek karşılıklı yardımlaşmanın çok önemli unsurlarına dönüşebilecekti.

Antlaşmayı imzalayan taraflar sınırların açıklığını, vatandaşların dolaşım özgürlüğünü ve Birlik çerçevesinde serbest şekilde enformasyon naklini sağlamayı üstlenseler de, sonralar bu maddenin gerçekleşmesini Rusya Federasyonu çeşitli engellemelerle engellemiştir. Rusya yönetimi bağımsız ve özellikle de Batı yanlısı siyaset yürütme yanlısı bazı Birlik üyeleri vatandaşlarının Rusya'ya gelmesini yapay şekilde sınırlandırmaya başlamış, vize sistemi uygulamış, 2006-2007 yıllarında Moskova'yla Tiflis arasında ilişkileri dondurmuş, hatta bir süreliğine Gürcistan'dan Rusya Federasyonuna yolcu uçaklarının uçuşlarını yasaklamıştı.

BDT üyeleri arasında ilişkilerde çok önemli konulardan biri Antlaşmanın 5. maddesine şöyle yansımıştı: "Yüksek Akit Tarafları Birlik çerçevesinde mevcut sınırların dokunulmazlığını ve bir-birilerinin toprak bütünlüğünü tanır ve saygı duyarlar."[55] Sınırların dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğüne saygı uluslararası hukukun en önemli ilkelerinden biridir ve bu husus BDT üyelerinin karşılıklı ilişkilerini düzenleyen iki taraflı anlaşmalara da yansımıştır. Rusya Federasyonunun 31 Mayıs 1997'de Ukrayna ile imzaladığı Dostluk, İşbirliği ve Partnerlik Anlaşması, 3 Temmuz 1997'de Azerbaycan'la imzaladığı Dostluk, İşbirliği ve Güvenlik Anlaşmasında sınırların dokunulmazlığı ilkesinin hiç bir sapma olmadan yerine getirilmesinin gerekliliği özellikle belirtilmiştir.[56]

Bu arada toprak bütünlüğüne saygı ilkesinin uluslararası hukuk kuralları bakımından içeriğinin AGİT'in Nihai Senedi'nde net bir şekilde açıklandığını belirtmek gerekir. Bu belgede her bir üye devletin BM Tüzüğünde gösterilen amaç ve ilkelere ters

[55] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 2004, s. 394.
[56] **Mejdunarodnoe Pravo** (Otv. red. G.V.İgnatenko i O.İ.Tiunov), İzdatelstvo Norma, Moskova, 2006, s. 134.

düşen bütün hareketlerden, her hangi üye devletin toprak bütünlüğüne, siyasi bağımsızlığına karşı gelmekten, biri diğerinin toprağını askeri işgal hedefi olarak görmekten veya güç kullanarak ele geçirmeden kaçınması gerektiği kaydedilmiştir. Hiç bir işgal ve güç kullanarak toprak ele geçirme meşru sayılmayacaktır.[57]

Toprak bütünlüğüne saygı ilkesi uluslararası hukukun zor kullanmama ve zor kullanmakla tehdit etmeme, sınırların dokunulmazlığı, hukuki eşitlik ve halkların kendi kaderini tayin etme hakkı gibi ilkelerle sıkı bağlıdır. 1970 yılında kabul edilen Uluslararası Hukukun İlkeleri üzerine Bildirgede hukuki eşitliğin ve halkların kendi kaderini tayin etme hakkının egemen ve bağımsız devletin siyasi birliğinin, toprak bütünlüğünün kısmen veya tam şekilde ihlaline yönelik hareketlere müsaide edilmesi veya bu tür hareketlerin hoş karşılanması gibi algılanmaması gerektiği özellikle vurgulanmıştır. 15 Nisan 1994'de BDT devletleri başkanlarının kabul ettiği Bildirgede üye devletlerin egemenlik, toprak bütünlüyü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine uyulması gerektiği bir daha kaydedilmiştir.[58] Fakat bu güne kadar BDT üyesi olan Ermenistan bu ilkeleri kabul etmemiş, diğer üye devletin - Azerbaycan Cumhuriyetinin toprak bütünlüğünü tanımamış ve topraklarının % 20'ni işgal altında tutmayı sürdürmüştür.

Antlaşmanın 6. maddesi askeri konularla ilgilidir. Bu maddede Birlik üyesi olan devletlerin uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanması, silahların ve askeri harcamaların azaltılması konusunda işbirliği yapmayı üstlendikleri, bütün nükleer silahların tasfiyesine, ayrıca ciddi uluslararası denetim altında birlikte ve tam silahsızlanmaya çaba gösterecekleri kaydedilmiştir.[59] Ayrıca bu maddede nükleer silahlar üzerinde tek denetim gerçekleştirilmesi, birleşik komutanlık altında genel askeri stratejik mekanın varlığının sürdürülmesi öngörülmekteydi. Ayrıca taraflar askeri

[57] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, 2004, s. 272.
[58] **A.e.,** s.135.
[59] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2003, s. 394.

personelin ve onların ailelerinin sosyal güvenliği ve emeklilik teminatı konularında anlaşmalı politika yürütmeyi üstlendiler.

Fakat 1991 Aralık başlarında Ukrayna yönetiminin bu ülke topraklarındaki Sovyet Ordu birlikleri üzerinde komutanlığı üstlenmesi bu maddenin son kısmının – "birleşik komutanlık altında genel askeri stratejik mekanın varlığının sürdürülmesi" planlarının gerçekleştirilmesini olanaksız kılmıştır. Ünlü Amerikan Siyaset bilimcisi Zbigniev Brjezinski "Büyük Satranç Tahtası" adlı yapıtında bu adımın çok büyük önem taşıdığını belirtmiş, bilhassa Ukrayna topraklarındaki Sovyet Ordusu birlikleri üzerinde Ukrayna'nın kendi komutanlığını kurması olgusunun BDT'nin SSCB'den daha federal, sert ve merkezi bir yapıya dönüştürülmesini, SSCB'nin isim değiştirerek sürdürülmesini ciddi biçimde engellediğini belirtmiştir.[60]

Üç Slav devletinin Başkanları BDT çerçevesinde bazı önemli alanlarda koordinasyon kurumları aracılığıyla birlikte faaliyet gösterilmesine karar verdiler. Bu husus Antlaşmanın 7. maddesinde yer almakla aşağıdaki alanları kapsamaktadır:

- Dış politika faaliyetinin koordinasyonu;
- Genel ekonomik mekanın, genel Avrupa ve Avrasya piyasalarının oluşturulması ve geliştirilmesinde, gümrük siyaseti alanlarında işbirliği;
- Ulaştırma ve iletişim sistemlerinin kurulmasına katılma;
- Çevre korunması alanında işbirliği, genel uluslararası çevre güvenlik sistemi kurulmasına katılma;
- Göç politikası konuları;
- Örgütlü suçlarla mücadele.[61]

Devlet yöneticileri Çernobil nükleer kazasının global nitelikli sorun olarak kabul ettiklerini ve onun sonuçlarının ortadan kaldırılması için çabaların koordine edilmesi

[60] Z.Bjezinskiy, **Velikaya şahmatnaya doska. Gospodstvo Ameriki i ego geostrategiçeskie imperativı**, İzdatelstvo Yurist, Moskova, 1998, s. 115.
[61] **A.e.,** s. 394-395.

gerekliliğini de kaydettiler. Bu soruna ilişkin özel anlaşma imzalanması benimsendi. Bu anlaşma kurallarının yorumu ve uygulanması sürecinde ortaya çıkan tartışmalar ilgili kurumlar arasında görüşmeler yoluyla, gerektiğindeyse Devlet ve Hükümet Başkanları düzeyinde çözülecekti.

10. maddeye göre taraflar bir yıl önceden duyurmak koşuluyla anlaşmayı veya onun ayrı-ayrı maddelerinin uygulanmasını durdurabilme hakkına sahiptiler.

11. maddede özel olarak söz konusu anlaşmayı imzalayan devletlerin topraklarında üçüncü devletin, bu sıradan geçmiş SSCB'nin normlarının uygulanmasına geçit verilmeyeceği özel olarak kaydedilmiştir.

Antlaşmanın 12. maddesinde devlet Başkanlarının bildirisine de yansımış çok gerekli bir konuda tekraren "Yüksek Akit Taraflar eski SSCB'nin imzaladığı anlaşma ve sözleşmelerden kaynaklanan uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesini güvence altına alıyorlar" diye geçiyordu. [62]

13. maddeye göre bu Antlaşma Yüksek Akit Taraflarını üçüncü devletlerle ilişkilerinde üstlendikleri yükümlülükleri etkilememekteydi. Antlaşma onun amaç ve ilkelerini kabul eden geçmiş Sovyet cumhuriyetleri, o sıradan diğer devletlerin katılımına açıktı. Birliğin koordinasyon kurumlarının ikamet adresi Minsk kenti olarak belirlendi. Bir çok yorumculara göre, Moskova'nın değil, başka bir kentin merkez seçilmesi bu kurumun Sovyet imparatorluğunun isteklerinden uzak olduğunu, katılımcı devletlerin onu bu veya diğer şekilde geri getirmek arzularının olmadığının göstergesiydi.

Belovejsk'te ayrıca üç cumhuriyetin hükümetlerinin ekonomik siyasetinin koordinasyonu üzerine bildiri kabul edildi. Belgeyi Beyaz Rusya Cumhuriyeti tarafından

[62]. **A.e.,** s. 395.

başbakan V.Kebiç, Rusya Federasyonu tarafından devlet sekreteri G.Burbulis, Ukrayna tarafından başbakan V.Fokin imzaladılar. Bildiride halk ekonomisinde istikrar durumu ve ekonomik kalkınma koşulları sağlamak için devletler arasındaki sıkı ekonomik ilişkileri koruyarak geliştirmenin yaşamsal öneme sahip olduğu kaydedildi. Bununla ilgili olarak taraflar aşağıdaki konularda anlaştılar:

- Piyasa mekanizmasının kurulması, mülkiyet ilişkilerinde dönüşüm, serbest mülk edinmenin temin edilmesine yönelik koordine edilmiş köklü ekonomik reformlar yapılacak;
- Bir birilerine ekonomik zararı dokunan her hangi bir adıma geçit verilmeyecek;
- Ekonomik ilişkileri ve gider hesapları mevcut para birimi-"Rubleyle" yapılacak, tarafların ekonomik çıkarlarının dikkate alınmasını güvence altına alan özel anlaşma temelinde ulusal para birimleri dolanıma sürülecek;
- Cumhuriyetlerin bütçe açıklarının azaltılmasına yönelik anlaşmalı politika gerçekleştirilecek;
- Tek ekonomik mekanın oluşturulması doğrultusunda birlikte çabalar gösterilecek;
- Dış ekonomik etkinlikler ve gümrük siyaseti koordine edilecek ve transit serbestliği sağlanacak;
- Geçmiş Sovyet işletmelerinin borçları konusu özel anlaşmayla düzenlenecek;
- Vergi politikasının oluşturulmasında Cumhuriyet Yüksek Konseylerinden katma değer vergisinin uygulanmalarında eşgüdümü göz önünde bulundurmaları istenecek;
- Ortak işletmeler (Anonim Şirketler) kurulmasına yardım edilecek;
- Aralık ayı içerisinde cumhuriyetler arasında ekonomik anlaşmanın gerçekleştirilmesi mekanizması hazırlanacak.[63]

[63] **"Ucrediteli starogo Soyuza sozdayut novoe Sodrujestvo"** –İzvestiya, 10 aralık 1991.

Belovejsk görüşünden sonra imzalanmış antlaşmanın hukuk kurallarıyla örtüşmesi konusunda görüş farklılığı ortaya çıktı. S.Şuşkeviç yaptığı basın toplantısında bu konuyla ilgili şöyle demişti: "Evet örtüşüyor. Biz, Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya 1922 yılında kurulan Birliğin kurucuları onun ortadan kaldırılmasını gündeme getirebiliriz. Birliğin diğer kurucusu Transkafkasya Federasyonu artık uzun zamandır mevcut değil. Anayasanın eskidiği epey zaman oldu, cumhuriyetlerin çoğu onu kaile almıyor. Gerçekliği göz önünde bulundurmamız gerekir."

10 Aralıkta Ukrayna ve Beyaz Rusya Cumhuriyetlerinin parlamentoları BDT'yle ilgili Antlaşmayı görüşmeye başladılar. Ukrayna parlamentosu Antlaşmada 12 düzeltme yaptı. Örneğin, 5. maddedeki "Taraflar BDT çerçevesinde sınırların açıklığını, vatandaşların hareket özgürlüğünü ve bilgi verilmesini sağlayacak" cümlesi şöyle düzeltilerek kabul edildi:"Taraflar karşılıklı olarak kendi vatandaşlarının engellenmeden rabıta kurması ve Birlik çerçevesinde bilgi verilmesi için kendi aralarındaki devlet sınırlarının açık tutulmasını sağlayacak". Belovejsk'te imzalanmış Antlaşma genel olarak ideal, kusursuz sayılamazdı. Antlaşmanın bazı maddeleri tartışma doğurmaktaydı. Örneğin, 7. maddede Birliğe üye devletlerin faaliyet kapsamıyla ilgili konular sıralanırken katılımcı devletlerin dış politika faaliyetlerini ilişkilendirecekleri kaydedilmişti. Aslındaysa uluslararası hukukun sübjesi olan her bir bağımsız devlet uluslararası ilişkiler sisteminde bağımsız dış politika yürütme hakkına sahipti. Burada yalnızca Birliğe üye devletlerin dış politika alanında birbirine danışmalarından söz edile bilirdi. Ukrayna parlamentosunun "dış politika faaliyetinin eşgüdümü" ifadesinin yerine "dış politika alanında danışmalar" ifadesini kabul etmesi bu bakımdan rastlantı değildi. Nihayet, Antlaşma metni değişikliklerle birlikte lehte 288 oyla onaylandı. 10 Aralık'ta Beyaz Rusya Yüksek Konseyi'nin 7. toplantısında 1922 yılı Birlik Antlaşması iptal edilerek, Bağımsız Devletler Birliğinin kurulmasına ilişkin Antlaşma lehte 263 oyla kabul edildi. [64] Rusya Federasyonunun parlamentosu da 12 Aralık'ta BDT'nin kurulmasıyla ilgili Belovejsk'te imzalanmış Antlaşmayı onayladı.

[64] "**Ratifitsirovano soglaşenie o SNG" – İzvestiya,** 12 aralık 1991.

Belovejsk Antlaşmasına diğer Sovyet cumhuriyetlerinin tepkisi olumlu oldu, Azerbaycan Milli Konseyi 11 Aralıkta BDT'nin kurulması olayını görüşerek bununla ilgili karar aldı. Kararda "Bağımsız Devletler Birliğini kuran Beyaz Rusya, Rusya ve Ukrayna devletlerinin 1922 yılında SSCB'nin dört kurucu üyesinden üçü olduğu dikkate alınarak SSCB'nin uluslararası hukukun sübjesi olarak kendi varlığına son vermesine ilişkin Beyaz Rusya, Rusya ve Ukrayna devlet Başkanlarının bildirisinin beğeni ile karşılandığı" kaydedildi.[65]

12 Aralık'ta Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta Kazakistan ve Orta Asyanın devlet başkanları da Belovejsk görüşünün sonuçlarını tartıştılar ve 15 maddeden oluşan Aşkabat bildirisini kabul ettiler. Görüşme katılımcıları eşit haklı eş kurucular olarak Bağımsız Devletler Birliğine katılmaya hazır olduklarını belirttiler.[66]

Aşkabat bildirisinde tek yönetme organı – Devlet Konseyinin yapısı, içeriği ve ilkelerinin önemli ölçüde değiştirilerek onun üye devlet başkanlarının dönem başkanlığıyla yönetilen Başkanlar Konsey'ine dönüşmesi önerildi. Yeni birliğin merkezinin Minsk olmasına karşı çıkılmasa bile, toplantıların sırayla değişik kentlerde yapılması önerildi.

Görüşme katılımcıları Kazakistan devlet başkanı N.Nazarbayev'e gerektiği zaman Aşkabat bloğu adına görüşmeler yapma yetkisi verdiler.[67] N.Nazarbayev de beş devlet başkanının ve Belovejsk Antlaşması katılımcılarının Almatı'da toplanarak Avrasya birliğinin kurulmasıyla ilgili antlaşma görüşmelerinin yapılmasını önerdi. Bu öneriden sonra 11 geçmiş Sovyet cumhuriyetinin (Baltık cumhuriyetleri ve Gürcistan dışında) başkanları 21 Aralık 1991'de Almatı'da toplandılar.

---

[65] "**Halk gezeti**", 13 aralık 1991.
[66] "Uçastniki vstreçi v Aşgabade gotovı stat çlenami Sodrujestva, no ravnopravno" – **İzvestiya**, 14 aralık 1991.
[67] "Po kakim voprosam şel spor v Aşgabade" – **İzvestiya**, 17 aralık 1991.

Almatı zirve toplantısı katılımcıları 6 belge imzaladılar:

1. Bağımsız Devletler Birliğinin kurulmasıyla ilgili Minsk Antlaşmasına Ek Protokol.
2. Almatı Deklarasyonu.
3. Silahlı kuvvetlerin geçici komutanlığına ilişkin bağımsız devlet Başkanlarının danışma protokolü.
4. BDT'nin İlişkilendirme Kurumları Anlaşması.
5. BM Tüzüğüne göre geçmiş SSCB'nin hak ve yükümlülükleri alanında varislik haklarına ilişkin birliğin devlet Başkanları Konseyinin kararı.
6. Nükleer Silah Alanında Ortak Etkinlikler Anlaşması.

Almatı zirve toplantısı SSCB'nin bir devlet olarak varlığına son verdi. Bu zirve toplantısı ne bir devlet, ne de ulusal üstünlük yetkileri olmayan bir kurum oluşturdu. Bununla ilgili Almatı Deklarasyonunda şöyle deniyordu: "Bağımsız devletler – Azerbaycan Cumhuriyeti, Beyaz Rusya Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Ermenistan Cumhuriyeti, Moldova Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Tacikistan Cumhuriyeti, Türkmenistan Cumhuriyeti ve Ukrayna Cumhuriyeti ... bir-birinin toprak bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını kabul ederek ve bunlara saygı göstererek; derin tarihi kökleri olan dostluk, iyi komşuluk ve karşılıklı faydalı işbirliğini pekiştirmenin halkların önde gelen menfaatiyle örtüştüğünü, barış ve güvenliye hizmet ettiğini belirterek; BDT'nin kuruluş antlaşmasının amaç ve ilkelerine taraf olarak aşağıdakileri belirtiyorlar:

Birliğin katılımcıları eşitlik temelinde kurulan ve birliğin katılımcıları arasında anlaşmalarla belirlenecek kurallara göre çalışan ilişkilendirici kurumlar aracılığıyla

haklar eşitliği ilkesi temelinde etkinlik yapacaklar. Birlik ne devlettir, ne de devlet ötesi kurumdur.[68]

Almatı Deklarasyonunda ayrıca Bağımsız Devletler Birliği onun bütün katılımcılarının rızasıyla, geçmiş SSCB'ye üye olmuş devletlerin, ve Birliğin amaç ve ilkelerine taraf olan diğer devletlerin bu birliye katılımı için açık olduğu kaydedilmekteydi.

Görüş katılımcıları olan 11 cumhuriyetin başkanları Bağımsız Devletler Birliği'nin kurulmasına ilişkin 8 Aralık 1991'de Belovejsk'te Beyaz Rusya Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Ukrayna tarafından imzalanmış Antlaşma protokolünü imzalayarak hukuki eşitlik temelinde Yüksek Akit Taraflar gibi Bağımsız Devletler Birliğinin kurucu devletleri oldular. Ek Protokolde BDT'nin kuruluş Antlaşmasının Yüksek Akit Tarafların her biri için onaylandığı andan yürürlüye gireceği kaydedildi. Almatı protokolü Bağımsız Devletler Birliği'nin kuruluş Antlaşmasının içeriğine aitti.[69] Belge katılımcı devletlerin hepsinin resmi devlet dilinde düzenlenmiş ve her birinin aslı Beyaz Rusya Cumhuriyeti hükümetinin arşivine gönderilmiştir.

BDT'nin ilk kuruluş belgeleri olan 8 Aralık 1991 tarihli Belovejsk Antlaşması ve 21 Aralık 1991 tarihli Almatı Ek Protokolü 22 Ocak1993'de Minsk'te BDT devlet Başkanlarının görüşünde kabul edilmiş Tüzükle tamamlandı. Minsk zirve toplantısında BDT Tüzüğünün kabul edilmesine ilişkin kararı Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Özbekistan, Ermenistan ve Tacikistan liderleri imzaladılar. Sonraki bir yıl içerisinde BDT Tüzüğü bu cumhuriyetlerin yüksek yasama organları tarafından

[68] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2003, s. 396.
[69] **Sovremennıe mejdunarodnıe otnooeniya**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2006, s.519.

onaylandı. Daha sonra ise Azerbaycan (24 Eylül 1993), Gürcistan (9 Aralık 1993) BDT Tüzüğünü kabul ettiler. Ocak 1994'de BDT Tüzüğü yürürlüğe girdi.[70]

BDT'nin kuruluş belgeleri içerisinde içeriği ve gelecekle ilgili olması bakımından birinci derecede önem taşıyan bu belge dibace ve 9 bölümden oluşmaktadır. Bu belgede Uluslararası hukukun herkes tarafından kabul görmüş ilke ve kurallarına, BM Tüzüğünün, AGİT-in Nihai Senedi'nin ve diğer belgelerin hükümleri dayanak olarak alınmıştır. BDT Tüzüğünün "Amaç ve görevler" adlanan 1. bölüm 1. maddesinde şöyle deniyordu: "Birlik onun bütün üyelerinin egemen eşitliğine dayanır. Üye devletler bağımsızdırlar ve uluslararası hukukun eşit haklı sübjeleridirler… Birlik devlet değildir ve ulus ötesi yetkilere sahip değildir."[71]

BDT'nin ilk kuruluş belgeleri, özellikle de Tüzüğü onun hukuki doğasını ve hukuki statüsünü kesin olarak belirlemese bile, uluslararası pratiği temel alan uzmanlar bu doğrultudaki görüşleriyle bu konuya açıklık getirmişler. BDT'nin ulus ötesi statüsünün, devlet üstü yetkilerinin yadsınması bu örgütün ilişkilendirici yetkileri olan devletlerarası kurum gibi değerlendirilmesinde esas alınmıştır.[72] İtalyan siyaset bilimcisi Ennio Di Nolfo haklı olarak BDT kuruluş belgelerinde onun hukuki doğası ve ona katılan devletler arasında ilişkilerin kesin belirlenmemesi nedeniyle, Post Sovyet mekanının sömürge sisteminden yeni ekonomik ve hukuki gerçekliklere geçiş denemesinin yaşandığı meydana dönüştüğünü vurgulamıştır.[73] Yalnızca sonraki dönemlerde BDT Tüzüğüne uygun şekilde gerçekleştirilen düzenlemeler, onun geliştirilmesine, Birliğin bölgesel uluslararası örgüt gibi tanınmasına neden oldu.

---

[70] **Mejdunarodnoe Pravo** (Otv. red. G.V.İgnatenko i O.I.Tiunov), İzdatelstvo Logos, Moskova, 2006, s. 371.
[71] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah,** İzdatelstvo Logos, Moskova, 2005, s. 510.
[72] **A.e.,** s. 371.
[73] Ennio Di Nolfo, **İstoriya mejdunarodnıh otnoşeniy 1918-1999 g. T.2**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 2003, s. 721.

1.4. BDT'nin İdari ve Yürütme Organları

BDT'nin organları sistemi Birliğin kurulduğu zamandan başlayarak oluşturulmaya başlanmıştır. Şu anda BDT'de çok sayıda ve değişik yetkilere sahip organlar faaliyet göstermektedir. BDT bünyesinde var olan organ ve kurumları esasen iki gruba ayırabiliriz:

1. BDT'nin kuruluş belgelerinde, özellikle de Tüzüğü'nde kurulması öngörülen organlar (*Tüzük organları*);
2. Anlaşma veya Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi'nin kararları temelinde kurulan alan organları (*uzman organlar*).[74]

BDT'nin temel (Tüzük) organları aşağıdakilerdir:

- Devlet Başkanları Konseyi;
- Hükümet Başkanları Konseyi (onların kurulmasına ilişkin karar 21 Aralık 1991'de Almatı'da kabul edilmiştir);
- Parlamentolar arası Kongre (27 mart 1992'de kurulmuştur, genel merkez Sankt-Petersburg'tadır);
- Dış İşleri Bakanları Konseyi (23 Eylül 1993'de kurulmuştur);
- Yürütme Sekreterliği (24 Eylül 1993'de kurulmuştur. Minsk'te yerleşmektedir. Daha önce Yürütme sekreterliğinin işlevlerini Aralık 1991'den başlayarak Devlet Başkanları Konseyinin toplantılarının hazırlık işlerini yapan çalışma grubu gerçekleştirmekteydi);
- Savunma Bakanları Konseyi (14 Şubat 1992'de kurulmuştur);
- Devletlerarası Ekonomi Komitesi (21 Ekim 1994'de kurulmuştur ve idare merkezi Moskova'dadır);
- Askeri İşbirliğinin İlişkilendirilmesi Üzere Merkez (24 Aralık 1993'de kurulmuştur, Moskova'dadır);

[74] **Sovremennıe mejdunarodnıe otnoşeniya**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2005, s. 521.

- Sınır Birlikleri Komutanlığı Konseyi (24 Eylül 1993'de kurulmuştur);
- İktisat Mahkemesi (6 Temmuz 1992'de kurulmuştur);
- İç İşleri Bakanlar Konseyi (19 Ocak 1996'da kurulmuştur).

Bu esas organların yanı sıra BDT çerçevesinde ulusal idare ve kurumların işbirliğinin değişik alanlarını ilişkilendiren 70'in üzerinde özel, uzmanlaşmış organlar kurulmuştur.[75]

İkinci grup organlara - Dış Ekonomik İdare Yöneticileri Konseyi, Tekel Karşıtı Siyasete İlişkin Devletlerarası Konsey, Doğal ve Teknogen Karakterli Olağanüstü Hallere İlişkin Devletlerarası Konsey, BDT Topraklarında Örgütlü Suç ve Diğer Tehlikeli Suç Türleriyle Mücadeleye İlişkin Eşgüdümü Bürosu, Birliğin Katılımcı Devletlerinin Hukuk Danışma Konseyi, Bilimsel Teknik Bilgilerine İlişkin Devletlerarası İlişkilendirici Konsey, Devletlerarası Uzay İlişkilendirici Konseyi, Gümrük Konseyi, Devletlerarası Çevre Konseyi, BDT'nin Katılımcı Devletlerinin Nüfus, Çalışma, Göç ve Sosyal Güvenlik Danışma Konseyi, Demir Yolu Taşımacılığı Konseyi, Devletlerarası Jeodezi, Kartografi, Kadastro ve Uzaktan Algılama Konseyi, Devletlerarası Standartizasyon, Meteoroloji ve Sertifikasyon Konseyi, Sanayi Mülkiyetinin Korunmasına İlişkin Devletlerarası Konsey, Veterinerlik Alanında İşbirliği Konseyi, Devletlerarası Askeri Teknik İşbirliği Komisyonu, Devletlerarası Radyo Televizyon Kurumlarının İlişkilendirici Konseyi ve d. aittir.[76]

BDT kurulduğu zamandan, ayrı-ayrı alanlarda işbirliğinin geliştirilmesinin, uygun hukuki temel oluşturulmaksızın mümkün olamayacağı belliydi. Bunun için, Birliğin

[75] **Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii**. (Pod red. P.A.Tsıgankova), İzdatelstvo Norma, Moskova, 2005, s. 288.
[76] **Mejdunarodnoe Pravo** (Otv. red. G.V.Ignatenko i O.I.Tiunov), İzdatelstvo Norma , Moskova, 2004, s. 374.

mevcut olduğu ilk 5 yılda üye devletler üretim, sosyal, insani alanlar, ayrıca kolektif güvenlik konularında 1300'ün üzerinde anlaşma ve sözleşme imzalamışlar.[77]

Çoğu zaman bu organların kurulmasına ilişkin anlaşma veya karar onlara ilişkin tüzüğün onaylanmasıyla aynı anda gerçekleşmekteydi. Devletler karşılıklı ilişkileri desteklemek, temsil olunan devletin çıkarlarının korunmasını sağlamak, organların toplantılara, görüşmelere ve d. katılma kurallarını özel anlaşma ve yönetmeliklerle belirlediler. Bu amaçla üye devletler, Birliğin Tüzüğüne dayanılarak kurulan organlarda yetkili delegeler tutmaktalar. 24 Aralık 1993'de onaylanan bu delegelerle ilgili yönetmeliye göre, onlar BDT'ye üye devletlerin topraklarında diplomatik delegelere verilen ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlanacaklar.

BDT'nin organlarını yetkilerine göre de sınıflandıra biliriz. Uluslararası ilişkiler üzere uzmanlar böyle ayrım zamanı Birlik organlarını *siyasi* (kesin kararlar kabul eden), *danışma* (siyasi karar taslakları hazırlayan) ve *ilişkilendirici* olmak üzere sınıflandırmaktalar.

Siyasi organlara **Devlet Başkanları Konseyi (DBK)** ve **Hükümet Başkanları Konseyi (HBK)** aittir. Bilhassa bu organlar BDT'de nihai kararları kabul etmek yetkilerine sahiptirler. DBK, BDT'nin faaliyetini düzenleyen bütün konularda, HBK ise Birliğin ekonomik ve sosyal alanlarda nihai kararları kabul etme yetkilerine sahipler. BDT ülkeleri arasında işbirliği stratejisi DBK' da belirlenir. BDT'nin ilk beş yılında DBK'nin 20 toplantısı yapılmıştır. Bu süre zarfında HBK'nin 24 toplantısı yapılmış ve 800'ün üzerinde belge kabul edilmiştir. Ayrıca bu belgelerin % 40'ı doğrudan ekonomi konularıyla ilgilidir.[78]

[77] **Rossiyskaya gazeta**, 6 ocak, 1997.
[78] Moiseev E.G, **Mejdunarodno-Pravovıne osnovı sotrudniçestva stran SNG**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2004, s. 5.

Bağımsız Devletler Birliği Tüzüğünün 21. maddesine göre DBK Birliğin yüksek organıdır. Üye devletlerin hepsinin üst düzeyde temsil olundukları DBK üye devletlerin kendi ortak çıkarları alanında faaliyeti ile bağlı prensip niteliğindeki konuları görüşür ve çözer.

Birliğin iç ve dış sorunlarıyla ilgili daha önemli kararlar da DBK'nin Zirve toplantılarında kabul edilir. DBK'nin yılda iki kez toplantısı yapılır.[79] Üye-devletlerden birinin girişimiyle Konsey olağanüstü toplana bilir.

HBK üye devletlerin yürütme organlarının ekonomik, sosyal alanda ve diğer ortak çıkarları alanında işbirliğini ilişkilendirir. HBK'nin yılda dört defa toplantısı yapılır. BDT Tüzüğünün 22. maddesine göre, üye devletlerden birinin hükümetinin girişimiyle Konseyin olağanüstü toplantısı yapılabilir.

DBK ve HBK bir araya gelip toplantı yapabilirler. Bu organların çalışma şekli prosedür normlarıyla düzenlenir. Toplantılar ilk başlarda genellikle Minsk'te yapılırdı. Fakat üye devletlerin isteğiyle daha ilk başlardan toplantılar diğer üye devletlerde de yapılmaya başladı. Örneğin, 15 Mayıs 1992'de yapılan Taşkent görüşmesi, Moskova görüşmeleri, Almatı zirve toplantısı ve d. Her iki Konsey hem sürekli, hem de geçici olmak suretiyle uygulama ve yardımcı organları kurabilirler. Bu organlar üye devletlerin gereken yetkilerle donatılmış delegelerinden oluşmaktadır. Onların toplantılarına uzmanlar ve danışmanlar de sevk edilebilir. Ayrı-ayrı alanlarda işbirliği konularını tartışmak, DBK' de ve HBK' de görüşülecek konularda tavsiyeler hazırlamak için ilgili devlet organları yöneticilerinin danışma toplantıları da yapılabilir.

DBK ve HBK'nin kararları genel anlaşma temelinde – uzlaşma yoluyla kabul edilir. Her hangi devlet bu veya diğer konunun ilgisi dışında olduğunu belirtebilme

[79] **Mejdunarodnoe Pravo** (Otv. red. G.V.İgnatenko i O.I.Tiunov), İzdatelstvo ONİKS, Moskova, 2006, s. 374.

yetkisine sahiptir bu zaman kendi konumunu, söz konusu belgeyi imzalamayarak belli edebilir. Bu, söz konusu kararın kabul edilmesine engel oluşturmaz. Bu yolla kabul edilmiş karar yalnızca onu imzalayan devletler için geçerlidir. BDT pratiğinde yalnızca sınırlı sayıda belgeler 12 katılımcı devletin tamamı tarafından imzalanmıştır. Genellikle Ukrayna, Moldova ve Türkmenistan, kimi durumlardaysa Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan BDT organlarına devlet üstü yetkiler verilmesine yönelik önerilere destek vermemişler.[80]

BDT liderlerinin 24 Aralık 1993'de yapılan zirve toplantısında Tüzük organlarında başkanlık görevi oluşturuldu. Devlet Başkanları ve Hükümet Başkanları DBK ve HBK'nin toplantılarında Birlik üyesi olan devletler (Rus alfabesi sırasına göre sıralanarak) dönüşümlü olarak altı ayda bir başkanlık yaparlar. 1994 yılının birinci yarısında BDT'nin Tüzük organlarında başkanlık görevine Rusya delegeleri seçildiler. 5 Nisan 1994'de yapılan zirve toplantısındaysa zirve başkanın yetki süresinin bir yıl olarak belirlenmesi kararı alındı. Ayrıca, Rusya'nın başkanlık süresinin bir yıl daha uzatılması konusunda anlaşmaya varıldı.[81] Fakat DBK'nin 2000 yılına kadar yapılan her toplantısında Rusya'nın başkanlık süresi bir yıl daha uzatılmıştır. Yalnız 2000 yılından başlayarak DBK'ye diğer üye devletlerin liderleri de başkanlık etmeye başlamışlar. 2001 yılından sonra DBK'ye Ukrayna devlet başkanı L.Kuçma, ve Kazakistan devlet başkanı N.Nazarbayev başkanlık etmişler. Ne var ki DBK'nin 2000 yılından sonraki toplantıları üye devlet liderlerinin resmi gündemi olmayan formalite görüşmeleri niteliğini taşımaya başlamıştır. Bunun dışında üye devletlerin kimi devlet başkanları (örneğin, Türkmenistan devlet başkanı S.Niyazov) bu görüşmelerin çoğuna katılmamışlar.

Danışma organları BDT ülkeleri bakanlarının katıldıkları konseylerdir. Bu konseyler bağımsız olarak kararlar kabul etme yetkisine sahip değiller. Onların başlıca

[80] **Sovremennıe mejdunarodnıe otnoşeniya**, İzdatelstvo ONİKS , Moskova, 2004, s. 523.
[81] Moiseev E.G. **Desyatiletie Sodrujestva. Mejdunarodno-Pravovıe aspekti deyatelnosti SNG**, İzdatelstvo Yurist, Moskova, 2006 ,s. 109.

görevi DBK ve HBK toplantılarında görüşülmesi için kararlar hazırlama, ve de devlet ve hükümet Başkanlarının zirve toplantılarında kabul edilmiş kararları yürütmektir. DBK'nin 21 Ekim 1994 tarihli toplantısında onun bir sonraki toplantılarında yalnızca BDT'nin geliştirilmesiyle ilgili stratejik konuların görüşülmesi kararı alınmıştı. Bu karara göre Dış İşleri Bakanları Konseyi, Savunma Bakanları Konseyi, Devletlerarası Ekonomi Komitesi kendi alanlarında nihai karar kabul etmek yetkileri aldılar. Fakat bu karar Birlik organlarının, istişare kurumu gibi faaliyetlerini sürdürmesi pratiğinde her hangi bir ciddi değişikliğe neden olmadı.

Dış İşler Bakanları Konseyi üye devletlerin dış politika faaliyetini ilişkilendirir, diplomatik hizmetlerde karşılıklı faydalı işbirliğini organize eder. Bu kurum üç ayda bir toplantı yapar, DBK ve HBK olağan toplantıları için öneriler hazırlar.[82] Fakat 2000 yılından sonra bu kurum düzenli olarak toplantı yapmamakta ve yalnızca ortak görüşmeler gerektiren konularla ilgili toplanmaktadır.

Savunma Bakanları Konseyi askeri politika, askeri hizmet, güvenlik konularını görüşür, üye devletlerin Savunma Bakanlıklarının faaliyetini ilişkilendirir. Daha kurulduğu zamandan bu kurumda Birleşik Silahlı Kuvvetler üzerinde baş komutanlık konusunda ciddi fikir ayrılığı ortaya çıktı. 30 Aralık 1991'de BDT liderlerinin Minsk görüşünde askeri bütçe, baş komutanlık, stratejik silahlar, genel amaçlı askeri birliklerin statüsü, askeri personelin sosyal güvencesi konularında kararlar aldı. Fakat 11 devletten yalnızca sekizi bileşik komutanlık konusunda anlaşmaya vardı. Ukrayna, Moldova ve Azerbaycan ise bundan kaçındılar. Bileşik komutanlık oluşturulmasına Beyaz Rusya ve Özbekistan karşı çıkmasalar da, gelecekte kendi silahlı kuvvetlerini kurmayı planladıklarını beyan ettiler. Savunma Bakanları Konseyinin toplantılarına bütün katılımcı devletlerin savunma bakanlarının katılımına çok az rastlanmıştır. 2000 yılından sonraki dönemde ise Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Özbekistan, Moldova ve

[82] **Mejdunarodnoe Pravo** (Otv. red. G.V.İgnatenko i O.İ.Tiunov), İzdatelstvo Yurist, Moskova, 2005, s. 369.

Türkmenistanın savunma bakanları genellikle ya bu toplantılara katılmamışlar, yada kabul edilen belgeleri imzalamaktan kaçınmışlar.

BDT çerçevesinde imzalanan anlaşma, konvansiyon ve sözleşmelerden en önemlisi Eylül 1993'de imzalanan Ekonomik Birlik Anlaşması oldu. Bu Anlaşma Birlik içerisinde üretilen ürünlerin, sermayenin, iş gücünün serbest hareketini, para-kredi, bütçe, fiyat ve vergi, gümrük ve dövizle ilgili konularda anlaşmalı politika uygulanmasını öngörmekteydi[83]. Bu belgenin kabulü ekonomik işbirliğini yeni ve daha üst düzeye ulaştırmayı amaçlamaktaydı. Bu anlaşma temelinde BDT ülkelerinin hükümet Başkanları 1998 yılına kadar olan dönemde işçi göçü, ulus ötesi birlikler, anlaşmalı tekel karşıtı politika, gümrük birliği ve d. bu kimi konularda 1030 anlaşma imzaladılar.[84] Fakat onların büyük çoğunluğu uygulanamayarak formaliteden öteye gitmedi.

Devletlerarası Ekonomik Komite (DEK) kurulmasına ilişkin anlaşma Ekim 1994'de BDT devlet Başkanlarının görüşünde kabul edildi. Onaylanan yönetmeliye göre, DEK'de kararlar üye devletlerin ekonomik potansiyeli dikkate alınarak kabul edilecekti. Bu kurumda Rusya'ya % 50, Ukrayna'ya % 14, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Özbekistan cumhuriyetlerinin her biri % 5'er, Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan ve Gürcistan cumhuriyetlerinin her biri % 3'er oy hakkına sahipti.[85] Moldova zirve toplantısına katılmadı, Türkmenistan ise DEK kurulmasına ilişkin anlaşmayı imzalamadı. Bu da DEK'e beslenen ümitlerin gerçekleşmesi yolunda ciddi engel oldu. BDT ülkelerinin değişik ekonomik çıkarları yüzünden geçen süre zarfında entegrasyona yönelik adımlar atılması çabaları pratikte sonuç vermemiştir.

---

[83] E.G Moiseev, **Mejdunarodno-pravovıe osnovı sotrudniçestva stran SNG**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 1997, s. 5.
[84] İ.S.İvanov, **Novaya rossiyskaya diplomatiya. Desyat let vneşney politiki stranı**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 1997, s.5, s. 105.

[85] «**Moskovskie novosti**», 30 kasım 1994

İktisat mahkemesi BDT'nin önemli organlarından biridir. Onun kurulması BDT üyeleri olan devletlerin ekonomi birimleri arasında hesap işlemlerini pekiştirmek önlemleriyle ilgili 15 Mayıs 1992'de imzalanmış anlaşmada öngörülmüştür. 6 Temmuz 1992'de ise BDT'nin İktisat Mahkemesinin statüsüne ilişkin anlaşma imzalandı, İktisat Mahkemesinin yönetmeliği onaylandı. İktisat Mahkemesi BDT'nin katılımcı devletlerinin her birinden iki delege olmakla, ekonomi hukuku alanında üst düzey uzman hakimlerden oluşmaktadır. Hakimlerin yetki süresi 10 yıldır. Mahkemenin hakimi ve onun yardımcıları DBK'de 5 yıl süreyle atanır.

İktisat Mahkemesinin çözdüğü sorunlar aşağıdakilerdir:

a) Ekonomik yükümlülüklerin yerine getirilmesine ilişkin ortaya çıkan uyuşmazlıklar;

b) Katılımcı devletlerin ekonomik konularında kabul ettikleri normatif hükümlerin Birliğin anlaşmalarıyla denklik durumuna ilişkin uyuşmazlıklar;

c) Katılımcı devletler arasında Birliğin diğer anlaşma ve sözleşmelerinin yürütülmesine ilişkin uyuşmazlıklar.[86]

Her hangi konuda İktisat Mahkemesi'nin kararı yalnızca tavsiye niteliği taşır. Yönetmeliye göre İktisat Mahkemesi anlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeyen devlete anlaşmanın ihlaline son vermesi ve onun sonuçlarını ortadan kaldırması konusunda tavsiyede bulunacak.

Yürütme Sekreterliği BDT'nin faaliyetinin idari, organizasyon konularıyla ilgilenmesi için kurulmuştur. Bu kuruma BDT'nin Yürütme Sekreteri başkanlık yapar.

[86] **Mejdunarodnoe Pravo** (Otv. red. G.V.İgnatenko i O.İ.Tiunov), İzdatelstvo Logos, Moskova, 1997, s. 222.

İlişkilendirici Organlar ayrı-ayrı ekonomi, insani, kültürel ve d. alanlarında üye devletlerin eş konumdaki kurumlarının faaliyetini uzlaştırma amacıyla kurulmuştur. İlişkilendirici organların da danışma organlar gibi BDT çerçevesinde nihai karar kabul etme yetkisi yoktur. Onların esas görevi ilgili bakanlıklar ve komitelerinin faaliyetini uzlaştırmaktır.[87] Bir dizi ilişkilendirici organlarla ilgili kabul edilen yönetmeliklerde bu kurumlara kendi alanlarında bağımsız karar verme yetkileri tanınsa da, bu kararlar yalnızca tavsiye niteliği taşır.

1991 yılı sonlarından başlayarak Birlikte çeşitli organların kurulması kuralları sonraki dönemlerde bir hayli değişikliklere uğramıştır. Hatta BDT Tüzüğünde kurulması öngörülen kurumların çoğundan verim alınamamış ve bunlar formaliteden öteye gitmemiştir. Bu yüzdende DBK'nin 1-2 Nisan 1999'da yapılan toplantısında Birlik organlarının reformu ve geliştirilmesine, ayrıca personel sayının azaltılmasına karar verildi. Bu karara göre Yürütme Sekreterliği, Devletlerarası Ekonomik Komite ve alan organları yeniden yapılandırılacak, tek ve sürekli faaliyet gösteren yürütme, idari ve ilişkilendirici organ – BDT Yürütme Komitesi kurulacaktı.[88] Ayrıca Birliğin Ekonomi Konseyi'nin kurulması da benimsendi.

BDT'nin kurulmasından geçen süre onun organlarının faaliyetinin ne olumlu ne de olumsuz yönde değerlendirilmesinin doğru olamayacağını açıkca ortaya koymuştur. Gerçekten de, BDT organları Avrupa Birliği'nin kurumları gibi ciddi entegrasyon araçlarına dönüşmediler. Avrupa bütünleşmesinin temelinde duran Avrupa Birliği, bölgede barış ve güvenliğin sağlanması, ayrıca eski düzene olası bir dönüşün engellenmesi amacıyla, ilk önce Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde AB'ye entegre

[87] **Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii**. (Pod red. P.A.Tsıgankova), İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2005, s. 286.
[88] **Sovremennıe mejdunarodnıe otnooeniya**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2006, s. 522-523.

olma yolunda girişilen reform harekatlarına destek vererek hazırlık stratejisi izledi ve bu ülkeleri genişleme kapsamına aldı.[89]

Bununla birlikte, BDT organlarının karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinde sınırlı da olsa faydalı rol oynadığını üye devletlerin her biri itiraf etmektedir. Bu yüzdende BDT'ye katılımcı devletlerin hiç biri onun faaliyet gösteren kurumlarının pratik imkanlarını yüksek değerlendirmeseler bile, onların işinde faaliyetlerini sürdürmektedirler.

[89] F.Hüseynov "Avurupa Birliği – BDT Ülkeleri İlişkilerinin Hukuki Çerçivesi'' **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakultesi Dergisi**, Sayı 2,cilt 50,Ankara,2001,s.247.

2. BÖLÜM: ÜYE DEVLETLERİN BDT İÇİ BÜTÜNLEŞME VE DERİNLEŞMEYE YÖNELİK TUTUMLARI

2.1. Bir Arada Olmaya Yönelik Çalışmalar ve Güdülen Amaçlar

BDT'nin kurulmasından sonra ona üye devletlerin karşılıklı ilişkileri ve yürüttükleri dış politika bağlamında, Birliğin konumuyla ilgili sorunlar her zaman güncelliğini korumuştur. Daha Birliğin kuruluş belgeleri imzalandığında onun katılımcıları ortak sosyal, ekonomik, ulaşım komünikasyon ve askeri-stratejik mekanın korunup sürdürülmesinin yararlı olacağı konusunda hemfikirdiler. Birliğe katılan devletler kendi aralarında sınırlarını açık tutacakları, dış sınırlarıysa birlikte koruyacaklarını dış politikada faaliyetlerini ilişkilendireceklerini beyan etmişlerdi. Ayrıca bütün üye devletlerin vatandaşlarına uluslararası standartlar ölçeğinde hak ve özgürlükler tanınacak enformasyon ve kültür alanında geniş çapta işbirliği öngörülmekteydi. Rusya yönetiminde geçmiş Birliğin dağılmasından sonra kurulan yeni bağımsız devletlerin bu karmaşık sorunların üstesinden gelmede Rusya'nın güdümünde bulunmaktan başka çıkar yolu olmadığına dair kesin kanaat hakimdi.[90]

Fakat BDT'nin daha ilk yıllarında merkezkaç eğilimlerinin hızlanması, geçmiş Sovyetler Birliği mekanının bir bütün olarak varlığını sürdürmesinin artık imkansız hale gelmesinin bir göstergesiydi. Önce Rusya'da, daha sonraysa diğer BDT devletleri ekonomisinde gerçekleştirilen değişimler, piyasa ekonomisine geçiş, özelleştirme resmi devlet organlarının Birlik ülkeleri arasında ticari faaliyetlerin örgütleyicisi rolünün zayıflamasına neden oldu. Serbest fiyat politikası Birlik ülkelerinin ticari-ekonomik çıkarlarını köklü biçimde değiştirmekteydi. 1993'de Sovyet Rublesinin tek değişim aracı olarak ortadan kalkmasıyla ortak ekonomik mekanın dağılması süreci tamamlandı.

[90] A.A.Radjabli, **Mejdunarodnıe svyazi Rossiyskoy Federatsii**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2006, s. 152-153.

BDT'ye katılımcı devletlerin her birinde kendi ulusal para birimleri-Azerbaycan'da Manat, Beyaz Rusya'da Ruble, Gürcistan'da Lari, Kazakistan'da Tenge, Kırgızistan'da Som, Ermenistan'da Dram, Moldova'da Ley, Ukrayna'da Grivna, Özbekistan'da Sum, Tacikistan'da Ruble, Türkmenistan'da Manat-dolanıma sürüldü.[91] Yeni bağımsız devletler üçüncü devletlerle doğrudan karşılıklı faydalı ticari ve ekonomik ilişkiler kurmaya başladılar.

BDT'ye üye devletlerin siyasi ve hukuki sistemleri de farklı yönlerde geliştirilmeye başlandı, komşu devletlerle çeşitli siyasi ve askeri alanda işbirliği anlaşmaları imzalandı. Birliğe katılan devletlerin her biri kısa sürede kendi silahlı kuvvetlerini oluşturma doğrultusunda adımlar atmaya başladılar.

BDT'nin kurulduğu sırada SSCB'nin sonuncu Savunma Bakanı Y.Şapoşnikov Rusya'nın çıkarlarını temel alarak Sovyet Silahlı Kuvvetlerini BDT'nin Birleşik Silahlı Kuvvetlerine dönüşmesini önerdi. 5 yıl süreyle tek komuta ve genel savunma sisteminin korunacağını öngören bu öneri ayrıca Birliğe üye devletlerin bu süre zarfında kendi silahlı kuvvetlerini oluşturmayı ertelemesi gerektiğini de vurgulamaktaydı.[92] Fakat üye devletlerin çoğu "Şapoşnikov planı" diye adlandırılan bu öneriyi desteklemediler. Şubat 1992'de BDT'ye 8 üye devlet ortak askeri emlakin kısa sürede ayrı-ayrı devletlere devredilmesinden yana olduklarını bildirdiler. Artık, 1992'nin ilkbaharında ulusal silahlı kuvvetlerin oluşturulmasına başlanması, birleşik silahlı kuvvetler oluşturma planını engelledi. Onun başkomutanlığı da genel komutanlık işlevini yürütmek yerine Sovyet ordusu emlakinin paylaştırılmasıyla ilgilenmek zorunda kaldı. Böylece 1993 yılının başlarında Sovyet ordusunun emlakinin paylaştırılması süreci tamamlandı.

Rusya yönetimi BDT'nin kurulduktan sonraki ilk yıllarda gerçekleşen bu merkezkaç sürecinin önleyemedi, zaten bunu başaracak güçte de değildi. Tam tersine

[91] **A.e.,** s. 158.
[92] **Sovremennıe mejdunarodnıe otnoşeniya**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2005, s. 527.

Rusya'nın iktidar çevrelerinde bunu olumlu karşılayanlar da vardı. Onların kanaatine göre BDT ülkelerinin üçüncü devletlerle ilişkiler kurma çabaları objektif ve olumlu bir süreçti, artık Rusya Federasyonu geçmiş Sovyet cumhuriyetlerine maddi yardım göstermek zorunda kalmayacak, bütün maddi olanaklarını kendi iş sorunlarının çözümüne yönlendirebilecekti.

Sonuçta, 1992–1993 yıllarında cumhuriyetler arasındaki işbirliği mekanizmaları işlevliğini kaybederek dağıldı. Bu yıllarda işbirliği zemininde yalnızca geçmiş Sovyet cumhuriyetlerinin ekonomik, hukuki ve siyasi bakımdan ayrılması sürecini kısmen düzenleme mümkün oldu.

Fakat Rusya'da bir takım etkin gruplar mevcut hükümeti "yakın çevre" adlandırdıkları geçmiş Sovyet cumhuriyetleri ile ilişkileri ihmal etme konusunda eleştirmekteydiler. Onlar BDT ülkeleriyle sıkı ilişkiler kurulmasını ve bu ülkelerin Rusya'nın özel ilgi alanı olarak görülmesi gerektiğini belirtmekteydiler. Hükümetin "yakın çevre"de yaşayan 25 milyonun üzerindeki rusca konuşan nüfusun çıkarlarını korumada daha kararlı tutum sergilemesi istenmekteydi.[93]

1992 yılının başlarından Rusya'ya Baltık, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinden binlerle insan göç etmeye başladığı sırada, bu tip çağırışlar daha keskin biçimde seslenmeye başlandı. Bütün BDT mekanında nüfus cüzdanı olarak yalnızca Sovyet pasaportu taşınmakta olduğu için göçmen akını her hangi bir şekilde önlenemiyordu. Göçmenlerin büyük çoğunluğunu işsiz kalan veya rusca eğitim veren okulların sayının azaltılmasından rahatsız olanlar, özellikle de Rusya Federasyonunda akrabaları olan ruslar oluşturmaktaydı. Kesin olmayan resmi bilgilere göre, BDT kurulduktan sonraki ilk 4 yılda Rusya'ya Baltık ve Birlik ülkelerinden 5 milyonun üzerinde insan göç etmişti.[94] Bu durumu gözden geçiren Rusya yönetimi "yakın çevre"de yaşayan rusca

[93] M.N.Zuev, **Oteçestvennaya istoriya. Kn.2, Rossiya v XX – naçale XXI veka**, İzdatelstvo Yurist, Moskova, 2006, s. 578.
[94] A.A.Radjabli,**A.g.e.,** s. 159.

konuşan nüfusun çıkarlarını koruma bahanesiyle BDT üyelerine baskıyı artırmaya başladı.

Nisan 1993'de Rusya Güvenlik Konseyinin onayladığı "Dış Politika Konseptinin Temel Normları" adlı belgede eski Sovyetler Birliği mekanında parçalanma sürecini önlemek amacıyla BDT ülkeleriyle karşılıklı faydalı ilişkileri pekiştirme, Rusya'nın askeri-siyasi ve ekonomik çıkarlarını sağlama Rusya dış politikasının öncelikli amaçlarından biri olarak deklare edildi.[95] BDT çerçevesinde bütünleşme sürecine karşı yönelik eylemler Rusya'nın güvenliğine doğrudan tehdit gibi değerlendirileceği ve buna karşı gereken adımlar atılacağının öngörüldüğünün altı çizildi. Bu belgede ayrıca Rusya'nın Post Sovyet mekanında lider ve organizatör güç olarak kendini dışa vurması temel dış politika görevi olarak gösterilmekteydi. Üçüncü devletlerin bu mekanda etkili olma çabaları, özellikle de Türkiye'nin Güney Kafkasya'da ve Orta Asya'da, Romanya'nın Moldova'da, Polonya'nın Ukrayna'da ve Beyaz Rusya'da, ABD ve genel olarak Batılı devletlerin Hazar havzasında, Ukrayna ve Orta Asya'da etkinliğini artırması Rusya'da endişe ve rahatsızlık doğurmaktaydı. Çünkü Rusya bu gelişmelerin onu bu bölgelerde etki kaybına götüreceğinden, sonraki aşamadaysa Rusya'nın "yakın çevre" adlandırdığı, çok büyük hammadde, özellikle de enerji rezervlerinin yer aldığı Post Sovyet mekanından tamamen dışlayabileceğinden çekinmekteydi.

Rusya'daki kimi iktidar çevrelerinin bu şekilde düşünmeleri için geçerli nedenlerin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bilkent Üniversitesi profesörü Duygu Bazoğlu Sezer Ekim 1998'de Harvard Üniversitesinde bir konferans sırasında yaptığı konuşmada Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Türkiye dış politikasının öncelikli amaçlarından birinin Sovyetlerden bağımsızlığını elde etmiş devletlerin bağımsızlığının ve egemenliğinin pekiştirilmesi, "emperyalizmin tekrar sağlanmasının" önlenmesi

[95] **Vneşnyaya politika i bezopasnost sovremennoy Rossii 1991-2002**, V 4-h tomah, t.1, İzdatelstvo Yurist, Moskova.,2002, s. 74.

olduğunu belirtmiştir.[96] Rusya'ysa üçüncü bir devletin Post Sovyet mekanına askeri müdahalesine veya bölgeye silah göndermekle nüfuz etmesine karşı çıkmaktaydı. Rusya'nın bu konuda ilk sert karşı çıkışının adresi 1993'te Türkiye'ydi. Türkiye'ye Dağlık Karabağ'daki savaşa müdahale etmemesi gerektiği bildirilmişti.[97]

ABD'nin Rusya ile ilişkilerinde Rus hükümetinin yeni devletlerin bağımsızlığına nasıl saygı gösterdiğini dikkate alarak kurması gerektiğini Amerikan siyaset bilimcisi Z. Brzezinski de belirtmekteydi.[98] 1997'de Rusya'nın kabul ettiği çok kutuplu dünya düzeninin ilkeleri adlı belgede Rusya'nın dünya siyaseti ve ekonomisinin bağımsız merkezi olduğu iddia edilmekteydi. BDT mekanında güçlenmeyse Rusya'nın büyük devlet statüsünün geri gelmesinin çok önemli koşulu olarak belirtilmekteydi.[99]

Fakat Birlik ülkeleri arasındaki ilişkiler giderek daha çok devletlerarası ilişkiler niteliği taşımaya başladı. BDT liderlerinin zirve görüşlerinde daha sıkı ilişkiler kurmaya yönelik bildiriler ve imzalanan anlaşmalar bu konuda pek yarar sağlamadı. Özellikle de 1992 sonlarından Rusya'nın Birlik ülkeleri ile ticarette, öncelikli olarak dünya piyasasındaki fiyatlar üzerinden enerji ihraç etmesi karşılıklı faydalı ekonomik işbirliğinin oluşturulması yolunda önemli engele dönüştü. Sonuçta 90'lı yılların birinci yarısında geçmiş Sovyet cumhuriyetlerinin dış borcu hızla artmaya başladı, BDT çerçevesinde mal dolanımının hacminde önemli ölçüde düşüş gözlendi.

Bu gelişmeler, üst düzeyde alınan kararlara, yükümlülüklere rağmen BDT içerisinde ekonomik alanda bütünleşme çabalarının başarıya ulaşmadığını gösterdi. Bunun önemli nedenlerinden biri de, bu ülkeler içerisinde en büyük ekonomik

---

[96] R.Safronov, **Turecskaya vneşnyaya politika i gosudarstva Centralnoy Azii i Kavkaza. – Central naya Aziya i Kavkaz,** İzdatelstvo Yurist, Moskova, 1998., №1, s. 19.
[97] S.A. Garaşova, **O nekotorıh aspektah geostrategiçeskih interesov Rossii na Yujnom Kavkaze**. – **Beynelhalg hukuk ve integrasiya problemleri**, Azerneşir, Bakü, 2006, s. 255.
[98] Z.Brjezinskiy. **Velikaya şahmatnaya doska. Gospodstvo Ameriki i ego geostrategiçeskie imperativı**, İzdatelstvo Yurist, Moskova, 2006, s. 180.
[99] A.A.Radjabli. **Mejdunarodnıe svyazi Rossiyskoy Federatsii**, İzdatelstvo Alıfa, Moskova, 2006, s. 140.

potansiyele sahip olan Rusya'nın temel ticari ortaklarının Batı Avrupa devletleri olması idi. Söz konusu dönemde Rusya'nın dış ticaretinde bu ülkeler toplam yüzde 50'nin üzerinde bir paya sahipti. Rusya yönetimi Avrupa Birliği ile ilişkileri geliştirmeyi, Dünya Ticaret Örgütüne üye olmayı, dünyanın 7 en büyük devleti sırasına katılmak suretiyle konumunu pekiştirmeyi kendi dış politikasının stratejik yönü gibi belirleyerek bunlara daha fazla önem vermeye başlamıştı.

Nisan 1992'de Rusya Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası üyeliğine kabul edildi ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bu kurumlardan 24 milyar Dolar mali yardımı aldı.[100] Hazirandaysa Rusya Devlet başkanı ilk defa "Yedilerin" Münih'te yapılan görüşüne davet aldı. "Yedilerin" bütün sonraki toplantılarına Rusya Devlet başkanı da katıldı. Haziran 1997'de ABD'nin Denver kentinde "büyük yedilerin" zirve toplantısında Rusya'nın kuruma üyeliğine karar verildi. Bundan sonra dünyanın büyük devletlerinin toplantısı "Sekizler" diye adlandırılmaya başlandı. 2003 yılında "Sekizlerin" zirve toplantısı Rusyanın Sankt-Petersburg kentinde yapılmıştır.

Artık 90'lı yılların sonuna doğru petrol ve doğalgaz ihracında Sovyet dönemindeki göstergelerini geride koyan Rusya 2000 yılında mineral yakıt ihracından 55,5 milyar dolar, metal, değerli maden, odun mamulleri ihracından ise daha 22,3 milyar dolar gelir sağladı.[101] Haziran 2002'de Avrupa Birliği ve ABD, dış ticarette Rusya'yı en elverişli rejimi uygulanan ülkeler sırasına katıldığını duyurdu. Rusya'nın dünyanın en büyük devletleriyle ilişkilerinin bu yönde başarıyla geliştirilmesi onun dış ekonomik ilişkilerine de yansıdı.

Sonuçta Rusya'nın dış ticaretinde BDT ülkelerinin payı 90'lı yılların başlarındaki düşüş eğilimini sürdürmeye devam etti: BDT ülkelerinin payı 1993'de %28, 1994'de

[100] M.N.Zuev. **Oteçestvennaya istoriya. Kn.2, Rossiya v XX – naçale XXI veka**, İzdatelstvo Alfa , Moskova, 2005, s. 587.
[101] V.V.Sogrin. **1985-2005: tri prevraщeniya sovremennoy Rossii**. – **Oteçestvennaya istoriya**, İzdatelstvo Alıfa, Moskova, 2005, s. 11.

%26, 1995'de %22 oranında gerçekleşmişti.[102] Çünki Rusya dünya piyasalarındaki fiyatlar üzerinden, döviz ödeyerek Özbekistan'dan pamuk, Ukrayna'dan şeker ve kömür, Gürcistan ve Moldova'dan şarap alma olanağına sahip değildi. BDT katılımcısı olan diğer devletlerin de dış ticaretinde de BDT'nin payı hızla azalmaktaydı. İstatistik veriler, 1990–1995 yılları arasında BDT katılımcıları arasında karşılıklı ticaret hacminin %69'dan %32'ye gerilediğini göstermekteydi. Bu zaman zarfında ayrılıkta her bir BDT katılımcısının Birliğin diğer üyeleri ile mal dolaşımı hacmindeki düşüş aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.[103]

Ülke	**1990, (% olarak)**	**1995, (% olarak)**
Rusya	57	22
Beyaz Rusya	83	64
Kazakistan	84	60
Özbekistan	83	49
Ukrayna	78	57
Azerbaycan	84	37
Gürcistan	83	44
Ermenistan	85	52
Moldova	86	65
Kırgızistan	82	67
Tacikistan	85	47

[102] E.G. Moiseev. **Mejdunarodno-pravovıe osnovı sotrudniçestva stran SNG**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2006, s. 25.
[103] **Rossiya i stranı Sodrujestva Nezavisimıh Gosudarstv. Statistiçeskiy sbornik**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 1998, s. 142.

Bütün bu verilerin analizi 90'lı yılların başlarında bütün Birlik ülkelerinin kendi aralarındaki ticaret hacminde azalma olduğunu, ekonomik ilişkilerin önemli ölçüde zayıfladığını göstermektedir. Bunun da nedeni yalnızca imzalanan anlaşmaların yerine getirilmemesiyle değil hem de BDT ülkelerinin ekonomik çıkarlarının giderek daha çok farklılık göstermesi, yürüttükleri ekonomi politikaların bir-biriyle uyuşmaması ve üçüncü ülkelerle ilişkilere daha çok öncelik tanımalarıyla ilgiliydi. Öte yandan, BDT ülkelerinin ekonomik işbirliği diye yaptıkları, aslında rekabet gücü düşük ürünlerin değişiminden oluşmaktaydı.

Birlik üyelerinin çoğu kendi ekonomik-ticari ilişkilerini karşılıklı yarar ilkelerini dikkate alarak kurmaya başladılar. Tedricen Rusya ile geleneksel, idari amirliye temel alan ekonomik işbirliğinden vazgeçilmesi eğilimi giderek ağır basmaya başladı. Sonuçta, 1995'de Türkmenistan'ın toplam dış ticaretinde Rusya'nın payı %5,3'e, Tacikistan'ın dış ticaretinde %14,9'a, Azerbaycan'ın dış ticaretinde %15,4'e, Özbekistan'ın dış ticaretinde %22,8'e, Kırgızistan'ın dış ticaretinde %23,5'e geriledi.[104] Yalnız bir kaç devletin–Beyaz Rusya'nın (%49,2), Ukrayna'nın (%47,5) ve Kazakistan'ın (%;45,5)– dış ticaret alanında Rusya önemli ortak olarak kalmaktaydı. Rusya'nın da 1998 yılında BDT devletleri ile toplam dış ticaretinin %87'i bu üç ülkenin payına düşmekteydi.[105] Bu ülkeler hem de Birlik katılımcıları arasında Rusya'dan en çok borç alanlar sırasındaydılar.

Bağımsızlığın ilk yıllarında bütün BDT ülkelerinde çok ağır ekonomik göstergeler görülmekteydi. 1990'da gerçekleşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla temel alındığında, 1996'da bu gösterge Özbekistan'da %86,2, Beyaz Rusya'da %66,3, Kazakistan'da %61,7, Rusya'da %59, Ermenistan'da %55,9, Kırgızistan'da %54,2, Ukrayna'da %43,

[104] **Rossiya i stranı Sodrujestva Nezavisimıh Gosudarstv. Statistiçeskiy sbornik**. İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, 2006, s. 142.
[105] M.N.Zuev, **Oteçestvennaya istoriya. Kn.2, Rossiya v XX – naçale XXI vek**a, İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, 2005, s. 581.

Azerbaycan'da %42,4, Gürcistan'da %31,4, Tacikistan, Türkmenistan ve Moldova'da yaklaşık %30–40 oranında gerilemişti.[106]

BDT katılımcıları arasında ekonomik işbirliğin gelişmesinde olumlu eğilim yalnızca 90'lı yılların ortalarından başlayarak gözlemlenmeye başlandı. 1996'da Rusya'nın Birlik ülkeleri ile ticaret hacmi bir önceki yıla göre %17 oranında artmıştı.[107] V.Putin'in başkanlığı döneminde Rusya'nın Birlik ülkeleri ile ticaret-ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde koşullar daha elverişli olmuştur. Bu dönemde ticari ilişkiler ve ekonomik işbirliği gelişmeye başlamıştır. Artık 2000 yılına gelindiğinde Rusya'nın BDT ülkeleriyle dış ticaret hacmi 1999 yılına kıyasla %40 oranında artarak 25 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir.[108] Fakat 2000'li yıllardan başlayarak Rusya'nın dış ticaretinde BDT ülkelerinin payı giderek azalmaya başlamıştır. Bunun da başlıca nedenlerinden biri gerek Rusya Federasyonunun, gerekse de diğer BDT katılımcılarının Avrupa Birliği ve diğer devletlerle ekonomik açıdan daha yararlı işbirliğini tercih etmeleri olmuştur. Rusya Federasyonu ve Avrupa Birliği, birbirlerinin en önemli ticari partnerleri konumundadırlar. 1999 yılında Rus dışalımlarının %36,7'si ile dişsatımlarının %33,2'si AB'yle ilişkileri kapsamında gerçekleşmiştir. AB üyesi ülkelerinin ithal etdikleri toplam doğal gazın %42'si ve petrolun %17'si Rusya'dan gelmektedir.[109]

1997 yılında BDT içerisinde ekonomik bütünleşmeyi aşamalarla geliştirmek, giderek genel ekonomik mekan oluşturma çizgisi görülmüştür. Bunun gerçekleştirilmesi için plan hazırlandı. Yakıt ve enerji, makine üretimi, tarım sanayisi, ulaşım ve diğer alanlarda işbirliğinin geliştirilmesiyle ilgili projelerin gerçekleştirilmesine başlandı.

---

[106] **SNG: tsifrı, faktı, personalii**, Lido, Minsk, 1998, s. 28-30.
[107] E.G.Moiseev, **Mejdunarodno-pravovıe osnovı sotrudniçestva stran** SNG, İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, 2006, s. 25.
[108] İ.S.İvanov, **Novaya rossiyskaya diplomatiya. Desyat let vneşney politiki stranı**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2006, s. 117.
[109] B.Dedeoğlu,**A.g.e**.,s.347.

BDT çerçevesinde işbirliğinin başarıyla geliştirilmesi yolunda önemli hususlardan biri de Birlik ülkeleri piyasalarında faaliyet göstermek için mali-sanayi gruplarının oluşturulması olmuştur. Böyle kurumlardan biri "Aerofin" mali-sanayi grubudur. Bu kurum Birlik ülkelerinin sivil havacılık teknolojisinin onarımı ve normal kullanımını sağlamak için kurulmuştur. Onun faaliyetinde BDT ülkelerinin çoğunun havacılık kurumları katılmıştır. "Uluslararası aviamotor" mali-sanayi grubu da BDT mekanında aktivitelerini başarıyla yürütmüştür. Bu kurum Rusya ve Ukrayna'nın askeri-sanayi alanındaki elliye kadar kurumun katılımıyla kurulmuştur.[110] Birlik ülkelerinin yakıt ve enerji kurumları da otuz civarında ortak kurum oluşturmuşlar.

90'lı yılların ilk yarısında Rusya'da Post Sovyet mekanını Moskova'nın etkisi altında tutma isteğinin Rusya'nın gerçek olanaklarının kapsamı dışında kaldığını anlayan siyasiler de yok değildi. 1993–1994 yıllarında Rusya BDT katılımcıları için toplam 3,4 milyar Ruble kredi açmıştı. 1995 yılında ise Rusya'nın devlet bütçesinden bu amaçla kaynak ayrılması öngörülmemişti. Bunun yerine BDT ülkelerinin Dünya Bankasından, Batı Avrupa, ABD-den, Türkiye'den ve diğer ülkelerden alınan krediler hızla artarak 1997'de 25 milyar Dolara ulaşmıştı ve bu eğilim artarak devam etmekteydi. 1991-1996 yılları arasında Avrupa Birliği TACİS Programı çerçivesinde söz konusu ülkelere 3 milyar 390 milyon ECU tutarında karşılıksız yardım yapılmış ve 2500-den fazla projenin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.[111]

Birlik ülkeleri arasında işbirliğinin gelişmesine alınmış borçların geri ödenememesi de engel olmaktaydı. 1997 yılının başlarında BDT ülkelerinin Rusya'ya toplam borcu 4,9 trilyon Ruble ulaşmıştı. 1995 yılında Rusya'ya 1 trilyon 79 milyar Ruble, 1996 yılındaysa 2 trilyon 390 milyar Ruble tutarında borcun geri ödenmesi yapılabilmişti. [112] Ermenistan ise 3 milyon Dolar tutarında borcuna karşılık olarak Rusya'ya büyükelçilik binası ve diğer binalar vermişti. Sonraki dönemde ise Ermenistan

[110] İ.S.İvanov, **A.g.e.,** s. 161.
[111] F.Hüsenov,**A.g.m**.,s.252.
[112] **Rossiyskaya gazeta**, 1 şubat 1997.

yönetimi borcun kalanına karşılık olarak başka sanayi kurumlarını, elektrik santrallerini Rusya'ya vermek durumunda kalmıştı. Rusya 1997'de Moldova ve Tacikistan'la da borçların taşınmaz emlakle ödenilmesi konusunda anlaşmalar imzalanmıştı.

Rusya'nın BDT'de üstünlük kurma çabaları Birliğin diğer devletlerinin de çıkarlarına aykırıydı. BDT liderlerinin çoğunluğu Moskova'ya bağımlılığın azaltılmasını kendi ülkelerinin egemenliğinin korunup sürdürülmesi için vazgeçilmez koşul olarak görmekteydiler. Artık 90'lı yılların sonunda Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan Rusya'nın enerji kaynaklarından bağımlılığa son vererek kendileri petrol ve doğalgaz ihraç eden ülkelere dönüştüler. Ayrıca bu dönemde Birlik ülkeleri Rusya'dan geçmeyen ulaşım koridorunun kurulmasına, petrol ve doğalgaz kemerleri inşasına büyük önem vermeye başladılar.

90'lı yılların ortalarında Rusya siyasilerinin BDT çerçevesinde bütünleşmeyi pekiştirmeye yönelik çağırışları Batıda da rahatsızlık doğurmakta ve Moskova'nın yeni yayılmacı isteklerinin belirmesi çabaları olarak değerlendirilirdi. Z.Brzezinski bu süreçle ilgili Batıdaki rahatsızlığı şöyle ifade etmişti: "Eğer Moskova 52 milyon nüfusu olan Ukrayna üzerinde tekrar kontrolü sağlarsa, büyük kaynaklara ve Kara denize çıkışa yeniden sahip olmakla otomatikman yeniden kudretli imparatorluğa dönüşebilir."[113] Dünyadaki jeopolitik değişiklikleri irdeleyen ünlü siyaset bilimcisi kuşkusuz Batının önde gelen devletlerini Rusya iktidar çevrelerinin politikasını dikkatle izlemeye davet ederek demişti: "Eğer Azerbaycan Moskova'nın tam denetimine girse o zaman, Orta Asya devletlerinin bağımsızlığı anlamsız bir kavramdan öteye gitmeyecek ve Azerbaycan'ın çok önemli petrol kaynakları Rusya'nın kontrolü altına girecek."[114]

Daha Sovyetlerin çöküşü sırasında Baltık ülkeleri, Ukrayna, Moldova ve Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin belirgin bir şekilde tam bağımsızlık için çabalar gösterirken

[113] Z.Brzezinskiy. **Velikaya şahmatnaya doska. Gospodstvo Ameriki i ego geostrategiçeskie imperativı**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2005, s. 62.
[114] **A.e.,** s. 75.

Orta Asya ülkeleri, Kazakistan ve Beyaz Rusya için bağımsızlık beklenmedik bir şekilde gerçekleşti. Bu cumhuriyetlerin hiç birinde ne toplumsal örgütler, ne de siyasiler bağımsızlık talebini öne sürmüşlerdi. Bu cumhuriyetlerde Sovyet, komünist kurumları hemen hiç değişikliye uğramadan kalmaktaydı. Bu bakımdan söz konusu devletlerin geçmişten kalma metotlarla, eski kadrolarla yönetilmesi sürdürülmekteydi.[115] Bu yüzden de, Beyaz Rusya ve Orta Asya cumhuriyetlerinde siyasi elit Rusya ile daha sıkı ilişkiler kurulması kanaatindeydiler. Bu cumhuriyetlerin liderlerinin Rusya iktidar çevrelerindeki etkin şahıslarla sıkı ilişkileri vardı.

Buna rağmen, Aralık 1992'de BDT'nin birinci kuruluş töreninde hiç bir siyasi, Birliğin her hangi bir alandaki başarısından söz edemedi. Rusya'nın önde gelen "Nezavisimaya Gazeta" adlı yayın organının yayın yönetmeni V.T.Tretyakov bu ortamın ruh halini yansıtırcasına şöyle yazıyordu: "Birliği kuranların gerçek veya saklı niyetleriyle ilgili çok tartışmalar yürütülmektedir. BDT'nin hukuki statüsü hala açıklığa kavuşmuş değil. Yalnızca BDT'nin yenilik değil, eski sistemin tam dağılmasını yavaşlatan mekanizma olduğunu tartışmasız herkes kabul etmektedir."[116]

Batılı uzmanların birçoğu Yugoslavya örneğine dayanarak Rusya Federasyonu'nda münakaşaların olacağını düşünmekteydiler. Özellikle Rusya ile Ukrayna arasında Kara deniz askeri donanmasına kontrol, Kırım yarımadasının, Sevastopol'daki askeri deniz üslerinin Rusya'ya ait olması iddialarını dile getiren bildiriler ciddi gerilim ortamı yaratmaktaydı.[117]

BDT'nin kurulması katılımcı devletlerin problemlerinin görüşülüp çözüm yollarının aranması koşullarını sağlayan örgütsel-hukuksal mekanizmaların oluşturulmasına olanak sağladı. Sovyet Birliğinin dağılmasından kaynaklanan çelişkiler ve çekişmeler BDT sayesinde büyük münakaşalara dönüşmedi. Birlik katılımcıları olan

[115] R.A.Medvedev, **A.g.e.,** s. 154.
[116] **«Nezavisimaya gazeta»,** 8 aralık 1992.
[117] Ennio Di Nolfo,**A.g.e**., s.720.

devletler arasındaki ilişkilerde çekişme yerine uzlaşma yollarını arama eğilimi üstünlük kazandı. Çünkü bu devletlerin liderleri bağımsızlık kazanıldıktan sonra onlara dışarıdan kiminse yardımcı olamayacağını net bir şekilde anlamışlardı. Her bir devlet ilk önce kendi iç olanaklarına güvenmek ve geleneksel ticari partnerleriyle işbirliğini sürdürmek zorundaydı. Hem de çağdaş koşullarda çeşitli alanlarda işbirliği ve bütünleşme olmaksızın, herhangi kalıcı bir başarıdan söz etmek mümkün değildir.

BDT üyeleri arasında ilişkilerde yeni aşama 1997'den sonra başlamıştır. B.Yeltsin'in başkanlığının son döneminde, özellikle de V.Putin devlet başkanı seçildikten sonra Rus siyasetçilerinin derinlemesine bütünleşme çağrıları giderek azalmaya başlamıştır. Çok yönlü işbirliği geliştirmeye yönelik büyük, fakat gerçekleştirilmesi güç projelerin yerine, işbirliğinin gelişmesi yolundaki engellerin ortadan kaldırılması için pratik önlemlerin alınması gerekliliği öne sürülmüştür.

Ekim 1997'de BDT Devlet Başkanları Konseyinin Kişnev'de yapılan zirve toplantısında bu gerçekliklerin kabul edilmesi katılımcı-devletler Ekonomik Birlik kurma gibi planların yerine, serbest ekonomik bölgeler oluşturma önerilerinin öne çekilmesiyle sonuçlandı. Sonraki dönemde bu yönde pratik adımlar atıldı. Öte yandan, BDT katılımcıları kendi aralarında iki taraflı ilişkiler kurulmasına ve karşılıklı faydalı işbirliğinin derinleştirilmesine daha çok önem vermeye başladılar. Bu yıllarda Rusya ile Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Ermenistan arasında iki taraflı ilişkilerin düzenlenmesi, mal, sermaye ve iş gücünün serbest hareketi konularında anlaşmalar imzalandı.[118]

10 Ocak 2000'de V.Putin'in onayladığı Ulusal Güvenlik Doktrininde BDT ülkeleri ile işbirliğinin üzerinde durulsa da bu yönelim artık Rusya dış politikasının en öncelikli görevleri sırasında öne sürülmemiştir. Bu Doktrinde Rusya dış politikasının 12 temel

[118] M.N.Zuev, **Oteçestvennaya istoriya. Kn.2, Rossiya v XX – naçale XXI veka**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2002, s. 581.

görevi belirlenmiş, bu sıralamada "BDT katılımcı-devletleriyle ilişkileri uluslararası hukuk ilkelerine dayalı geliştirmek, BDT çerçevesinde Rusya'nın çıkarlarıyla örtüşen bütünleşme sürecini derinleştirmek" görevi beşinci yerde gösterilmiştir.[119]

Günümüzde BDT çerçevesinde katılımcı devletler arasında ilişkilerde bütün bölgesel örgütler için karakteristik olan "ekonomikleşme" süreci görülmektedir. Rusya daha geçmiş yıllarda olduğu gibi Ekonomik Birliğe devlet üstü yetkiler verilmesinde ısrarlı değildi. Nisan 1999'da BDT devlet başkanlarının zirve toplantısında BDT Ekonomi Konseyinin yönetmeliği onaylanmıştır.[120] Bu yeni organın da temel görevi Birliğin yönetim organlarının serbest ekonomik bölgeler kurulması ve faaliyet göstermesi, sosyal-ekonomik işbirliği alanında diğer konularda alınan kararların yerine getirilmesini sağlamak ve bu alanda gösterilen çabaları koordine etmektir.

2.2. Üye Devletlerin BDT içi Bütünleşmeyi Derinleştirmek Çabaları ve Farklı Yaklaşımlar

Artık 90'lı yılların ortalarında BDT içerisinde daha derin bütünleşme yanlısı devletlerin varlığı açık bir şekilde ortadaydı. Bu grubun başını Beyaz Rusya Devlet başkanı A.Lukaşenko ve Kazakistan Devlet başkanı N.Nazarbayev çekmekteydi. A.Lukaşenko daha 1991'de Beyaz Rusya yüksek Konseyinde SSCB'nin ortadan kaldırılması yönünde aleyhte oy kullanan tek isim olmuş, devlet başkanı seçildikten sonraki dönemdeyse her fırsatta BDT'yi güçlendirme çağrıları yapmıştı. N.Nazarbayev'de BDT liderlerinin görüşlerinde defalarca bu kurumu Avrupa Birliyi örneğinde Avrasya Birliğine dönüştürülmesini önermişti.

[119] A.A.Radjabli, **Mejdunarodnıe svyazi Rossiyskoy Federatsii**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2004, s. 150.
[120] I.S.Ivanov, **Novaya rossiyskaya diplomatiya. Desyat let vneşney politiki stranı,** İzdatelstvo Norma, Moskova, 2005, s. 113.

Ekim 1994'de Moskova'da BDT devlet başkanlarının zirve toplantısında N.Nazarbayev bu önerisini yenilemiştir: "Sınırsız egemenliğe sahip devlet kurmaya gerek yoktur. Yalnızca devlet sınırlarının kurulması için gereken tutar 300 milyar dolardır. 20 milyon rusun Rusya'ya geri dönmesi 2–3 trilyon dolara mal olacaktır. İnsanları sakinleştirebilecek bir birliğe ihtiyaç vardır. Onlar için yeni kanunlar, yeni sınırlar ve yeni para birimleri uygulamakla yeni sorunlara yol açmak gerekmez. Avrasya Birliği yeni meydan okumaların önüne geçmeye, insanları yapay bariyerlerden kurtarmaya yardımcı olur."[121] BDT liderleri buna benzer yargıları temelde benimseseler bile o dönemde Avrasya birliğinin kurulmasını güncellikten uzak konu olarak değerlendirdiler. BDT devlet başkanlarının çoğu Birlik içerisinde derinlemesine bütünleşme önerilerinin gerçekleştirilmesinin bağımsız dış politika yürütülmesine engel olacağını düşünmekteydiler.

Genellikle, BDT'nin faaliyetlerine ve geleceğine ilişkin katılımcı devletlerin değişik yaklaşım sergilemeleri için geçerli nedenler vardı. Birlik katılımcıları olan devletler kendi ekonomik, siyasi, askeri ve d. çıkarlarını sağlamak için, ilk önce, ABD, Batı Avrupa ülkeleri, Japonya gibi öncül konumdaki dünya ülkeleriyle iki taraflı, Avrupa Birliyi, NATO, AGİT gibi nüfuzlu uluslararası kurumlarla çok taraflı ilişkiler kurmayı istemekteydiler. Diğer taraftan, BDT'de temel ve öncül rolün Rusya'ya ait olması, diğer üye devletlerin Birlik içerisinde eşit haklara sahip olmaması, siyasi, ekonomik, insani ve diğer alanlarda bütünleşme sürecinde haksız ortamın varlığı kanaatini pekiştirmekteydi.[122]

Rusya yönetimi de BDT çerçevesinde bütünleşme sürecinin "değişik viteslerde" gelişmesi gerçekliğini kabul etmek durumundaydı. Daha yüksek nitelikli işbirliğine hazır olan devletlerden oluşan "çekirdek entegrasyon grubu" oluşturulmasına başlandı.

[121] **Nezavisimaya gazeta**, 25 ekim 1994.
[122] E.M.Hesenov. **Müasir beynəlhalq münasibetler ve Azerbaycanın harici siyaseti**, Azerneşir yayın evi,Bakü, 2006, s. 624-625.

Moskova bu yolla tedricen diğer devletleri de kendine sıkı şekilde bağlamayı düşünmekteydi.

Bu gerçekliğin kabul edilmesi 1997'den sonra BDT çerçevesinde üç düzeyde bütünleşme süreci geliştirilmeye başlanmasıyla sonuçlanmıştır: 12 katılımcı devletin değişik şartlarla katıldığı Ekonomik Birlik, ekonomik ve insani alanlarda bütünleşmeyi geliştirmek üzerine anlaşma imzalayan dört devletin `oluşturduğu, sonradan Tacikistan'ın da üye olmasıyla beş devletin katıldığı "Gümrük Birliği", Rusya-Beyaz Rusya Birliği çerçevesinde işbirliği.[123]

Ekonomik Birlik üzerine anlaşma Eylül 1993'de imzalansa da, artık önceki bölümlerde kaydedildiği gibi, bu anlaşmayla Ekonomik Birlik oluşturulamadı. Yalnız Birlik ülkelerinin ekonomik bütünleşmesinin yeni yaklaşım ilkeleri belirlendi. Ekonomik Birliğin sonraki yıllarda aşama-aşama oluşturulması karara alındı. İlk aşamada serbest ekonomik bölge, ikinci aşamada gümrük Birliği, üçüncü aşamada ortak mal, sermaye ve iş gücü pazarının, nihayet son aşamada Para Birliğinin oluşturulması ve katılımcı devletlerle anlaşmalı bütçe, vergi, para-kredi politikası yürütülmesi öngörülmekteydi. Fakat bu anlaşmada öngörülen amaçların hiç birine ulaşılamadığı için sonraki yıllarda yalnızca sınırlı çerçevede işbirliğinin derinleştirilmesi çabaları güçlenmiştir.

BDT ülkeleri sosyal-insani alanlarda da işbirliği geliştirmeye çalıştılar. Özellikle insan hak ve özgürlükleriyle ilgili bir kaç önemli belge kabul edilmiştir. Bunlar BDT devlet başkanlarının 1993'de kabul ettikleri İnsan hakları bildirgesi ve 26 Mayıs 1995'de kabul edilen İnsan hak ve temel özgürlükleri konvansiyonudur. Konvansiyonun 1. maddesinde tarafların kendi yargılama yetkileri kapsamında olan her bir insanın temel hak ve özgürlüklerini sağlayacakları kaydedilmiştir.[124] Bu konvansiyonu Birliğin 5 üyesi: Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Ukrayna ve Türkmenistan imzalamadılar.

---

[123] E.G.Moiseev. **Mejdunarodno-pravovıe osnovı sotrudniçestva stran SNG**, İzdatelstvo Yurist, Moskova, 2006, s. 28.
[124] **Diplomatiçeskiy vestnik**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 1995, s. 30.

19 Ocak 1996'da diğer bir önemli belge – BDT katılımcı devletlerinin vatandaşlarının vatandaşlık edinmede kolaylık sağlanmasına ilişkin konvansiyon kabul edilmiştir. Bu konvansiyon, BDT katılımcısı olan devletlerin vatandaşlarının diğer katılımcı devlete sürekli yaşamak için gitmek istediğinde onun vatandaşlığına sade prosedürle son verilmesini ve gittiği ülkede vatandaşlığa kabul edilmesini öngörmektedir.[125] Fakat bu konvansiyon imzalanmasına rağmen bir yıl geçtikten sonra da yürürlüğe binmiş değildi. Sonraki dönemdeyse Rusya yönetimi tek taraflı olarak bazı BDT ülkesi vatandaşlarını vatandaşlığa almadan çeşitli bahanelerle geri göndermiştir. Aynı zamanda çatışma bölgeleri olan Abaza, Güney Osetya, Transdinyester bölgesi ve Kırım'da yaşayanlara Rusya Federasyonu vatandaşı statüsü vermede cömertçe davranmıştır. 2000 yıllardan başlayarak daha da güçlenen bu eğilim Rusya yönetimine bu sorunlara mudahele etme olanağını sürdürme amacını gütmüştür. 2008 yılı başlarında Gürcüstanla bölücü Abazya ve Güney Osetya arasında ilişkilerde gerilim arttığı sırada Rusya resmileri kendi vatandaşlarının güvenliğiyle ilgili konularda seyrci kalmayacaklarını açık bir şekilde belirtmişler.

10 Şubat 1995'de BDT devlet başkanlarının toplantısında mülteci ve göçmenlere devletlerarası yardım fonu oluşturulması karara bağlandı ve fonun yönetmeliği onaylandı. [126] BDT içerisinde çok sancılı bir soruna işaret bu karar da yerine getirilmemiştir.

Bugün BDT ülkeleri daha çok somut alanlarda işbirliğine çaba göstermekteler. Bunlar uluslararası terör, dini köktencilik, örgütlü suç, yasadışı uyuşturucu satışı, silah kaçakçılığına karşı ortak mücadele konularıyla ilgilidir. 21 Haziran 2000'de BDT Devlet başkanları Konseyinin Moskova'da yapılan toplantısında Uluslararası teröre ve diğer

[125] **Rossiyskaya gazeta**, 16 mart 1996.
[126] E.G.Moiseev. **Mejdunarodno-pravovıe osnovı sotrudniçestva stran SNG**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 2005, s. 44.

aşırı eğilimlere karşı mücadele programı kabul edilmiştir.[127] Ayrıca Moskova'da Rusya Federal Güvenlik Hizmeti altyapısında BDT devletlerinin (terörizmin dünya çapında yaygınlaştığı bir zamanda büyük önem arz eden) antiterör merkezi oluşturulmasına karar verilmiştir.

BDT çerçevesinde çeşitli alanlarda bu türden çok taraflı işbirliği genişletmeye yönelik adımları görmeyenler daha derin bütünleşme doğrultusunda çalışmalar yapmıştır. Devlet başkanı N.Nazarbayev'in girişimiyle Kazakistan, Rusya ve Beyaz Rusya arasında ekonomik işbirliğini daha verimli bir şekilde geliştirmek amacıyla 20 Ocak 1995'de Gümrük Birliği oluşturulmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın dibacesinde yer bulan Gümrük Birliğinin amacı aşağıdaki şekilde belirlenmiştir: "Üye devletler ekonomi birimleri arasında serbest ekonomik işbirliğine karşı engelleri ortadan kaldıracak; genel ekonomik mekan oluşturulması için gerekli koşulları sağlayacak; genel gümrük politikası uygulayacaklar."[128]

Gümrük Birliği ona üye devletlerin kurdukları ekonomik birliktir ve iki önemli ilkeye dayanır: 1) üye devletlerin arazisinde tek gümrük sisteminin varlığı; 2) ekonominin düzenlenmesinde piyasa ilişkileri temel alınmakla tek tip mekanizmaların varlığı. Bu çok önemli ilkelerin oluşması için taraflar arasında kendi ülke mallarının ticaretinde Gümrük tarifelerinin, vergilerin ve kotaların kaldırılması, üçüncü devletlerle dış ticarette ortak gümrük rejimi uygulanması konularında karar almışlar.[129]

Gümrük Birliğinin oluşturulmasında ilk aşama serbest ekonomik bölge kurulmasına ilişkin 15 Nisan 1994'de imzalanan anlaşmanın gerçekleştirilmesi oldu. Taraflar dört ay içerisinde dış ticaret, Gümrük, para-finans, vergi ve dış ekonomik faaliyeti düzenleyen diğer yasama mevzuatlarını uyumlu hale getirmeyi üstlendiler.

---

[127] I.S.Ivanov. **Novaya rossiyskaya diplomatiya. Desyat let vneşney politiki stranı**, İzdatelstvo Alfa, Moskova, 2005, s. 112.
[128] "**Byulleten mejdunarodnıh dogovorov**" İzdatelstvo Norma , Moskova, 1995, s. 11.
[129] E.G.Moiseev. **Mejdunarodno-pravovıe osnovı sotrudniçestva stran SNG**, İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, 2005, s. 34-35.

İkinci aşamada anlaşmayı imzalayan devletlerin arazileri üzerinde tek gümrük mekanının kurulması gerçekleştirilecekti.

BDT içerisinde bütünleşme çabalarını genel olarak ekonomik ve insani alanlarla sınırlandırılmasını isteyen Kazakistan, Rusya ve Beyaz Rusya'ya daha sonra Kırgızistan yönetimi de katıldı. Onların 29 Mart 1996'da Moskova'da yaptıkları görüşmede Dört taraflı anlaşma imzalandı.[130] Bu anlaşmada ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi ön plana alınmıştır. Anlaşmayı imzalayan devletlerin amacı bütünleşmeyi aşama-aşama geliştirmek ve gelecekte Avrupa Birliğine benzer bir birliğin kurulmasıydı.

Anlaşmanın 3.–9. maddeleri ekonomik işbirliğinin geliştirilmesiyle ilgilidir. 3. maddede tarafların yaptıkları ekonomik reformların temel yönleri ve süreleri konusunda anlaşmalı politika yürütecekleri, ortak pazar oluşturulması için gereken koşulları sağlayacakları gösterilmiştir. 4. maddede tarafların tek Gümrük sistemi kurulması, fiyatların belirlenmesinde anlaşmalı politika yürütülmesi, diğer tarafın ekonomi birimlerine karşı ayrımcılık uygulamayacakları belirtilmiştir. 7. maddede finans-kredi politikasında ilişkilerin derinleştirilmesi, faydalı ödeme sistemleri kurulması, enflasyonun düşürülmesi, kur politikası ve diğer konularda tarafların Merkez bankaları arasında bir birliğin oluşturulması, sonraki aşamadaysa ortak para biriminin uygulanması öngörülmekteydi.

Dört taraflı anlaşmayı imzalayan taraflar bu amaçların gerçekleştirilmesi için somut mekanizmalar oluşturulmasına başladılar. Bununla ilgili anlaşma imzalayan devletlerin liderleri "Devletlerarası Konsey", "Entegrasyon Komitesi" gibi kurumlar oluşturdular.[131]

---

[130] **Vneşnyaya politika i bezopasnost sovremennoy Rossii. Hrestomatiya**, İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, 1999, s. 353-358.
[131] E.G.Moiseev**, A.g.e.,** s. 29.

Dört devlet liderlerinin katıldığı Devletlerarası Konsey 1996'da "Gümrük Birliği'yle ilgili anlaşmanın gerçekleştirilmesi önlemleri üzerine" adlı karar kabul ettiler. Bu karara göre Entegrasyon Komitesine Gümrük Birliği'nin yürütme organı statüsü tanındı, Gümrük Birliği'yle ilgili anlaşmanın gerçekleştirilmesi konusunda karar kabul etme normlarına ilişkin yönetmelik onaylandı. [132] Devletlerarası Konsey'in aynı toplantısında Entegrasyon Komitesinde Gümrük Birliği'yle ilgili anlaşmanın gerçekleştirilmesi için ön çalışmalar yapıldığı zaman Gümrük Birliği üyesi olan bütün devletlerin Dış ekonomik ilişkiler Bakanları ve Gümrük komitesi yöneticilerinin bu toplantılara katılma zorunluluğunun bulunduğu kaydedilmiştir.

Gümrük Birliği kurulmasının pratikte ilk olumlu sonuçları üye devletler arasında karşılıklı ticaret hacminin her yıl azalma eğiliminin durdurulması olmuştur. Gümrük Birliği üyelerinden Rusya'ya hammadde, ilk önce ekonomide daha çok gereksinme duyulan demir filizi, çinko gönderilmesi hızla artmaya başlamıştır. Artık 1996'da Dört taraflı anlaşmanın katılımcıları arasında karşılıklı ticaret hacmi %20 oranında yükselmişti.[133]

Fakat 1997'den başlayarak bu ülkelerin arasında karşılıklı ticaret hacmi azalmaya başlamıştır. Bunun, söz konusu devletlerin üçüncü devletlerle yaptıkları ticaretin devamlı arttığı bir ortamda gerçekleşmesi özellikle dikkat çekiciydi. Araştırmacılara göre, bu durumun temel nedeni Dört taraflı anlaşma katılımcılarının tarafından belirlenen amaçların büyük çoğunluğunun gerçekleştirilmemesidir. Özellikle de "dörtlük" çerçevesinde ortak Gümrük mekanı kurulması 1998'de tamamlanması gerekirken, bu uyumlu Gümrük politikası çalışmalarındaki aksama yüzünden yarım kalmıştır. Bu da "dörtlük" içinde lider rolünü benimsemiş Rusya Federasyonuna diğer devletlerin çekinceli yaklaşması, ona olan güven sorunuyla ilgiliydi.

---

[132] «**Rossiyskaya gazeta**», 1 şubat 1997.
[133] **Sovremennıe mejdunarodnıe otnoşeniya**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 2004, s. 526.

"Dörtlük" katılımcılarının Dünya Ticaret Örgütüne katılmak için ayrı-ayrılıkta görüşmelere başlaması da grup içerisinde ilişkilerin gelişmesini olumsuz etkilemiştir. Özellikle de Kırgızistan'ın 1998'de Dünya Ticaret Örgütüne üye olması ülke içi piyasanın diğer ülkelerin mal ve hizmetleri için açık tutmasına neden olmuştur. Bu da "dörtlük" içerisinde Entegrasyon olanaklarını yeniden değerlendirmeyi gerektirmiştir. İlk önce Rusya Kırgızistan'la olan ticari ilişkilerine sınırlama getirmiştir. Bunun amacı Kırgızistan'a getirilen ürünlerin ayrıcalıklı tarifelerle Rusya'ya girmesini engellemek olmuştur.

1999'da Tacikistan'ın da katılımıyla bu grup "dörtlükten" "beşliye" dönüşmüştür. "Beşlik" üyeleri Gümrük Birliği çerçevesinde ekonomik işbirliğini geliştirme amacını gütmelerine rağmen katılımcıların artamaması öngörülen amaçlara ulaşma olanaklarını daha da sınırlandırmıştır. Aynı zamanda BDT içerisinde sınırlı arazide ortak Gümrük mekanı oluşturma çabaları Birliğin diğer üyeleri ile ticari çelişkileri daha da belirgin hale getirmiştir.

1999'da "Beşlik" üyeleri ortak ekonomik mekan üzerine anlaşma imzalamışlar. Bu belgede entegrasyon programı, üzerinde detaylı çalışmalar yapılarak tamamlanmıştır. Fakat onun gerçekleştirilmesi süresi belirlenmemiştir. Sonraki aşamada iç sınırlarda Gümrük kontrolü kuralları azami ölçüde sadeleştirilmesi yolları, ticari ve ekonomik işbirliğini genişlendirmek için ortak çabalar gösterilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.[134] Mayıs 2000'de Devletlerarası Konseyin toplantısında Gümrük Birliğini daha net bir yapıya ve semereli yönetim mekanizmasına sahip uluslararası ekonomik örgüte dönüştürülmesi yönünde karar alınmıştır.

"Beşlik" üyeleri arasında ortak ekonomik mekan ve Gümrük Birliği kurulmasına ilişkin 90'lı yılların sonunda yapılan antlaşma ve sözleşmeler hala tam şekilde yürürlüye

[134] **Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii**. (Pod red. P.A.Tsıgankova), İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 2004, s. 294.

girmiş değil. Bunun da temel nedenlerinden biri "Beşlik" üyeleri arasında karşılıklı ekonomik menfaat ve devlet çıkarlarını uyum ve denge içerisine sokacak bir düzenin yokluğudur. Bir taraftan derinlemesine entegrasyona karar veren bu devletler diğer taraftan da, dış dünyayla serbest ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmeyi istemekteler. Bu iki isteyin aynı zamanda gerçekleştirilmesinin forma ve metotlarıysa hala bulunmamaktadır.

"Beşlik" üyeleri devlet başkanlarının 10 Ekim 2000'de Astana'da yaptıkları görüşmede bu grup temelinde tam yetkili uluslararası ekonomik örgüt - Avrasya Ekonomik Birliyi kurulması anlaşmasını imzalanmıştır.[135] Anlaşmada bu yeni örgütün kurulmasında amacın onu kuran ülkeler için tek ekonomik mekanın uygulanması, bir-birileriyle ilişkilerinde daha fazla ayrıcalıklar öngören ekonomik işbirliğine ulaşma olduğu özellikle belirtilmiştir. Avrasya ekonomik birliyi kuruluş antlaşmasına göre bu kurumun yüksek organı yılda en az bir defa devlet başkanları düzeyinde toplanan Devletlerarası Konseydir. Hükümet başkanları Konseyi ise yılda en az iki defa toplanması gerekmekteydi. Entegrasyon Komitesi sürekli faaliyet gösteren organ gibi öngörülmekteydi ve baş bakan yardımcılarından oluşmaktaydı.

Avrasya ekonomik birliğinin Devletlerarası Konseyinin ilk toplantısı BDT liderlerinin Haziran 2001'de Minskte yapılan zirve toplantısında gerçekleşmiştir. Bu görüşte bu örgütün işini düzenleyen belgeler düzenlenmiştir. Entegrasyon komitesinin toplantıları ve bütçenin oluşturulması zamanı kararların kabul edilmesi için yeni oylama kuralları belirlenmiştir. Avrasya ekonomik birliğinin bütçesinin oluşturulmasında Rusya %40, Kazakistan ve Beyaz Rusya her biri %20'şer, Kırgızistan ve Tacikistan'ın % 10'ar oranında katkıda bulunacaklarından bu oranda da oy hakkına sahiptiler. Entegrasyon komitesinin Moskova'da ve Astana'da yerleşmesine karar verilmiştir.

[135] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 2005, s. 550-554.

Avrasya ekonomik birliğinin kurulmasıyla BDT içerisinde devletlerarası çok taraflı ekonomik işbirliğinin yeni aşaması başlanmıştır. Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan ekonomisinin bir arada dünya piyasasına çıkma imkanı ortaya çıkmıştır. Bu alanda daha esaslı çalışmalar yapılmasa bile artık BDT'de yeni bir entegrasyon çekirdeği oluşmaktadır. Mayıs 2002'de Avrasya Ekonomik Birliği'ne Ukrayna ve Moldova gözlemci statüsünde katıldıklarını belirtmişler.

Böylece, BDT mekanında kurulmuş ve hala var olan bölgesel entegrasyon oluşumlarının pratiğe dönüşme yansımalarını daha fazla Avrasya Eekonomik Birliği çerçevesinde görmekteyiz. Bu örgüte üye olan devletler kendi aralarında ve birlikte dış çevreyle ekonomik-ticari, Gümrük-vergi sistemlerinde anlaşmalı rejim oluşturarak, BDT'nin diğer ülkeleri için yeni bir örnek sunmaktalar.[136] Fakat BDT'nin katılımcı-devletlerinin çoğu bu derinleştirilmiş entegrasyon sürecine çekinceli yaklaşımlarını sürdürmekteler.

Eylül 2003'de BDT'de entegrasyon sürecini geliştirmek için daha bir adım atılmıştır: Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Ukrayna devlet başkanlarının görüşünde ortak ekonomik mekan kurulması üzerine antlaşma imzalanmıştır.[137] Bu yeni kurumun amacı antlaşma katılımcıları arasında malların, sermayenin, işçi gücünün serbest dolaşımını sağlamak, bu hususstaki engelleri ortadan kaldırmaktır.

Avrasya Ekonomik Birliğine katılan 5 devlet ve Ermenistan hem de Kolektif güvenlik anlaşması çerçevesinde daha sıkı askeri ve politik işbirliği yapmayı üstlenmişler. Kolektif güvenlik anlaşması, önceki bölümlerde kaydedildiği gibi, 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te imzalanmıştır ve 20 Nisan 1994'de yürürlüğe girmiştir. BDT katılımcılarından Moldova, Türkmenistan ve Ukrayna daha başından bu anlaşmayı imzalamadılar. Moldova bu adımını Transdnyestr bölgesindeki çatışmada Rusya'yla

[136] E.M.Hesenov, **A.g.e.,** s. 628.
[137] **Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 2005, s. 295.

arasındaki çelişkilere, Türkmenistan ise tarafsız devlet olma gerekçesine dayandırmıştır. Ukrayna ise gözlemci statüsü ile yetinmeyi tercih etmiştir.[138]

10 Şubat 1995'de Kolektif Güvenlik Anlaşması katılımcısı olan devletlerin: Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Özbekistan, Ermenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın devlet başkanları bildiri yayımladılar. Bildiride karşıtlıktan sakınma, askeri alanda güveni pekiştirmek, nükleer ve diğer harp silahlarının azaltılması sonucunda uluslararası sorunların çözümünde askeri güçten kaçınmaya müsait koşulları sağlama isteği belirtilmiştir.[139]

Bu görüşmede ayrıca Kolektif güvenlik anlaşması katılımcısı olan devletlerin Kolektif güvenlik ilkeleri kabul edilmiştir. Bu ilkeler katılımcı devletlerin barış için oluşan tehlikelerin ortadan kaldırılması, saldırılara karşı ortak savunma, egemenliğin ve toprak bütünlüğünün sağlanması konularındaki ortak görüşleri yansıtmaktadır. Belgede askeri politikanın dayanakları, kolektif güvenliğin sağlanmasının temelleri, Kolektif güvenlik sisteminin kurulmasının temel doğrultuları ve aşamaları da gösterilmektedir.[140] Bu belgeyi Azerbaycan imzalamamış, Beyaz Rusya ise özel şartlarla imzalamıştır.

Kolektif güvenlik sisteminin devletlerarası organları: Kolektif Güvenlik Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Savunma Bakanları Konseyidir.

Kolektif güvenlik sisteminin kurulmasının temel doğrultuları gibi katılımcı devletlerin savunma ve güvenlik alanlarında yasama mevzuatının yaklaştırılması, askeri yapılanma ve silahlı kuvvetlerin hazırlanması konularını görüşmek üzere düzenli danışma toplantılarının yapılması, askeri konularda genel yanaşma ilkelerinin

---

[138] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 2005, s. 527.
[139] **Diplomatiçeskiy vestnik**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 1995. s. 33.
[140] E.G.Moiseev, **A.g.e.,** s. 15.

hazırlanması gösterilmiştir. Kolektif güvenlik sisteminin kendisinin ise aşama-aşama, dünyada askeri, politik konjonktür dikkate alınarak oluşturulması öngörülmekteydi.

Fakat Kolektif güvenlik anlaşması onu imzalayan devletlerin hiç de her birinin umduğu gibi olmadı. Bu yüzden, 1999'da anlaşmanın 5. yılı bittiğinde, Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan anlaşmanın yeniden uzatılmasından kaçındılar. Azerbaycan ve Gürcistan'ın Kolektif güvenlik anlaşmasına tekrar katılmaktan kaçınmasının iki nedeni vardı. Birinci neden, bu sistemin başında duran Rusya'nın her iki ülke arazisinde bölücülüğe destek vermesi ve etnik münakaşaların çözümünde objektiflikten uzak tutum sergilemesi, ikinci nedense, bu devletlerin Batı ve Batı güvenlik sistemine katılma isteğiyle ilgiliydi.[141]

Bunların dışındaki 6 devlet (Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kırgızistan ve Tacikistan) Kolektif güvenlik anlaşmasını 1999'da yeniden imzalamış ve askeri-politik işbirliğini geliştirme çizgisinde yürümüşler. 14 Mayıs 2002'de bu devletlerin başkanlarının Moskova'da yapılan görüşmesinde Kolektif güvenlik anlaşması örgütünün kurulduğu duyurulmuştur.[142] 29 Nisan 2003'de Kolektif güvenlik anlaşması katılımcıları Duşanbe'de bir araya gelerek bu örgütün sürekli faaliyet gösteren sekreterliğini oluşturmaya karar verdiler.[143] Bununla tam yetkili askeri-politik birlik oluşturulması yolunda önemli adım atılmıştır. Bu girişim, Afganistandakı olaylar sonrasında ortaya çıkan radikal İslami hareketleri bertaraf etme amacında olduğunu açıklamış ve Avrupa, Kafkasya ve Orta Asyada yerleşik üç birimden kurulacak bir küvvet şeması benimsemiştir.[144]

BDT çerçevesinde daha sınırlı sayıda katılımcının daha sıkı bütünleşme çabalarına da tanık olmaktayız. Bu konuda ilk girişimi Rusya ile Beyaz Rusya arasında yakın birlik

[141] E.M.Hesenov, **A.g.e.,** s. 624.
[142] M.N.Zuev, **A.g.e.**, s. 584.
[143] **A.e.,** s. 636.
[144] B.Dedeoğlu **''Uluslararası Güvenlik ve Strateji''**, Derin Yaınları,İstanbul,2003,s.271.

kurulmasını öneren A. Lukaşenko yapmıştır. O, devlet başkanı seçildikten sonra otoriter rejim kurma, demokratik muhalefete baskı yapma yolunu tutmuştur. Rusya'dan düşük fiyatlardan doğalgaz ve diğer enerji ihtiyaçlarını karşılamakla ülke içinde konumunu pekiştiren Lukaşenko, Slav halklarının birliğini gerçekleştirmek isteyen milliyetçi güçlerin rağbetini kazanmaya çalışmaktadır.

Bu yönde izlenilen politikanın ilk pratik sonucu 2 Nisan 1996'da Beyaz Rusya ve Rusya Birliği kurulmasına ilişkin antlaşmanın imzalanması olmuştur. Her iki devletin liderleri BDT ve Gümrük Birliği çerçevesinde işbirliğini devam ettirmenin yanı sıra, devletlerinin bütün maddi ve entelektüel potansiyelini ekonominin geliştirilmesi, halkların yaşam seviyelerinin yükseltilmesi amacıyla daha derin bütünleşmenin yansıdığı Birlik kurulduğunu duyurdular. 8 Aralık 1999'da Rusya Federasyonu ve Beyaz Rusya Cumhuriyeti arasında birlik devletinin kurulmasına ilişkin antlaşma imzalanmıştır. [145]

Bundan sonra her iki tarafın aktif katılımıyla birlik devletinin kurumlarının oluşturulmasına, iç ve dış politikanın ilişkilendirilmesi için mekanizmalar kurulmasına başlanmıştır. Özellikle ekonomik alanda bütünleşme yönünde planların gerçekleştirilmesine hız verilmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde Beyaz Rusya'nın Rusya ile yakın birlik kurmasının nihai sonucu Beyaz Rusya'nın şu anda Rusya'dan enerjiyi Rusya'nın bölgelerinde uyguladığı düşük fiyattan almaya devam eden tek BDT üyesi olma olayından öteye gitmemiştir.

BDT içerisindeki bu süreç, birlik katılımcılarının her birinin çıkarlarıyla örtüşen anlaşmların imzalanması ve bunların gerçekleştirilmesinin son yıllarda daha da zora girdiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra daha sınırlı çerçevede ekonomik ve askeri-teknik işbirliğini derinleştirmek için yapılan girişimler dikkate değer ölçüde artmıştır.

[145] "Dogovor o sozdanii Soyuznogo gosudarstva Rossii i Belorussii**"**. – **Rossiyskaya gazeta**, 29 ocak 2000.

Fakat bu amaca yönelik adımlar da beklenilen sonucu vermediği için bu hususta gözle görülür bir başarıdan da söz etmek mümkün değildir.

2.3. Üye Devletler Arasında "Bitmeyen Sorunlar": Bir Arada Olmanın Paradoksalları

BDT kurulduğundan bu yana onun katılımcıları çok karmaşık sorunları aynı zamanda çözmek zorunluluğuyla karşı-karşıya kaldılar. Bunlar Baltik ülkelerin ayrılması ve oradaki Sovyet ordu birliklerinin çıkartılıp Rusya'ya taşınması, Gürcistan'da Abaza ve Güney Osetya bölücü rejimleri ile münakaşa, Ermenistan'la Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesini kontrol uğrunda giriştikleri savaş, Moldova'nın Transdinyester bölgesinde rusca konuşan nüfusun merkezi otoriteye karşı çıkması, Tacikistan'da İslamcı güçlerle mücadele ve bu tür diğer sorunlardan oluşmaktaydı. Milyonlarla insanın kaderine çok ağır darbeler vuran bu tür kanlı çatışmaların devam etmesi BDT'nin güçlenmesine, üye devletler arasında normal ilişkiler kurulmasına engel oluşturmaktaydı.[146]

Rusya'nın dış politikasını belirleyen devlet başkanlığı idaresi BDT üyeleri ile karşılıklı ilişkilere sorunların devam etmesinin olumsuz yönde etkilediğini bildiği halde, kendi devlet çıkarları adına bağımsızlıklarını duyurmuş sözde kurumlar: "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti", "Abhazya Cumhuriyeti", "Güney Osetya Cumhuriyeti", "TransDnyestr Cumhuriyeti" ile çeşitli ilişkiler kurmakta, yardımda bulunmaktaydı. Bu sorunlarda taraf olan ülkelerin yöneticileri Rusya'nın aracılığı olmadan bu sorunlarla ilgili sağlıklı bir düzenlemenin gerçekleşemeyeceğini veya Rusya'nın doğrudan katılımı olmadan Post Sovyet mekanındaki sorunlarda askeri çatışmalar aşamasını durdurmanın olanaksız olduğunu açık bir şekilde anlamaktaydılar. Çünkü, Rusya'nın bu veya diğer

[146] R.A.Medvedev, **A.g.e.,** s. 158.

şekilde alevlendirdiği sorunların aşılması yalnızca Moskova'nın istekleri dikkate alındığı takdirde gerçekleşebilirdi.

Bu alanda ilk adım Rusya Devlet başkanı B.Yeltsin ve Gürcistan Devlet başkanı E.Şevardnadze'nin 24 Haziran 1992'de Soçi'de Gürcü-Osetin sorununun düzenlenmesi ilkeleri üzerine anlaşma imzalamaları oldu. Bu sorun, Güney Osetya Özerk Bölgesinin (1989'da 99 bin olan nüfusun 60 bini Osetin, 30 bini Gürcü, 9 binini diğer halklar oluşturmaktaydı) Ekim 1990'da Gürcistan Yüksek Konseyine seçimlerde milliyetçi Z.Gamsaxurdiya bloğunun galibiyetinden sonra Gürcistan'dan ayrılıp Rusya'ya birleşme kararı alması üzerine patlak vermişti. Gürcistan hükümeti bölücü harekatı silah gücüyle önlemek istediğinde Kuzey Osetya Rusya yönetiminden Gürcistan'a karşı sert adımlar atılmasını istedi.[147]

Rusya'nın ısrarıyla Soçi, Dagomıs'da dört taraflı: Rusya, Gürcistan, Güney Osetya ve Kuzey Osetya delegelerinin katılımıyla başlanan görüşmelerde ateşkes ve çatışan tarafları ayırmak için koridor oluşturulması üzerine anlaşma imzalandı. İmzalanan anlaşmaya göre "ateşkese denetimi, silahlı birliklerin bölgeden çıkartılması, savunma kuvvetlerinin tasfiyesi ve güvenlik rejiminin sağlanması" amacıyla Karma denetim komisyonu oluşturuldu. Kuzey ve Güney Osetya yönetimlerinin de imzaladıkları Dagomıs anlaşmasına göre bölgeye Rus, Gürcü ve Osetin taburlarının katıldığı barış gücü birlikleri sevk edildi.[148] Bu kuvvetlerin Rus komutasında bulunması benimsendi. Bölgede durumun normale dönmesi için somut adımlar atıldı.

Dagomıs anlaşması kanlı çatışmaları durdursa da, sorunun çözümünü sağlamamıştır. Bölgede yönetim fonksiyonunu Denetim Komisyonunu ve birleşik askeri komutanlık yerine getirmiştir. 16 Temmuz 1996'da AGİT'in delegesinin katılımıyla

---

[147] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, Polizdat, Moskova, 2006, s. 547.

[148] M.V.Mayorov, **Rol Rossiyskoy diplomatii v uregulirovanii konfliktov na postsovetskom prostranstve k naçalu XXI veka**, Polizdat, Moskova, 2004 , s. 62-63.

Gürcü-Osetin sorununda güvenliğin sağlanması ve taraflar arasında inamın pekiştirilmesi önlemleri üzerine bildiri imzalanmıştır. Bildirinin imzalanmasından sonraki dönemde bu bölgede barışçıl yollardan çözüm bulma süreci hızlanmıştır. 27 Ağustos 1996'da Vladikafkas'da Gürcistan Devlet başkanı E.Şevardnadze ile Güney Osetiya Yüksek Konseyi başkanı L.Çibirov'un görüşünde sorunun tam çözümü yolunda ilk defa önemli ilerleme kaydedildi. Fakat sonraki dönemde Güney Osetiya bu tutumundan geri çekilmiş, yeniden Rusya'ya birleşmek veya bağımsızlığının Rusya tarafından tanınması iddiasını öne sürmüştür. 2000'li yıllardan başlayarak Gürcistan'daki AGİT misyonu Gürcü-Osetin sorununun siyasi yoldan çözümü için gereken koşulları sağlamaya, taraflar arasında gerilimi ortadan kaldırmaya ve Güney Osetya'nın Gürcistan sınırları içerisinde siyasal statüsünün belirlenmesi üzerinde çalışmaktadır.[149] 2008 yılında Gürcistan'ın Güney Osetya'da meşru otorite sağlama çabaları Rusya'nın sert tepkisiyle karşılanmış, Güney Osetya yönetimi ise Rusya'dan "gönüllüler" toplamaya başlamıştır.

Fakat Rusya yönetimi Gürcistan'ın NATO'ya üye olma, Batı yönlü siyaset yürütme isteğini önlemek için bu sorunu sıcak tutmaya çalışmaktadır. Buna göre de, Gürcistan Güney Osetya'da hala egemenlik sağlamış değildir.

Son zamanlarda BDT'nin zayıflaması, aldığı sorumlulukları uygulaya bilmemesi Ağustos 2008'de Gürcistan ve Rusya münakaşası zamanı tam şekilde ortaya çıkmıştır. Rusya uluslararası hukuk kurallarını kaba şekilde bozarak Gürcistan'ın isyan etmiş Güney Osetya ve Abhaziya halkının coğunu Rusya vatandaşlığına kabul etdi, bu bölgelerin Gürcistan'dan koparılması için pratik adımlar atmaya başladı. Gürcistan rehberliyi 8 Ağustos 2008'de Güney Osetya'ya silahlı ordu yürüterek seperatcı rejımi kovup arazi birliyini korumaya çalışmıştır. Buna cevap olarak 9 Ağustosda Rusya Gürcistan'a karşı gücünü kullanarak gürcü ordusunu Güney Osetya'dan çıkardı. Daha sonra rus askerleri Gürcistan'ın Qori, Senaki ve Poti şehirlerini işgal etdi, Tiflis ve diğer

[149] **Spravoçnik OBSE**. Vena, 2000, s. 74.

şehirlerde olan gürcü askeri hava kuvvetlerini ve hava hücumlarından korunma mekanizmalarını dağıtdı. Ancak 12 Ağustosda ABD ve diğer batı ülkelerinin girişimiyle Rusya işgali dayandırdı ve razılığa gelip mukavele imzaladılar.

Rusya'nın bu açık tecavüzüne cevap olarak 14 Ağustosda Gürcistan parlamentosunda BDT'den çıkma kararı kabul edildi. Diğer BDT üyeleri ise münakşa zamanı Rusya'yla aralarını bozmamak için sadece seyirci kaldılar.

Rus diplomasisi Gürcü-Abaza sorununda da etkin rol oynamıştır. Abhazya da SSCB döneminde bir kaç defa Gürcistan'dan ayrılıp Rusya'ya birleşmek için başvuruda bulunmuştur. Sovyet yönetiminin "Abaza sorununda" seyirci kalması Tiflis'te gürcülerin geniş katılımlı itiraz gösterilerine neden oldu. Nisan 1989'da Sovyet ordu birliklerinin Tiflis'te göstericilere karşı silah kullanması Gürcistan'da bağımsızlık harekatını daha da güçlendirmiştir. Bu arada Sovyet özel istihbarat birimlerinin aktif desteğiyle Kuzey Kafkasya'nın dağlık bölgesinde yaşayan etnik gruplardan gönüllü birlikler oluşturup yardım amacıyla Abhazya'daki bölücü güçlere gönderilmekteydi.[150]

1991–92 yıllarında Abhazya'da silahlı çatışmalar sürekli hal almaya başladı. Abaza lideri V.Ardzinba Rusya'nın yardımıyla Gürcistan'dan ayrıldığını duyurdu ve Gürcü-Abaza sorunu daha da derinleşti. Ocak 1992'de Gürcistan'da devlet darbesi sonucunda Z.Gamsaxurdiya iktidardan devrildi, E.Şevardnadze iktidara geldi. Rusya yönetimi bu iktidar değişikliğinden memnun kaldığı için, Gürcü-Abaza sorununda arabuluculuğunu üstlendi.

İlk defe 3 Eylül 1992'de Moskova'da gerçekleşen Rusya Gürcistan görüşmesinde Abaza liderinin de katılımıyla Nihai ateşkes anlaşması imzalandı. Fakat bir ay sonra Rusya'nın denetimindeki Kuzey Kafkasya bölgelerinden toplanan silahlı birliklerin aktif

[150] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2005, s. 541.

rol aldığı askeri operasyonlar tekrar başlandı. BM'nin arabuluculuğunda 1993'de başlanan Gürcü-Abaza barış görüşmeleri sonuçsuz kaldı. Aynı yıl 23 Martta Abhazya Yüksek Konseyi Rusya Federasyonuna katılmak için onun Yüksek Konseyine başvuruda bulundu. [151] Gürcistan yönetimi B.Yeltsin'in Abhazya'ya yardım göstermesini durdurmak için köklü tavizler vermek zorunda kaldı. Ekim 1993'de Gürcistan hükümeti Rusya'nın bu ülkedeki askeri üslerinin barınma süresini uzatmayı kabul etti, 9 Aralık 1993'de ise BDT'ye katıldı.

Gürcistan'ın BDT'ye üye olmasından sonra Moskova ona karşı sert tutumunu yumuşattı, taraflara yeniden, bu defa BDT çerçevesinde barış gücü misyonu önerdi. Çünkü 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te imzalanmış ve sonradan Gürcistan'ın da katıldığı Kolektif güvenlik anlaşması BDT ülkeleri kapsamında barış gücü oluşturmak için hukuki dayanağı zaten sağlamaktaydı.[152]

Rusya'nın arabuluculuğuyla Nisan 1994'de Gürcü-Abaza sorununun siyasal yoldan düzenlenmesi önlemleri bildirisi ve göçmenlerle ilgili anlaşma imzalandı. Gürcü ve Abaza taraflarının isteğiyle 21 Haziran 1994'de Abaza'ya BDT'nin mandası altında Kolektif Barış Gücü Kuvvetleri sevk edildi.[153] BDT Devlet Başkanları Konseyinin onayladığı mandaya göre Kolektif Barış Gücü Kuvvetleri işlevlerine ateşkesi koruma, ağır askeri araçlar üzerinde denetim ve göçmenlerin güvenli bir şekilde topraklarına dönmesi için gerekli koşulları sağlamadan oluşmaktaydı.

Fakat barış gücü kuvvetlerinin yalnızca Rus askerlerinden oluşması Gürcistan'da rahatsızlık doğurdu. Çünkü Gürcü yönetiminin Batı yanlısı çağrıları, özelliklede NATO'ya üye olma yönünde çabaları her defasında Rusya-Gürcistan ilişkilerinde

[151] A.B.Krılov, **Gruzino-Abhazskiy konflikt: rol vneşnego faktora- Tsentralnaya Aziya i Kavkaz**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2001, s. 200.
[152] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2004, s. 504-506.
[153] E.G.Moiseev, **Mejdunarodnoe-pravovıe osnovı sotrudniçestva stran SNG**, İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, 2005, s. 136.

gerilime neden olmakta ve Moskova'da açık bir tepkiyle karşılanmaktadır. Aynı durum hiç değişmeden bu günde devam etmektedir. Bu durum her tekrarlandığında Abhazya'dakı bölücü rejim Rusya'ya katılmak için "olağan" başvurusunu yeniler, bölgedeki Rus askerleri de etkinliklerini artırarak, silahlı provokasyonlara gider. Rusya bu yolla bölgede "ne savaş, ne barış" ortamını sürdürmek, çatışan tarafları doğrudan etkileme imkanını elinde bulundurmaya çalışmaktadır.[154]

Bunun için de, Gürcistan parlamentosu 11 Ekim 2001 tarihinde " bölgeye Rusya askerlerinin yerine uluslararası barış gücünün sevk edilmesi konusunu BM ve AGİT nezdinde gündeme getirme kararı aldı."[155] Fakat Rusya kendi kuvvetlerini Gürcistan'a etkin baskı aracı olarak bölgede tutmaktadır. Mart 2008'de Rusya parlamentosunun Abhazya'nın bağımsızlığını tanınma konusunu gündeme taşıması da baskı unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Moldova'nın Transdinyester bölgesinde 1990'da ortaya çıkan sorununun nedeni bu ülkede bağımsızlık çağrılarının yükselmesi ve Romencenin devlet dili olarak uygulanmasıyla ilişkiliydi. Transdinyester bölgesindeki rusca konuşan nüfusu aynı yılın sonbaharında "Transdinyester Moldova Cumhuriyeti" kurduklarını duyurdular. 1Mart 1992'de Dnyestr'in sağ sahilinde Sovyet ordusunun silah deposunun basılmasıyla Transdinyester bölgesinde askeri çatışmalar patlak verdi. Yeni oluşturulan Moldova ordusu ve Romen gönüllüleriyle Transdinyester bölgesinin "yerel birlikleri" ve buradaki 14. ordunun askerleri arasındaki sıcak çatışmalara Rusya'dan çok sayıda "gönüllü" katıldı.[156]

Rusya Devlet başkanı 14. orduyu general A.Lebedin ona komutasına vererek kendi silahlı kuvvetleri sırasına kabul etti. A.Lebed Moskova'nın direktifiyle çatışan tarafları

[154] I.Haindrava, **Gruziya pered vıborami – Gruziya bez vıbora–Tsentral naya Aziya i Kavkaz,** İzdatelstvo Olma Pres, Tiblisi, 1998, s. 96.
[155] **Svobodnaya Gruziya**, 13 ekim 2001.
[156] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Alıfa, Moskova, 2004, s. 539.

silah gücüyle sıcak temas noktalarından uzaklaştırıp, oluşturulan koridora Rusya birliklerini sevk etti. Transdinyester bölgesinde askeri çatışmaların sıcak anında B.Yeltsin ve Moldova'nın Devlet başkanı M.Snegur Moskova'da 21 Temmuz 1992'de Transdinyester bölgesinde silahlı çatışmanın barışçıl yoldan çözüm ilkeleri üzerine anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmaya göre Rusya, Moldova ve Transdinyester bölge delegelerinden oluşan Birleşik denetim komisyonu kuruldu. Her üç tarafın askeri birliklerinin katıldığı Birleşik denetim komisyonu ateşkes rejimini ve bölgede güvenliyi sağlayacaktı. Transdinyester bölgesinde yerleşen 14. Rus ordusunun komutanı general A.Lebed çatışmaların durdurulmasında ve bölgedeki askeri araç ve malzeme depolarının yağmalanmasını durdurmada önemli rol oynadı.[157]

1994'de kabul edilen Moldova anayasasına göre Transdinyester bölgesine özerklik statüsü tanınsa bile bu sorun çözülemedi. 8 Mayıs 1997'de Moskova'da Rusya'nın arabuluculuğuyla Moldova ve Transdinyester bölge yönetimi arasında ilişkilerin normalleştirilmesi temelleri üzerine bildiri imzalandı. Fakat Rusya AGİT'in 1999'da İstanbul'da yapılan zirve toplantısında 14. orduyu ve ona ait askeri malzemeyi Transdinyester bölgesinden çıkarma kararını yerine getirmekten kaçındığına göre, Transdinyester bölge yönetimi de elde edilen anlaşmayı hiçe saymayı sürdürmektedir.[158]

Dağlık Karabağ sorununun da ortaya çıkması ve bu güne kadar çözülmemesi Rusya yönetiminin yürüttüğü politikadan kaynaklanmaktadır. Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Karabağ'ın dağlık hissesini Ermenilere vermeyi vadeden Rusya yönetimi bununla Ermenistan-Azerbaycan savaşını başlatmış oldu. Bu yolla onlar hem Azerbaycan'ı, hem de Ermenistan'ı etki altında tutmayı düşünmekteydiler.[159] Rusya'nın bu tutumuna güvenen Ermeniler Eylül 1991'de "Bağımsız Dağlık Karabağ

[157] A.G.Zdravomıslov, **Mejnatsional nıe konfliktı v postsovetskom prostranstve**, İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, 1997, s. 54.
[158] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Alıfa, Moskova, 2004, s. 540.
[159] Boran Aziz, **Hocalı soygırımı: sebepleri, hayata keçirilməsi üsulları ve neticeleri**, Bakı, 2008, s. 21.

Cumhuriyeti" kurduklarını duyurdular. Bölgede dışarıdaki ermeni diasporasının, Ermenistan'ın ve Rusya'nın desteğiyle askeri birliklerin oluşturulmasına başlandı.

Ermenistan yönetimi de o zamana kadar uyguladığı SSCB-den ayrılıp bağımsız, Batı yönlü politika yürütme çizgisini terk edip Rusya'nın korumasına sığınma yolunu tutmaya başladı. 21 Aralık 1991'de ise Ermenistan geçmiş Sovyetlerde birinci olarak Rusya ile dostluk, işbirliği ve karşılıklı yardım anlaşması imzaladı. Ermenistan'daki geçmiş Sovyet askeri üsleri ve askeri kuvvetleri bu sefer Rusya'nın denetiminde varlığını sürdürdü. Bunun karşılığında Rusya Ermenistan'a askeri yardım güvencesi verdi. 1995'de imzalanan diğer bir antlaşmada Ermenistan'daki Rusya üslerinin 25 yıl daha Ermenistan'da bulunacağı ve bu sürenin daha 5 yıl uzatılabileceği öngörülmekteydi.[160] Kısa süre sonra Rusya'nın Ermenistan'a 1 milyar dolar tutarında silah ve askeri malzeme vermesi de bu ülkeyi kendi etki alanında tutma amacını gütmekteydi. [161]

Dağlık Karabağ Sorununun devam etmesi Azerbaycan yönetimini de Rusya'nın çıkarlarını dikkate almak zorunda bırakmıştır. Çevreye, bölgede yaşayan insanların sağlığını olumsuz yönde etkilemesine rağmen Gebele Radyolokasyon İstasyonunu 10 yıllığına Rusya'ya kiralık olarak verilmesi bunun bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.. Bu istasyon Rusya'ya Orta Doğu ve Hint okyanusu havzasında stratejik füzelerin uçuşlarını izleme olanağı vermektedir.

Azerbaycan yönetimi Karabağ savaşı başladığında Rusya'nın Ermenistan'ı açık şekilde desteklemesini dikkate alarak barış görüşmelerini AGİK'in (1994 yılından AGİT adlandı) denetiminde sürdürülmesine öncelik verdi. 20Mart 1992'de Kiev'de BDT devlet başkanlarının görüşünde Karabağ'daki savaş bölgesine gözlemciler grubu ve ortak barış gücü gönderilmesi gündeme gelse de bu öneri sonuçsuz kaldı. Bunun yerine

[160] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Alıfa, Moskova, 2004, s. 530.
[161] **A.e.,** s. 368.

Karabağ savaşının çözümü için AGİK'in 24 Mart 1992 toplantısında Minsk grubunun oluşturulmasına karar verildi.[162] Bu zaman Rusya ateşkesin sağlanması için bölgeye kendi komutası altında oluşturulacak barış kuvvetlerinin sevk edilmesini önerdi. ABŞ ve diğer Batı devletleri bölgeye Rus askeri kuvvetlerinin sevk edilmesini benimsemediklerinden bu öneri de kabul görmedi.

Nihayet, Mayıs 1994'de Bişkek'de BDT Parlamentolararası Kurulun aracılığıyla Azerbaycan ve Ermenistan parlamento başkanlarının görüşünde ateşkes sözleşmesi imzalandı: 12 Mayısta askeri operasyonlar durduruldu. Bölgede hiç bir ayırıcı kuvvet bulunmasa bile, bu ateşkes rejimine sonraki dönemde de uyulmuştur.

Bundan sonra Minsk grubu eşbaşkanları: Rusya, ABD ve Fransa delegeleri Karabağ savaşının barışçıl yolla çözümü için çeşitli öneriler sunmalarına karşın, Ermenistan yönetimi her defasında yapıcı olmayan tutum sergilemiş, bu önerileri red etmiştir. Eş başkanlar da kendi devletlerinin Ermenistan'la yakın ilişkilerini dikkate alarak onun bu konumuna gereken tepkiyi göstermemişler.

Tacikistan'da 90'lı yıllarda olan olaylar Orta Asya'da istikrar için önemli engeldi. 1991 yılı sonbaharında burada İslami güçler hükümet karşıtı muhalefet oluşturdular. Afganistan'daki Taciklerin de çeşitli yardımlarıyla İslamcılar komünist devlet başkanı K.Maxkamov'u istifaya gönderdiler. Fakat bundan sonra iktidar uğrunda aşiret gruplarının kendi aralarında iktidar mücadelesi iç savaşa neden oldu. Bu ortamın dini köktenciliğin Özbekistan ve Rusya'ya yayılması tehlikesi doğurduğu için bu ülkeler laik iktidar sloganları seslendiren Halk cephesini desteklediler. Onların yardımı ile Halk cephesinin silahlı birlikleri Aralık 1992'de Duşanbe'ye girdiler, onun lideri İmameli Rahmanov Tacikistan parlamentosuna başkan seçildi ve ülke yönetimini ele geçirdi.[163]

---

[162] **A.e.,** s. 377.
[163] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 2005, s. 534

Afganistan'dan İslamcı güçlerin ülkeye sızmasını önlemek için Tacik-Afgan sınırına Rus askeri kuvvetleri sevk edildi. 25 Mayıs 1993'de Moskova'da Rusya ve Tacikistan arasında dostluk, işbirliği ve karşılıklı yardım anlaşmasının imzalanması Rus ordusunun bu ülkede yerleştirilmesine hukuki dayanak oldu.[164] Tacikistan'da iç savaş yalnızca 1996'da tam olarak durdurula bildi.Aynı yıl komşu Afganistan'da Taliplerin Afganistan Taciklerini ve Özbeklerini yenilgiye uğratıp iktidarı ele geçirmesi de bu güçlerin zayıflamasına ve Tacikistan'a müdahale olanaklarının azalmasına neden oldu.

Bütün bunlar Tacikistan'da durumun normale dönmesini olumlu yönde etkiledi. Ülkede BM ve AGİT'in barış misyonu, Uluslararası Kızıl Haç komitesinin temsilciliyi aktivitelerini genişlettiler, savaş sonucunda göçmen durumuna düşmüş 1 milyon insana insani yardım gösterilmesine başlandı.

BDT devletlerinin Rusya ile ilişkilerine Birliğin dış sınırlarının korunmasıyla ilgili görüş ayrılıkları da önemli ölçüde etkilemiştir. Moskova dış sınırların korunmasını üstlenmekle hem Rusya sınırlarına doğru arazileri kendi denetiminde tutmak, hem de bu ülkelere ek bir baskı olanağına sahip olmak niyetindeydi. 90'lı yılların birinci yarsında Rusya sınır kuvvetleri BDT'nin dış sınırlarını korumayı sürdürmekteydiler ve bununla ilgili gereken anlaşmalar imzalanmıştı. Yalnızca Azerbaycan, Ukrayna ve Moldova bağımsızlık elde etmenin hemen ardından kısa sürede kendi sınır birliklerini oluşturdular ve sınırlarını korumağa başladılar. Diğer BDT devletlerinin sınırların korunması konusunda işbirliğini düzenleyen belge 26 Mayıs 1995'de imzalanmış "BDT üyelerinin Birliye üyesi olmayan devletlerle sınırlarının korunması anlaşması" oldu. Bu anlaşmayı Rusya, Beyaz Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan imzaladılar. Fakat Gürcistan, Kırgızistan ve Özbekistan parlamentoları bu belgeni onaylamadılar.[165] Gürcistan ve Türkmenistan'daki Rus sınır kuvvetler 1998–

[164] **Sbornik dokumentov po mirotvorçeskoy deyatelbnosti, prinyatıh v ramkah Sodrujestva Nezavisimıh Gosudarstv**. Minsk, 2001, s. 268.
[165] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Alıfa, Moskova, 2004, s. 528-529.

1999 yıllarında bu ülkelerin ısrarlı talebi sonucunda bu ülkeleri terk etmek zorunda kaldılar. Bugün Rusya sınır kuvvetleri Ermenistan'ın ve Tacikistan'ın dış sınırlarını korumayı sürdürmekte, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan'ınsa dış sınırlarının korunmasına katılmaktalar.

BDT'nin mevcutluğunun ilk dönemi, Birlik çerçevesinde işbirliğinin beklenilen şekilde gerçekleşmese bile geçmiş Sovyetler Birliği mekanında geniş çaplı askeri çatışmaların, kaosun önüne geçildiğini açık şekilde gösterdi. Özellikle önemli miktarda kitle imha silahlarının mevcut olduğu Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya'nın siyasi liderleri büyük sorumlulukla hareket ederek, "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi" "anlaşmasına taraf olmakla Post Sovyet mekanında güvenliğin sağlanmasına büyük katkı sağladılar.

BDT çerçevesinde siyasi işbirliğinin geliştirilmesi, mevcut sorunların adil çözümü yönünde çok önemli adım Birlik ülkelerinde barışın ve istikrarın pekiştirilmesine ilişkin Memorandum kabul edilmesi oldu. Bu belgeyi 10 Şubat 1995'de devlet başkanlarının Almatı görüşünde bütün katılımcılar imzaladılar. 12 devlet bir-birine karşı askeri, siyasi, ekonomik ve diğer yöntemlerle baskı uygulamaktan kaçınacaklarını imzaları ile onayladılar.[166] BDT katılımcıları bir-biri arasında mevcut sınırların dokunulmazlığını kabul ettiklerini, sınır ve toprak anlaşmazlıklarıyla ilgili bütün sorunları yalnızca barışçıl yollarla çözeceklerini bir daha onayladılar.

Devlet başkanları kendi topraklarında ulusal mevzuat gereğince bölücülüye, milliyetçiliye, şovenizme ve faşizme karşı bütün araçlarla mücadele etmede kararlı olduklarını bildirdiler. Memorandumu imzalayan devletler Birliğin katılımcısı olan diğer devletin topraklarında bölücü harekatı, oluşabilecek bölücü rejimleri desteklemeyecek, onlarla siyasi, ekonomik ve diğer ilişkiler kurmayacak, onlara ekonomik, mali, askeri ve diğer yardımlar göstermeyecekleri hususunda yükümlülük üstlendiler.

[166] **A.e.,** s. 33.

BDT katılımcıları arasında karşılıklı güveni pekiştirmeye yönelik bu Memoranduma uyulması Birlik içerisinde siyasi işbirliğinin gelişmesine, etnik çatışmaların barışçıl yollardan çözümüne değerli katkı yapabilirdi. Fakat sonraki yıllarda bazı BDT ülkelerinin, özellikle de Rusya ve Ermenistan bu belgeden doğan yükümlülükleri yerine getirmedikleri için BDT'nin birçok diğer belgeleri gibi bu Memorandum da formaliteden öteye gitmemiştir.

3. BÖLÜM: BDT'NİN GELECEĞİNE VE ÖRGÜTSELLİĞİNE YÖNELİK OLUŞUMLAR VE GELİŞMELER

3.1. Üyelerin Üyelere Karşı Örgüt İçi Gruplaşmaları

BDT içerisinde entegrasyon çalışmalarının beklenen sonuçları vermemesi, Rusya'nın diğer üye devletleri eşit haklı taraf olarak görmemesi, sık-sık kendi devlet çıkarlarına ve siyasi arzularına göre tavır alması Birlik katılımcılarını buna karşılık adımlar atmağa itmiştir. 1997 yılının sonbaharında Strazburg'ta Avrupa Birliği ülkelerinin danışma toplantısına katılan BDT'nin dört üyesi: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova devlet başkanları yeni birlik kurma yolunda anlaşmaya vardılar. Bu ülkelerin alfabetik sıralamaya göre adlarının ilk harfinden oluşmakla GUAM diye adlandırılan bu birlik Avrupa-Atlantik Ortaklı Konseyi çerçevesinde ekonomik ve siyasi alanda işbirliğini geliştirmek, ayrıca NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı doğrultusunda askeri işbirliği yapma konusunda anlaştılar.[167] Nisan 1999'da Özbekistan da GUAM'a katıldı, Fakat Haziran 2002'de bu kurumdan ayrıldığını duyurdu. Özbekistan'ın GUAM'dan resmen ayrılması 26 Mayıs 2005'de gerçekleşti.

GUAM'ın kurulması BDT içerisinde bütün 90'lı yıllarda giden süreçlerin objektif ve doğal sonucuydu. Çünki BDT kurulduğu zamandan başlayarak Rusya'nın tutumunun yansıdığı kararlara sonradan GUAM'a üye olan devletler genellikle değişik yaklaşım sergilemişlerdi. Bu kuruma üye devletler Batı devletleri ile ilişkiler, Batıya entegrasyon, NATO ile güvenlik konularında işbirliği, Doğu-Batı enerji, ulaşım ve komünikasyon projeleri, BDT mekanında etnik bölücülük ve d. bu türden konularla ilgili değişik yaklaşım sergilemişlerdi.

[167] **Sistemnaya istoriya mejdunarodnıh otnoşeniy v çetıreh tomah**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2005, s. 599.

Bu kurumun öncü ve büyük üyesi olan Ukrayna her zaman bağımsız devlet çıkarlarını ön planda tutmuş, Rusya'nın planlarına karşı çıkmaktan çekinmemiştir. Aynı zamanda Ukrayna yönetimi Rusya'dan enerji bağımlılığına son vermek için Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridoru kurulmasını öngören TRASEKA projesine de aktif şekilde katılmaktalar. Bununla da Ukrayna'ya Hazar havzasının enerji kaynaklarına doğrudan ulaşma ve bu kaynaklara sahip ülkelerle Avrupa arasında aracı olarak yer almakla Doğu Avrupa'da kendi jeopolitik konumunu pekiştirme olanağı doğmuştur.[168] Bu siyasi çizginin bir gereği olarak Ukrayna Azerbaycan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü kayıtsız-şartsız tanıdığını beyan etmiştir.

Resmi Moskova'nın etnik sorunlarla ilgili konumundan rahatsız olan Azerbaycan, Gürcistan ve Moldovya liderlerinin Ukrayna ile daha yakın İşbirliği kurma çabaları hem bu devletlerin karşılıklı çıkarlarının örtüşmesinden, hem de Ukrayna yönetiminin Post Sovyet mekanındaki etnik sorunları değerlendirmede objektif tutum sergilemesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Ukrayna'nın kendisi de bağımsızlık kazandıktan sonra Kırım'da ve ülkenin Doğu bölgelerinde rusca konuşan nüfusun Kiev'in uyguladığı siyasete karşı bölücü tutum sergilemesinden bir hayli rahatsız olmuştur.

Rusya'nın 1992–1996 yıllarında BDT mekanında yürüttüğü siyaset, özellikle de etnik sorunlarla ilgili objektif olmayan tutumu Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan ve Moldovya liderlerini savunma kapasitelerini artırmaya, çabaları birleştirerek birlikte dayanıklı direnme gücü oluşturmaya zorlamıştır. GUAM'ın kurulması nedenlerini araştıran araştırmacılar bu kurumun üyelerinin Kolektif Güvenlik Anlaşmasına katılmamalarını, aralarında bölgesel ve uluslararası ilişkilerde görüş birliyi, ortak ekonomik, sosyal ve siyasi amaçların bulunduğunu gerekçe göstererek açıklamaktalar.[169] GUAM-ın güc ve kapesite bakımından olduğu kadar politikaları bakımından da mutlak

[168] Matiyçik Y, **Sostoyanie, riski, perspektivı, Tsentral naya Aziya i Kavkaz**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2004, s. 141.
[169] E.M.Hesenov, **A.g.e.,** s. 639-640.

bir Rusya-karşıtı ittifakı temsil etmedigi hatırlatılmalıdır. Söz konusu girişim, daha çok BDT çerçevesinde öngörülen politikaların dengelenmesi amacı taşıyor gibidir.[170]

GUAM Batı yanlısı politika izlemeye çaba gösteren, Batı Avrupa örneğinde siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel entegrasyona erişmeye çalışan ve bu süreçlerde eşit haklı, karşılıklı faydalı ilişkiler kurmak isteyen devletlerin birliyi olarak değerlendirilmektedir. ABD ve Avrupa Birliğinin, kurulduğu zamandan başlayarak GUAM'la yakından ilgilendiği bilinmektedir. Bu örgüte üye devlet başkanlarının 2000 yılında Washington'da görüşme yapmaları, ABD hükümetinin GUAM'ın aktivitelerini desteklemek için 45 milyon dolar tutarında kaynak ayırması bu bakımdan dikkate değerdir.[171] Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Polonya ve Litvanya'nın siyasi çevrelerinde de bu ülkelerin GUAM'la ilişkileri geliştirmeye çaba gösterdikleri defalarca belirtilmiştir.

7 Haziran 2001'de Yalta'da GUAM üyesi olan devletlerin: Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova devlet başkanlarının görüşünde bu kurumun artık bölgesel uluslararası örgüte dönüştüğü duyuruldu.[172] GUAM devlet başkanlarının imzaladıkları anlaşmada bu kuruma üye devletler arasında ekonomik, ticaret ilişkilerini genişlendirmek, enerji projelerinin, ulaşım-komünikasyon hatlarının birlikte ve verimli şekilde kullanılmasının amaç edinildiği, ayrıca taraflara bölgesel güvenliliğin sağlanması, uluslararası terörizme, silah kaçakçılığına, uyuşturucu ticaretine karşı birlikte mücadele verilmesi konularında görevler yüklendiği gösterilmiştir. Anlaşmada bu örgütün askeri-siyasi koalisyon olmadığı ve BDT'ye karşı kurulmadığı özellikle kaydedilmiştir. GUAM'ın başlıca yönetim organı üye devlet başkanlarının toplantısıdır. Dış İşleri bakanlarının toplantısı da önemli yere sahiptir. Ulusal Koordinatör Komitesi GUAM'ın sürekli çalışma organı olarak faaliyet göstermektedir.

---

[170] B.Dedeoglu,**A.g.e**.,s.273.
[171] P.A.Tsıgankova, **Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 2004, s. 298.
[172] www.guuam.org.

Bu gün GUAM Hazar-Kara deniz havzasında küresel enerji ve ulaşım-komünikasyon projelerinin gerçekleşmesinde aktif rol almaktadır. Eylül 2002'de New York'ta GUAM ülkeleri Dış İşleri bakanlarının toplantısında bu kurumla ABD hükümeti arasında ilişkilerin genişlendirilmesi ile ilgili komünike imzalanmıştır. Komünikede ABD'nin örgüte enerji ve ulaşım projelerinin gerçekleşmesi, bölgede güvenliliğin sağlanması, terörizme ve uyuşturucu ticaretine karşı ortak mücadelenin oluşturulması ve diğer projelerin gerçeklendirilmesinde maddi ve manevi destek vermek niyetinde olduğu belirtilmiştir.[173]

Bu amaçların gerçekleştirilmesi için ABD'yle GUAM arasında ayrıca anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar genellikle çerçeve programı niteliğinde olup, ticari ilişkileri geliştirmek, ulaşım ve komünikasyon araçlarını ileri düzeye yükseltmek, sınır ve gümrük denetimini daha verimli kılmak için gereken araç-gereçleri sağlama, terörizmle ve örgütlü suçlarla mücadele alanında yakın işbirliği kurulmasını öngörmektedir. Anlaşmaların çalışır mekanizmaya dönüşmesi için ABD hükümeti GUAM ülkelerine 2001–2004 yıllarında 2 milyar dolar tutarında kaynak ayırmıştır[174].

Gürcistan'da Kasım 2003'de yapılan parlamento seçimlerinden sonra "Gül Devrimi"nin gerçekleşmesi iktidarın değişmesine neden oldu, M.Saakaşvili devlet başkanı seçildi. Azerbaycan ve Ukrayna liderleri devrim günlerinde açık şekilde E.Şevardnadze'yi destekledikleri için Tiflis'in resmi Bakü ve Kiev'le ilişkilerinde soğuma ortaya çıktı. Fakat bu devletlerin yüksek menfaatleri kişisel hesapları kenara itmeyi, stratejik partnerlik ilişkilerini geliştirmeyi gerektirmekteydi. Artık Aralık 2003'de H.Aliyev'in cenaze törenine Gürcistan'ın yeni devlet başkanı M.Saakaşvili'nin

[173] E.M.Hesenov, **A.g.e.,** s. 641.
[174] **A.e.,** s. 642.

şahsen katılması, 2004'ün başlarında ise Bakü'ye yaptığı resmi gezi iki taraflı ilişkilerin normale dönmesini göstermekteydi[175].

Gürcistan ve Ukrayna arasında ilişkilerin normalleşmesi daha çok zaman almıştır. L.Kuçma'nın "Gül devrimi" zamanı Gürcistan parlamento binasına girmeyi başaran muhalif göstericileri "haydut destesi" adlandırması, M.Saakaşvili'nin de Ukrayna muhalefetinin lideri V.Yuşenko'yu açık şekilde desteklemesi karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine engel olmaktaydı. L.Kuçma Gürcistan'da iktidar değişikliğinden sonra Ukrayna'daki iktidar değişikliğinin Ukrayna'nın Gürcistan'la ilişkilerini etkilemeyeceğini belirtse bile, Ukrayna'da "Turuncu devrimin" zaferi ve V.Yuşenko'nun devlet başkanı seçilmesinden sonra iki taraflı ilişkiler tam normale döndü. 5 Ocak 2005'de M.Saakaşvili ve V.Yuşenko "Karpat bildirisi" imzalamakla Gürcistan-Ukrayna ilişkilerini yeniden müttefiklik ve partnerlik düzeyine yükselttiler. Böylece, "Gül devrimi", "Turuncu devrim" Gürcistan ve Ukrayna'da özgürlük ve demokrasi yanlılarının zaferiyle sonuçlanması GUAM'ın daha da güçlenmesine olanak sağlamıştır.

Bu örgütün dış politika öncelikleri Rusya iktidar çevrelerinin entegrasyon planlarından farklı olmakla onunla rekabet içerisinde, Hazar havzasının enerji kaynaklarına, Büyük İpek yolu boyunca ulaşım kavşağına, Kafkasya ve Orta Asya piyasalarının denetimini kendi elinde tutmağa çalışmaktadır. Bu bakımdan GUAM Avrupa Birliyi için de oldukca cazip konumdadır. Ona göre de Mart 2004'de GUAM'a üye devletlerin Milli Koordinatörler Komitesinin Bakü'de yapılan toplantısına Dünya Bankasının, AGİT'in, BM'nin, Avrupa Komisyonunun delegeleri aktif şekilde katılımı gözlemlenmiştir.

[175]M. Matsaberidze, **Revolyutsiya roz i stranı Yujnogo Kavkaza – Tsentral naya Aziya i Kavkaz**, Lido, Tiflis, 2005, s. 14.

Polonya ve Almanya liderleri ise GUAM'la yakıt-enerji mühendisliği alanında işbirliğinin derinleştirilmesine daha fazla dikkat göstermişler. Bu çabaların gerçekleşmesi yolunda atılan somut adım Hazar havzasının petrol ürünlerini Avrupa'ya ulaştırmak için Odessa-Brodı-Plotsk-Gdansk petrol boru hattının inşasına başlanmasına ilişkin anlaşma imzalanması olmuştur.[176] Bu projenin gerçekleşmesi Avrupa ülkelerinin enerji kaynakları ile irtibatını esaslı şekilde iyileştirme, Avrupa Birliğinin enerji güvenliğine önemli ölçüde yardım göstere bilme gücüne sahiptir.

GUAM'ın Kişnev'de 22 Nisan 2005'de yapılan zirve toplantısına Romanya ve Litvanya devlet başkanları, AGİT'in genel sekreteri ve ABD Dış İşleri Bakanlığından delege gözlemci olarak katılmışlar. Toplantıda "Demokrasi, istikrar ve Gelişme" adlı Kişnev bildirisi kabul edilmiştir. Bu belgede üye devletler arasında işbirliğinin ölçü ve ilkeleri net bir şekilde belirtilmiştir. Zirve toplantısında "dondurulmuş" sorunların çözümüne yönelik barış girişimleri desteklenmiş, bölge devletleri arsında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği kaydedilmiştir[177].

BDT içerisinde çeşitli gruplaşmaların yaranmasının objektif nedenleri vardır. Öncelikle Birlik katılımcılarının çeşitli coğrafi mekanlarda yerleştiklerini ve stratejik çıkarlarının çoğu zaman örtüşmediğini dikkate almak gerekir. Rusya Federasyonunu diğer zayıf Birlik katılımcıları için cazip kılabilecek – "mali yardımcı" olma ümitleri doğrulmadığından, bu devletler onların gelişmesine katkıda bulunacak müttefiki dışarıda arama çabalarını artırmışlar. BDT içerisinde entegrasyona katılımcı devletlerin gerçek ekonomik çıkarlarının ödenmesi yardım edebilirdi. Fakat böyle bir imkanın bulunmaması ve tam tersine, dışarıda ekonomik işbirliği için daha verimli alanların olması merkezkaç eğilimlerini güçlendirmiştir. GUAM katılımcıları Rusya piyasasına alternatif piyasa olarak Avrupa'yı görüyor ve bu ülkeler hem de Moskova'nın askeri-siyasi etkisinden kurtulmaya çalışıyordu. Çünkü GUAM ülkelerin liderleri haklı olarak

[176] Y.Matiyçik, **A.g.e.,** s. 142.
[177] E.M.Hesenov, **A.g.e.,** s. 643.

Rusya'nın askeri-siyası etkisinin değil faydasız, hatta onların ulusal Güvenlik çıkarlarına zarar veren bir unsur olduğunu düşünmekteydiler.

Türkmenistan'ın BDT'ye, Rusya Federasyonunun Birlik içerisinde yürüttüğü siyasete yaklaşımı diğer katılımcılardan farklıdır. Türkmenistan devlet başkanı S.Niyazov (Türkmenbaşı) katıldığı zirve görüşlerinde kabul edilen belgeleri imzalamaktan düzenli şekilde kaçınmıştır. [178] O, her defasında böyle bir tutum sergilemesini Türkmenistan'ın tarafsız devlet olma ve bunun gereklerine olan bağlılığıyla açıklamaya çalışmıştır.

2000'li yılların başlarından Rusya'nın da BDT ülkeleriyle ilişkilerinde yeni dönem başlamıştır. BDT içerisinde bütünleşme sürecini derinleştirmek için her türlü harcamalara gidilerek tavizler mi verilecekti, yoksa ilk önce kendi ulusal güvenlik ve ekonomik çıkarları öngören pragmatik çizgi mi izlenecekti? O zamana kadar ikilem karşısında kalan Rusya liderleri sonunda BDT ülkeleri ile iki taraflı ilişkileri derinleştirmek yoluna üstünlük vermiştir.[179]

Bu tutum Rusya'nın Azerbaycan'ın Batının petrol şirketleri ile imzaladığı anlaşmaların gerçekleşmesine karşı çıkmasında özellikle açık bir şekilde görülmekteydi. 90'lı yılların birinci yarısında Rusya yönetimi önce Amerika şirketlerinin petrolle zengin olan Hazar'ın Azerbaycan sektöründe petrol yataklarının kullanımına ilişkin 7 milyar dolar anlaşma imzalanmasını, daha sonraysa onun gerçekleşmesini çeşitli yolarla engellemeye çalışmaktaydı. Azerbaycan araştırmacı E.Memmedov'a göre, bunun nedeni: "Öncelikle bütün imparatorluklar gibi, Rusya'nın da eski etki alanını kaybetmeme"isteğiyle ilgiliydi[180].

---

[178] İ.S.İvanov, **Novaya rossiyskaya diplomatiya. Desyat let vneşney politiki stranı**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 2003, s. 109.
[179] A.A.Radjabli, **A.g.e.,** s. 148.
[180] E..Memmedov. **Müsteqil Azerbaycan dövletinin berpası və möhkemlendirilmesi uğrunda mübarize**, Azerneşir yayın evi, Bakü, 1999, s. 285.

Azerbaycan Rusya`nın yayılmacı eğilimine karşı sahip olduğu büyük petrol rezervlerinin işletilmesini Amerika ve diğer Batı şirketlerinin sermayesine açmakla, kendi ekonomik ve siyasi bağımsızlığını sağlam temeller üzerinde kurmaya çalışmıştır. Azerbaycan bu yolla giderek Moskova'nın yörüngesinden uzaklaşmaya çalışmıştır. Rusya ise Azerbaycan'la ABD arasında petrol alanında oluşan bu işbirliğini Güney Kafkasya'da kendi konumuna karşı tehlike olarak değerlendirmiştir. Moskova Azerbaycan'ı kendi Güney kanadında Amerika'ya yönlenmiş ve onu bölgede jeopolitik hükümranlıktan yoksun bıraka bilecek bir devlet olarak görmek istememiştir. Rusya yönetimi Azerbaycan'ın bu politikasına engel olmak için Ermenistan'ı en yakın strateji müttefiki olarak hızla silahlandırmış, Azerbaycan'a karşı saldırganlık politikasında ona her türlü yardım göstermek politikası izlemiştir.

Rusya 1994 yılı sonunda Azerbaycan'a karşı demiryolu, kara ve deniz yollarını ulaşıma kapamak suretiyle, ekonomik abluka uygulamıştır. 1994–1996 yıllarında Ermenistan'a değeri 1 milyar dolar tutarında silah ve zırhlı araçlar, o sıradan tanklar, füzeler, 1998 yılından başlayarak ise MİG–29 uçakları, C–300 füzeleri ve diğer modern askeri araçlar vermiş, bu ülkedeki askeri üslerini modernleştirmiştir.[181] Bunun dışında Rusya Gürcistan'daki askeri üslerini tasfiye ederken, oradaki askeri araçları ve savaş mühimmatının önemli bir hissesini Ermenistan'daki askeri üslerinde yerleştirmiş ve ya doğrudan bu ülkenin tasarrufuna bırakmıştır.

BDT mekanında Rusya'nın denetiminde olmayan diğer birliği Orta Asya ülkeleri kurmuşlar. Orta Asya Ekonomik Birliği (OAİB) olan bu örgüt Ocak 1994'de Kazakistan'la Özbekistan arasında ortak ekonomik mekan kurulması anlaşmasının imzalanmasıyla kurulmuştur. Aynı yıl bu anlaşmaya Kırgızistan da katıldı. Tacikistan ise iki yıl gözlemci olarak katıldıktan sonra 1998'de o da bu örgüte üye oldu. Artık 2000 yılına gelindiğinde OAİB etkin ve nüfuzlu bölgesel örgüt kimliği kazanmıştı.[182]

---

[181] **A.e.,** s. 368.
[182] P.A.Tsıgankova, **Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsi**i, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2004, s. 295.

OAİB'in temel görevi üye devletler arasında serbest ticari ilişkileri geliştirmek, ekonomik birlik kurmak, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda entegrasyonu derinleştirmek için çalışmaları koordine etmeden oluşmaktadır. OAİB'in kuruluş belgelerine dayanılarak onun temel çalışma organı-Yürütme Komitesi oluşturulmuştur. Yürütme Komitesinin faaliyetinin temel yönlerini örgütün yüksek organı olan Devletler arsı Konsey belirlemektedir. Kurumun çalışma organlarına başbakanların katıldığı Konsey, Dış İşleri Bakanları Konseyi ve Savunma Bakanları Konseylerinden oluşmaktadır.[183]

OAİB çerçevesinde 1994'de üç ülkenin: Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın katılımıyla Orta Asya İşbirliği ve Kalkınma Bankası kurulmuştur. Bu banka aracılığıyla üye devletler arasında mali işlemler yürütülmekte, kurlar ve karşılıklı ödeme hesapları belirlenmektedir.

OAİB'in Haziran 2000'de Duşanbe'de yapılan üye devletlerinin devlet başkanlarının toplantısında birliğin 2005 yılına kadar entegrasyon sürecinin geliştirilmesini öngören stratejik plan benimsenmiştir. Bu planda entegrasyonu derinleştirmek için dört aşamada yapılması gereken işler belirlenmiştir: serbest ticari bölge kurulması, gümrük birliği ve para birliğinin oluşturulması, işgücü ve sermaye bazında ortak altyapı oluşturulması.[184] OAİB ülkelerinde ekonomik ve siyasi reformların çeşitli tempoda gerçekleştirilmesi bütünleşme yollarının belirlenmesinde birçok alternatifler ortaya çıkarmıştır, bu da karşılaştırmalar yoluyla, daha az risk alarak bütünleşme yolları bulmaya olanak sağlamıştır.

Ocak 2001'de Almatı'da OAİB devlet başkanlarının zirve toplantısında bu planın gerçekleştirilmesi için ilk adımların atılmasına başlandı: OAİB'in Ekonomik Forumu

[183] E.M.Hesenov, **A.g.e.,** s. 630.
[184] A.V.Malgina, **Yujnıy flang SNG. Tsentral naya Aziya-Kaspiy-Kavkaz: vozmojnosti i vızovı dlya Rossii**, İzdatelstvo Olma Pres, Moskova ,2003, s. 18.

oluşturuldu, Orta Asya bölgesinde istikrarın pekiştirilmesi yolları enine boyuna tartışıldıktan sonra bilim, teknoloji, ekonomik ilişkilerin genişlendirme konularında kararlar alındı. Bu zirve toplantısında uluslararası terörizme, köktendinciliğe karşı ortak mücadele verilmesi gerekliliği özellikle vurgulanmıştır.

OAİB çerçevesinde 2008'e kadar çeşitli yönde toplam 254 çok önemli ve cesur kararlar alınsa da, onların çoğu yerine getirilmemiştir. Özellikle de ekonomik bütünleşme alanında çalışmalar düşük tempoda yürütülmektedir. Bunun için de Orta Asya devletlerinin öncü basın organlarının sayfalarında bu Örgütün verimliliğine kuşkuyla bakan, bütünleşmeyi derinleştirmek yönündeki çabaları yeterli bulmayan görüşleri yansıtan yazılar artmıştır.

Fakat yine de, Orta Asya devletlerinin liderleri bütünleşmenin gerekliliğini her toplantıda dile getirmekte, bu alanda somut adımlar atmaya devam etmekteler. Aralık 2001'de Taşkent'te dört Orta Asya cumhuriyetinin devlet başkanlarının toplantısında OAİB temelinde Orta Asya İşbirliği Örgütü (OAİÖ) kurulmasına karar verildi. Kararda 2001 yılında ABD'de baş veren terör olayları ve Afganistan'da durumun güvenlik konularında bölge ülkelerinin daha yakın İşbirliği içerisinde bulunmaları gerekliliğinin artırdığı vurgulanmıştır. Yeni örgütün verimliliğini artırmak için hem ekonomik, hem de diğer alanlarda ona geniş yetkiler verilmiştir.[185]

Afganistan'da giden iç savaş ve oradaki belirsizliğin artması ülkeleri ve Türkmenistan'ı ciddi şekilde etkilemiştir. OAİÖ ülkeleri liderleri teklikte Afganistan'daki silahlı çatışmaların Orta Asya bölgesine yayılmasından kendilerini korumağa, bu ülkelerin topraklarının uyuşturucu kaçakçılığında kullanılmasını önlemeye güçleri yetmeyeceğini açık bir şekilde görmekteydiler. Bunun için bu ülkelerin liderleri defalarca dünya birliğine, BM Güvenlik Konseyine, AGİT'e, İslam Konferansı

[185] P.A.Tsıgankova, **Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii**, İzdatelstvo Alıfa , Moskova, s. 297.

Örgütüne çağrıda bulunarak Afganistan'daki sorunları çözmek için görüşmeler yapmayı önermişler. 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleşen terör olayından sonra Amerika ve diğer büyük devletler Afganistan sorununa odaklandılar. Sonuçta ABD'nin başkanlığı ile askeri koalisyon kuruldu ve Afganistan'da Taliban rejimi devrildi, H.Karzayi'nin başkanlığı ile yeni hükümet oluşturuldu.

Bundan sonra Afganistan'da olan olaylar ve Orta Asya'da kökten dinciliğin güçlenmesi, Özbekistan'ın Andican bölgesinde dini grupların devletin güç birimleriyle çatışmaları, Kırgızistan'daki iktidar değişikliyi OAİÖ çerçevesinde bütünleşme sürecine ciddi engel olmuştur. Fakat bütün bunlara rağmen, Orta Asya'da bölgesel bütünleşme olgusu bir gerçekliktir ve katılımcı devletlerin ona olumlu yaklaşmaları bu kurumun geleceğine iyimser bakmaya neden olmaktadır.

3.2. Bir Arada Olmanın Etkinliği: Üçüncü Devlet ve Örgütlerle İlişkiler Bakımından Karşılaştırma

BDT içerisinde entegrasyonu geliştirme çabaları, Rusya Federasyonunun BDT aracılığıyla Post Sovyet mekanında güçlenme yönündeki girişimlerin istenilen sonucu vermemesi Birlik üyelerini kendi aralarında ve diğer devletlerle, uluslararası ve bölgesel Örgütlerle karşılıklı faydalı işbirliği geliştirmeye itmiştir. Bu çabalar da, Sovyetler Birliyi döneminde mevcut olmuş ekonomik ilişkilerin giderek zayıflamasına, üçüncü devletlerle işbirliğinin daha hızla gelişmesine götürmüştür.

Bu bakımdan, Azerbaycan'ın geçen yüzyılın 90'lı yıllarında esas ticari ortaklarının değişmesi dikkate değerdir. 1992 yılına kadar Azerbaycan'ın toplam dış ticaretinde ilk sırada olan Rusya artık 1994 yılı sonunda İran ve Türkiye'nin gerisinde kalmıştır. 1995'de Azerbaycan İran'la 186, Türkiye'yle 86, Rusya'yla 72 milyon dolar tutarında

dış ticaret yapmıştır.[186] Rusya Azerbaycan'da kurulan ortak işletmelerin sayına göre de bu ülkelerden bir hayli gerideydi. 90'lı yılların sonunda Azerbaycan'da Türkiye iş adamlarının kurduğu ortak işletmelerin sayı 360, İran iş adamların kurduğu ortak işletmelerin sayı 199, Rusya'nın kurduğu ortak işletmelerin sayı ise 68'di. Bu göstergeler, Azerbaycan'la Rusya arasında ekonomik ilişkilerin öneminin giderek azaldığını göstermekteydi.

Önceki bölümlerde Rusya'nın diğer Post Sovyet ülkeleri ile ekonomik ilişkilerinde gerileme üzerinde detaylı veriler aktararak durmuştuk. Rusya`nın 90'lı yıllarda ekonomik durumunun ağırlaşması, reformların olumsuz sonuçları, uluslararası piyasalarda rekabet gücü olmayan sanayi alanlarında kriz, sonuçta sanayi malları üretiminde gerilemeye neden oldu. Üretim yalnızca ağır sanayide, makine sanayisinde değil, hafif ve gıda sanayisinde, tarımda da belirgin bir şekilde geriledi. Araştırmalara göre 1991'den 1999'a kadar Rusya'da GSYH %45, sanayi ürünleri üretimiyse %55 oranında gerilemişti.[187]

Rusya'da ve diğer Birlik ülkelerinde gerçekleştirilen ekonomik reformlar, piyasa ekonomisine geçişin değişik hızda gerçekleşmesi de Post Sovyet ülkelerinin ekonomik bütünleşmesini olanaksız kılmaktaydı. Birlik üyelerinin çoğu üçüncü devletlerle daha çok ticari ve ekonomik işbirliği kurmaya başladılar. Bu yüzden de, BDT üyeleri arasında karşılıklı ticaret hacminde 1991–1999 yıllarında iki kat azalma görüldü. Rusya'nın toplam dış ticaretinde BDT ülkelerinin payı önemli düşüş göstererek %22 oranında kaldı.[188]

---

[186] A.A.Radjabli, **A.g.e.,** s. 148.
[187] "Desyat let sistemney transformatsii v stranah TSVE i v Rossii: itogi i uroki". – **Mirovaya ɔkonomika i mejdunarodnıe otnoşeniya**, İzdatelstvo Norma, Moskova,2001, s. 13-14
[188] İ.S.İvanov, **Novaya rossiyskaya diplomatiya. Desyat let vneşney politiki stranı**, İzdatelstvo Alıfa, Moskova, 2005, s. 105.

BDT katılımcısı olan devletlerin ekonomik politikalarındaki farklılıklar 24 Eylül 1993'de Ekonomik Birlik anlaşması imzalandıktan sonra açık bir şekilde ortaya çıktı. Ekonomik Birliğin öngördüğü amacına ulaşamadı. Siyasi söylemlerde öne sürülen görüşlerin, imzalanan anlaşmaların gerçekleşme oranının çok düşük düzeyde kalması 90'lı yıllarda BDT içerisinde devam eden süreçlerin ortak özelliği olarak görülmüştür. Şubat 2000 yılına kadar BDT devlet ve hükümet başkanları 164 karar kabul ettikleri halde, onlardan yalnızca yedisi bütün katılımcılar tarafından onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Post Sovyet ülkelerinin bir-biri ile karşılıklı ilişkilerin düzeyi de onların her biri için aynı ölçüde önemli değildi. Yeni bağımsızlık kazanmış cumhuriyetlerin her biri Rusya ile ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkilerin sürdürülmesini isteseler de, bunu bütün diğer katılımcılar için söyleyemeyiz. Örneğin, Ermenistan için Kazakistan ve ya Tacikistan'la ilişkilerin geliştirilmesi çokta önemli değildi, bu nedenle de bu ülkelerde elçilik dahi açmağa da gerek görmüyordu. Aynı ölçüde Beyaz Rusya'nın ve ya Moldova'nın sorunları da Kırgızistan'ı pekte ilgilendirmemekteydi.[189] Bu yüzden de Orta Asya ülkeleri BDT çerçevesinde Rusya ile bütünleşme süreçlerine bu ve ya diğer şekilde katılsalar da, kendi aralarında Orta Asya İşbirliği Örgütü adlı kurum oluşturmayı daha önemli bulmuşlar. Bu ülkeler ayrıca Ekonomik İşbirliği Örgütünde İran, Türkiye, Pakistan ve Azerbaycan'la çok taraflı işbirliği geliştirmeye çalışmaktalar.

Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) 1985'de İran, Türkiye ve Pakistan tarafından kurulmuştur. 1992'de kısa sürede dünya ekonomisiyle ile ilişkiler kurmağa çalışan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Afganistan bu kuruma üye oldular. Sonuçta EİÖ büyük bir bölgesel Örgüte dönüştü. Hazar havzasında çok büyük petrol rezervlerinin varlığı, onların dünya pazarına ulaştırılması için boru kemerlerinin kurulması bu bölgede ekonomik bütünleşme sürecini olumlu etkilemiştir. Fakat EİÖ'nin bu süreçte konumunun belirlenmesine, ekonomik

[189] R.A.Medvedev, **A.g.e.,** s. 153.

stratejisinin işlenip hazırlanmasına uzun süre sarf edilmiştir. Bugün EİÖ'de çok basamaklı yönetme mekanizmaları oluşturulmuştur. Bunlar Bakanlar Konseyi, Daimi Delegeler Konseyi, Bölgesel Kalkınma Konseyi, ayrıca sürekli faaliyet gösteren 6 bölgesel kurum ve 3 özel acenteden oluşmaktadır.[190]

1993'de kabul edilen Kvetti faaliyet planı, Bölgenin ulaşım sektörünü geliştirmek için Almatı planı, 1996'da kabul edilen Aşkabat bildirisi, yeniden düzenlenmiş İzmir Anlaşması EİÖ'nin aktivitelerine yön veren temel düzenlemelerdir. Bu belgelerde ticaret, ulaşım, enerji ve komünikasyon alanında işbirliğinin derinleştirilmesine daha çok önem verilmiştir. 14–15 Mart 1995'de İslamabat'ta EİÖ üye devlet başkanlarının zirve toplantısında Ticaret ve Kalkınma Bankası, Sigorta Ortaklığının kurulmasına karar verilmiştir.

EİÖ çerçevesinde ulaşım altyapısını geliştirme planı Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Pakistan demir yollarının birleştirilmesini, yeni karayolları çekilmesini öngörmektedir. Bu planın gerçekleştirilmesi Orta Asya ve Kafkasya bölgesinden taşınan yüklerini İran körfezi ve Hint okyanusu limanlarına ulaştırılmasına olanak sağlayacaktır. 2000 yılından başlayarak Rusya da bu planla yakından ilgilenmiş ve sonuçta Kuzey-Güney ulaşım koridorunun kurulmasına ilişkin Rusya-Azerbaycan-İran anlaşması imzalanmıştır. Çin ve Hindistan ise Termez–Mezar-i-Şerif–Herat demir yolu hattı ve karayolunun çekilmesine ve sonra da bu yolların İran'ın Bandarabbas limanına kadar uzatılmasıyla ilgilendiğini belirtmiştir. [191]

Orta Asya ülkeleri ayrıca ABD'nin ve Batı Avrupa ülkelerinin desteklediği TRASEKA programı çerçevesinde ulaşım-komünikasyon ilişkilerini genişlendirmeye ve Batıyla ekonomik ve ticari ilişkilerini derinleştirmeye çalışmaktalar. Bu amaçla bölge

[190] P.A.Tsıgankova, **Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2004, s. 301.
[191] T.Kuzio, S.Blagov, "GUUAM nameran vernut sya na politiçeskuyu s tsenu, opirayas na podderjku Soedinennıh Ştatov", **Eurasianet**, 8 July 2003 [http://www. eurasianet.org]

ülkelerinde dış ekonomik faaliyeti düzenleyen liberal kanunlar kabul edilmiş, ekonominin kalkındırılmasına ve gelişmesine önemli miktarlarda yabancı sermaye yatırılmıştır. Orta Asya ülkeleri NATO'nun "Barış İçin Ortaklık" programı çerçevesinde Batıyla askeri-politik işbirliğini etkin bir şekilde sürdürmekteler. Bu İşbirliğinin kapsamı 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleşen terör olaylarından sonra daha da genişlemiştir. Özbekistan ve Kırgızistan'da ABD askeri birlikleri yerleştirilmiş, Afganistan'da askeri operasyonlar yapmak için bu ülkelerde Amerikan askeri üsleri kurulmuştur.[192] Aralık 2001'de Manas havalimanında askeri hava üssünün kurulması bu doğrultuda atılan önemli adım olmuştur. Fakat ABD'nin Tacikistan'da da askeri üs kurma planı Moskova'nın baskısı sonucunda gerçekleşmedi ve Aralık 2002'de Tacikistan devlet başkanı ile Washington'da yapılan görüşme sonuç vermedi.[193]

2000'li yıllardan başlayarak Orta Asya ülkeleri (Türkmenistan dışında) Şankay İşbirliği Örgütü çerçevesinde Çin'le de geniş İşbirliği ilişkileri kurmaya başlamışlar. Kazakistan'la Çin arasında demir ve karayolu çekilmesi, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine, Kazakistan'dan Çin'e ve Pasifik Okyanusu kıyılarına doğru petrol boru hattı inşası projesinin gerçekleştirilmesiyse Çin'le ve diğer Uzak Doğu ve Pasifik Okyanusu havzası ülkeleri ile ekonomik, ticari ilişkilerinin derinleştirilmesine hizmet etmektedir.[194]

14–15 Haziran 2001'de Şankay'da bir araya gelen Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan liderleri Şankay İşbirliği Örgütünü (ŞİÖ) kurmakla işbirliğini daha üst düzeylere yükseltme, karşılıklı güveni pekiştirme, dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirme niyetlerini ortaya koydular. Kabul edilen belgelerde Örgütün temel amacının Orta Asya'da barışı, güvenliyi ve istikrarı sağlama

[192] P.A.Tsıgankova, **A.g.e.,** s. 105.
[193] Abdullayev Z. Tajikistan, "Russia Probe Military Partnership", **Eurasia Insight**, 15 March 2004, [http://www. Eurasianet.org]
[194] D.N. Nazarbaeva, **Şulus A.A. 10 let SNG – opıt, problemı, perspektivı**, Polizdat, Moskova, 2001, s. 115.

olduğu belirtilmiştir. Zirve toplantısında bölücülüğe ve köktenciliğe karşı mücadele verilmesine ilişkin konvansiyon da imzalanmıştır.[195]

2002 yılı yazında Sankt-Petersburg'ta ŞİÖ'nün ikinci zirve toplantısı yapıldı, Örgütün bildirgesi kabul edildi, bölgesel antiterör yapılanmalarının kurulması alanında İşbirliği sözleşmesi imzalandı. Ağustos 2007'de Bişkek'te yapılan zirve toplantısındaysa katılımcı devletler çok kutuplu dünya düzeninden yana olduklarını ve ABD'nin bölgede üstünlük kurmasının önüne geçilmesi niyeti belirtilmiştir.[196] ŞİÖ'nün başını çeken Rusya ve Çin daha da ileri giderek ABD'yi Orta Asya'dan dışlama niyetlerini açık bir şekilde sergilediler. Bugün İran, Pakistan ve Hindistan'ın bu örgüte gözlemci statüsünde katılmaları hem onların ŞİÖ'yle yakından ilgilendiklerini göstermekte hem de dünya nüfusunun yarısının yaşadığı ülkelerin ortak hareket etmelerine müsait ortam yaratmıştır.

Orta Asya'dan bölgesel güvenliğe İslâm köktendinciliği, terörizm, uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı ve örgütlü suçlar ciddi tehlike oluşturmaktadır. Bölge ülkeleri arasında bütünleşme sürecindeki temel doğrultular konusunda görüş ayrılığı, Fergana vadisinde Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında sınırların Sovyet döneminde kasıtlı şekilde etnik çatışmaları körükleyecek bir biçimde belirlenmesi de ciddi sorunlar olarak kalmakta ve bölgeye kalıcı istikrarın gelmesini engellemektedir.[197] Ayrıca Suudi Arabistan, Pakistan ve İran'ın Orta Asya'da köktendinciliği geniş yayma çabaları ve bölgede şeriat kurallarına dayalı İslam devleti kurma planları da çok önemli sorun olarak kalmaktadır ve zaman-zaman istikrarın bozulmasına neden olmaktadır. Son zamanlarda Tacikistan'da ve Özbekistan'da yaranan olaylar bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

---

[195] **A.e.,** s. 126
[196] **A.e.,** s. 307.
[197] Ojukeeva T., **Politiçeskie protsessı v stranah Tsentral noy Azii,** Çast 1, Bişkek, 1996, s. 45

Orta Asya ülkeleri bilinçli bir şekilde Batıda ABD ve Avrupa, Doğuda Hindistan ve Çin, Orta Doğudaysa İran, Türkiye ve Pakistan gibi nüfuzlu Müslüman ülkeleri ile çok taraflı ilişkiler kurmakla hem kendi bağımsız devlet menfaatleri doğrultusunda politika izlemeği, hem de gelecekte Rusya'nın onların bağımsızlığını sınırlandırma çabalarına karşı koya bilmeyi amaçlamaktalar.

Bu bakımdan Kazakistan'ın kendi petrol rezervlerinin bir kısmını Güney Kafkasya ve Türkiye üzerinden ihraç etme planı dikkate değerdir. Bilindiği gibi, Kazakistan 90'lı yıllarda nüfusunun yaklaşık yarısının rus dilli olması gerçeğini göz önünde bulundurarak Rusya'yı kızdırmamak için, Moskova'nın bütün entegrasyon önerilerini koşulsuz kabul etmiş, petrol ihracının önemli bir kısmını ekonomik açıdan verimli olmamasına rağmen Rusya üzerinden gerçekleştirmek zorunda kalmıştır.[198]

90'lı yılların sonundaysa Kazakistan ihraç ettiği petrolün büyük bir kısmının Bakü-Tiflis-Ceyhan ihraç boru hattıyla naklinin Kazakistan'ın yararına olacağını belirtmiştir. Fakat bu niyet Rusya yönetiminin baskıları yüzünden bir kaç defa ertelenmiş, yalnızca 2008 yılından gerçekleştirilmesi yönünde belirli mesafe katedilmiştir.

24 Nisan 2008'de Kazakistan parlamentosu Kazakistan'la Azerbaycan arasında imzalanmış "Kazakistan Cumhuriyetinden petrolün Hazar denizi ve Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinden geçmekle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı aracılığıyla nakli ve uluslararası piyasalara ulaştırma koşullarının sağlanması" anlaşmasını onaylamıştır. Taraflar ayrıca Aktau-Bakü sisteminin yeniden yapılması, petrol doldurma ve petrol taşıma için gereken altyapısının kurulması, Eckene-Kurık boru hattının kurulması konusunda anlaşmaya varmışlar.[199]

---

[198] **A.e.,** s. 133.
[199] "**Azerbaycan" gezeti**, 25 aprel 2008.

Orta Asya ve Güney Kafkasya devletleri kendi bağımsızlıklarını güvence altına alma ve onu dayanıklı temeller üzerine oturtmak için olabildiğince çok sayıda uluslararası ve bölgesel Örgütlerde temsil olunmağa çaba göstermekteler. Örneğin, 90'lı yılların başlarından bugüne kadar Tacikistan ve Gürcistan 33, Türkmenistan 34, Kazakistan 35, Azerbaycan, Özbekistan ve Ermenistan 37, Kırgızistan ise 39 uluslararası ve bölgesel Örgüte üye bulunmaktadır.[200]

21. yüzyılın başlarında Avrasya bölgesinde meydana gelen jeopolitik değişiklikleri araştıran Amerikan siyaset bilimcisi Z.Bjezinski Kafkasya bölgesini istikrarsız bölge olarak değerlendirmiş, yakın geçmişte Rusya'nın denetiminde olan bu bölgenin, bugün Rusya, Türkiye ve İran arasında rekabet meydanına dönüştüğünü kaydetmiştir. [201] Amerikan araştırmacıya göre, bu ülkelerden hiç biri tek başına Kafkasya bölgesini sahiplenme gücünde olmadıkları için Rusya ve İran birlikte Türkiye'yi Kafkasya'dan dışlamaya çalışmaktalar. Rusya ve İran Gürcistan ve Azerbaycan'ın Türkiye ve Batıyla geniş kapsamlı ilişkiler kurmasına karşı çıkmakta, bunun yerine saldırgan politika yürüten Ermenistan'a her türlü desteği vermekteler.

Buna karşı Azerbaycan ve Gürcistan onların toprak bütünlüğünü kayıtsız-şartsız tanıyan ve destekleyen Türkiye ile dostluk ve işbirliği ilişkilerini derinleştirmeye çalışmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının, Bakü-Tiflis-Kars demir yolunun inşası bu Güney Kafkasya ülkelerinin Türkiye'yle, ayrıca ABD ve Avrupa Birliği'yle entegrasyonun derinleşmesine hizmet etmektedir. Z.Bjezinski Gürcistan ve Azerbaycan liderlerinin Avro-Atlantik birliğine üye olma isteklerini olumlu gelişme olarak kaydetmekte ve kısa sürede Ermenistan'ın da NATO ile yakın işbirliği kurmaya başlayacağını tahmin ettiğini belirtmektedir. ABD'nin bütün dünyada adaletin ve demokrasinin başlıca savunucusu rolünde olduğunu her fırsatta dile

[200] **Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2003, s. 308.
[201] Z.Bjezinskiy. **Vıbor. Mirovoe gospodstvo ili globalnoe liderstvo**, Polizdat, Moskova, 2004 ,s.134-135.

getiren Z.Bjezinski bu zaman Ermenistan'ın bu ülkede yüzyıllar boyu yaşayan Azerbaycanlıları kendi yurtlarından kovarak mono etnik devlete dönüşmesi, Azerbaycan topraklarının %20'ni işgal etmesi ve bir milyon sivil insanın kendi vatanında göçmen durumuna düşmesinden kasıtlı bir şekilde bahsetmemiştir.[202]

Fakat Z.Bjezinski'nin ve diğer Batı politikacılarının ve devlet adamlarının isteklerinin aksine Ermenistan yönetimi Rusya'nın sadık müttefiki olarak kalmaktadır. Şubat 2008'de Ermenistan'da yapılan devlet başkanı seçimleri sonucunda başkanlık koltuğuna oturan S.Sarkisyan Ermenistan'ın Rusya yanlısı politik çizgiyi sürdüreceğini belirtmiştir.

Ermenistan yönetimini devamlı şekilde uyguladığı Rusya yanlısı politikanın aksine Azerbaycan ve Gürcistan Batıyla entegrasyona her zaman öncelik tanımıştır. Özellikle GUAM Örgütüne 1998'de Özbekistan da katıldıktan sonra bu eğilim daha ağır basmaya başlamıştır. Hazar denizinde büyük petrol rezervlerinin bulunması Batı ülkeleri ile ekonomik, ticari ilişkileri geliştirilmesi süreci yeni ivme kazanmıştır.

Bugün Güney Kafkasya bölgesinde çözülmemiş sorunların varlığı ve bu sorunların Rusya'nın uyguladığı politika sonucunda çözülmeden kalması bölgede resmi ve gayri-resmi oluşumların oluşmasına neden olmuştur. Son günlerde Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye ortaklığı yalnızca petrol ve doğalgaz ürünlerinin nakli için boru kemerleri inşasında değil, hem de etnik çatışmaların çözümüne ortak yanaşmada, uluslararası terörizme karşı ortak mücadele verilmesinde görülmektedir. Bu birliğe karşı Rusya-Ermenistan-İran birliyi oluşturulmasına başlanmıştır ve bu sonuncu oluşumla Yunanistan'ın da ilgilendiği gözlemlenmektedir.[203]

---

[202] Y.U.Rustamov, **Rol SŞA v sisteme mejdunarodnıh otnoşeniy**, Digesta, Baku, 2005, s. 130.
[203] I.Haindrava, **Gruziya pered vıborami – Gruziya bez vıbora–Tsentral naya Aziya i Kavkaz,** Literatura, Tiflis, 2005, s. 94.

Bu iki oluşum arasında petrol ve doğalgazın Avrupa pazarına ulaştıracak ihraç boru kemerlerinin yönü konusunda kıyasıya rekabet mevcuttur. Bu yüzden de, Avrupa'nın petrol ve doğalgaz ihtiyacının karşılanmasında önemli pay sahibi olan ve bundan büyük gelir sağlayan Rusya Federasyonunun Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz kemerinin inşasına olumsuz tepkisi Ermenistan'ı silahlandırma, Gürcistan'da çevre koruma sloganlarıyla bu boru kemeri inşasına karşı çıkan grupları desteklemekle kendini dışa vurmaktadır.

GUAM yarandığı zamanda Rusya Federal Güvenlik Hizmetinin başkanı olmuş V.Putin bu örgütün kurulmasının Rusya çevresinde tehlikeli kuşağın oluşturulması gibi değerlendirmiş ve ülkesini iş, dış, ve savunma politikasını gerçekleştirirken bu yeni gerçekliği göz önünde bulundurmasının altını çizmişti. Moskova'nın bu rahatsızlığını dikkate alan Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova devlet başkanları 7 Haziran 2001'de örgütün Yalta toplantısında bu örgütün askeri-politik oluşum olmadığı ve BDT'yi içten zayıflatma amacı gütmediğini resmi olarak belirtmişler. Bu dönemde Rusya`nın Gürcistan'a baskıyı artırmak için Acara ve Cavahetya bölgelerinde gerilim yaratması, Güney Osetya ve Abaza'da yaşayan insanları kütleler halinde Rusya vatandaşlığına kabul etmesi Gürcistan yönetimini Rusya ile gerilimi yumuşatmak için, Moskova'ya tavizler vermesine neden olmuştur.[204]

Ayni zamanda Washington da resmi açıklama yaparak ABD'nin GUAM'ı Rusya'ya karşı oluşan birlik olarak görmediğini, yalnız enerji alanında ortak çıkarları olan devletlerin grubu olarak gördüğünü ve bu kurumla ekonomik ilişkileri gelecek vadeden işbirliği olarak gördüğünü belirtmiştir. GUAM liderlerinin ve ABD'nin bu açıklamaları Rusya'nın rahatsızlığını kısmen de olsa gidermiştir. Rusya devlet başkanı V.Putin'in döneminde bu ülkenin GUAM'la yaklaşımı olumlu yönde değişmiştir. Haziran 2001'de Minsk'te BDT devlet başkanlarının zirve toplantısında V.Putin GUAM'ın varlığının Bağımsız Devletler Topluluğunu zayıflatmadığını, aksine ona yeni

[204] **A.e.,** s. 168.

içerik kazandırdığını belirtmiştir.[205] Bu kurumun serbest ticareti geliştirmek amacı hiç bir devlet için aleyhte bir tutum olarak değerlendirilemez.

BDT'ye üye devletler sırasında Güney Kafkasya cümhuriyetleri 21. yüzyılın başlarından Avrupa Birliğiyle ilişkilerin geliştirilmesine özen göstermeye başlamışlar. Nisan 2004'de Avrupa Birliği devlet başkanlarının ekonomik zirve toplantısına katılan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devlet başkanları konuşmalarında kendi ülkelerinde Avrupa Birliği standartlarına ulaşmak için ekonomik reformlar gerçekleştirilmesi sürecini aksatmadan sürdüreceklerini belirtmişler.

M.Saakaşvili gazetecilerin sorularını yanıtlarken Gürcüstanın çok yakın zamanda Avrupa Birliğine üye olacağını umduğunu açıkca belirtmiştir. Aynı zamanda zirve toplantısında Avrupa Birliğinin Güney Kafkasyada en büyük partnerinin Azerbaycan olduğu belirtilmiştir. 2003 yılında onun Avrupa Birliği ile ticaret hacminin %37 oranında artarak 2,5 milyar dolara ulaştığı vurgulanmıştır.

2000'li yıllarda BDT ülkelerinin NATO'yla askeri-politik işbirliğinde de önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ukrayna ve Gürcistan yönetimi bu örgüte üye olmaya çalıştıkları halde, diğer üyeler NATO ile "Barış için ortaklık" programı çerçevesinde işbirliği kurmayı tercih etmişler. 22 Haziran 2004'de NATO'nun bu programı çerçevesinde yapılacak tatbikata hazırlık konferansının Bakü'de yapılması da bunu açık bir şekilde göstermektedir.[206]

2005'ten sonra BDT ülkeleri ile Kuzey Atlantik bloğu arasında ilişkilerde yeni dönem başlamıştır. Bu öncelikle aynı yıl Rusya'yla NATO arasında yapılan sözleşmeden kaynaklanmaktaydı. Bu anlaşmaya göre, tarafların ortak askeri tatbikat yapmaları, askeri personelin bu ülkelerin arazisinden nakli gibi önemli konularda

[205] **A.e.,** s. 299.
[206] Y.U.Rustamov, **A.g.e**.,s.150-152.

mutabakata varılmıştır. Fakat sonraki dönemde NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesi, Ukrayna ve Gürcistanın bu örgüte üye kabul edilmeleri doğrultusunda atılan somut adımlar Rusiya-NATO ilişkilerinde karşıkoyma eğilimlerinin güçlenmesine neden olmuştur.[207]

2007 yılında GUAM'ın Bakü'de yapılan zirve toplantısında gelecekte Avrupa-GUAM-Asya ulaşım koridorunun geliştirilmesi için önemli dayanak oluşturulmuştur. Bu önemli programın gerçekleştirilmesi için GUAM ülkelerinin mevzuatının geliştirilerek eksiklerin tamamlanması, ekonomik ve ticari ilişkileri zorlaştıran gümrük ve sınır geçişlerindeki engellerin ortadan kaldırılması, gereken altyapının geliştirilmesi, ulaşım koridorunun güvenliğinin ve verimliliğinin sağlanması için işbirliğinin derinleştirilmesi, terörizm ve örgütlü suçlarla mücadelenin güçlendirilmesi, uyuşturucu ticaretinin önlenmesi öngörülmektedir. "GUAM'artı" şekillenmesinde ABD, Japonya, Polonya ve diğer ülkelerle işbirliğinin geliştirilmesi olumlu sonuçlar vermiş, bu ilişkilerin pekiştirilmesi örgütün ulaşım koridorunun gelişmesine, ticaret-ulaşım alanında altyapı koşullarının iyileştirilmesini önemli ölçüde etkilemiştir.

Nisan 2008'de Bakü'de yapılan "GUAM-Transit" adlı uluslararası konferansta GUAM katılımcılarının bu alanda gelinen nokta değerlendirilmiş, yapılacak işler masaya yatırılmıştır. Bu konferansta Azerbaycan'ın Ulaştırma Bakan yardımcısı M. Penahov Azerbaycan hükümetinin ulaşım koridorunun kendi arazisinden geçen bölümünün onarım ve yapımına 2006-2007 yıllarında 1 milyar dolar sermaye yatırdığını ve gelecek 5 yıldaysa bu rakamın 7 milyar dolara ulaştırmayı planladıklarını belirtmiştir.[208]

Bu konferansta GUAM'ın Genel Sekreteri Valeri Çeçelaşvili örgüt ülkeleri arasında ticaret hacmini gelecek 5 yılda 10 milyar dolara yükseltilmesinin planlandığını

[207] I.Haindrava, **A.g.e**.,s.302.
[208] **Azerbaycan** gezeti, 30 aprel 2008.

belirtmiştir. V. Çeçelaşvili bu artışın 2012 yılına kadar gerçekleştirilecek ulaşım projeleri sayesinde mümkün olacağının öngörüldüğünü kaydetmiştir. Bu projeler yılda 15 milyon ton yük geliş geçiş kapasitesine sahip Elet limanının inşası, yük taşıma kapasitesinin 40 milyon tona kadar artırılacak Poti limanının yeniden yapılması ve Bakü-Poti yönünde yeni demir yolu hattının çekilmesinden oluşmaktadır.[209]

Rusya`nın resmi çevreleri son dönemde BDT ülkeleri ile ekonomik-ticari ve askeri-siyasi ilişkileri derinleştirmeye çalışırken bu yeni gerçeklikleri dikkate alma zorunluluğunu hissetmektedir. Aynı durum BDT'nin diğer katılımcıları içinde geçerlidir. Onlar da gerek Rusya, gerekse de diğer devletlerle ilişkilerinde olaylara pragmatik yaklaşmaya ve kendi devlet menfaatleriyle örtüşen projelerde yer almaya çalışmaktalar. Bu bakımdan Kazakistan devlet başkanı N.Nazarbayev'in görüşleri dikkate değerdir. Deneyimli politikacı bir taraftan Amerika ve Batı Avrupa sermayesini geniş çapta ülke ekonomisine, özellikle de petrol rezervlerinin kullanımına açmış, diğer taraftansa sürekli iktidarda kalabilmek için Batının demokrasi normlarını uygulama konusunda çekinceli davranmaktadır."Biz kolları sıvayıp demokrasi ardınca Amerika'ya koşamayız" diyerek dış politikada dünya çapında ortaya çıkan küreselleşme sürecini göz ardı etmeyen Nazarbayev, aynı zamanda "Rusya Tanrının bize verdiği Kuzey komşumuzdur" – diyerek Moskova ile ilişkileri üst düzeyde tutmaya gayret etmektedir.[210]

2001 yılında Kırgızistan'la Çin arasında demir yolu çekilmesiyle ilgili anlaşma imzalanması, Tacikistan'la Çin arasında Horog-Kaşgar karayolunun inşası Orta Asya ülkeleri ile Çin arasında ekonomik ticari ilişkilerinin genişlenmesine olanak sağlamıştır. Bugün Kırgızistan'ın günlük ihtiyaç ürünlerinin %85'i Çin'den ithal edilmektedir.[211]

[209] **Azerbaycan** gezeti, 1 may 2008.
[210] **Azerbaycan** gezeti, 6 may 2008.
[211] Omarov N.M. **Mejdunarodnıe otnoşeniya v epohu global nogo razvitiya**, Kosmos, Bişkek, 2003, s.79.

Azerbaycan da Rusya ile normal ilişkileri sürdürmek, ekonomik ticari ilişkilerini derinleştirmek çizgisini sürdürmektedir. Rusya Federasyonu Federal Gümrük Hizmetinin verilerine göre, 2007 yılında Rusya ve Azerbaycan arasında ticaret hacmi 1,723 milyar dolar olmuştur. Bu bir önceki yıla kıyasla %5 oranında artışa tekabül etmektedir. Ocak 2007'de Azerbaycan Rusya'nın fiyatları yükseltmesi üzerine bu ülkeden doğalgaz ithalini durdurduğu ve ticaret hacminde bu nedenle 420 milyon dolar tutarında bir azalma olduğu dikkate alındığında, artışın daha yüksek tempoda gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bugün Azerbaycan'da Rusya sermayesiyle faaliyet gösteren 308 işletme bulunmakta ve bunlardan 193 tanesi tamamen Rusya sermayesiyle kurulmuştur.[212]

2004 yılının sonlarına yakın Özbekistan'da köktendincilerin etkinliğini artırması ve bunların Taşkent ve Buhara'da neden olduğu karmaşalar bu ülkenin siyasi çizgisinde gözle görülür değişikliklere neden oldu. Devlet başkanı İ.Kerimov bu olaylardan hemen sonra Özbekistan'a her türlü yardım göstermeye hazır olduğunu dile getiren Rusya'yla iki taraflı işbirliğini geliştirmenin gerekliliğini öne sürdü. Bu düşünceden hareketle Özbekistan Dış İşleri bakanı S.Safayev "iki taraflı ilişkilerin geleceğinin kapsamlı çözümlenmesinden sonra her iki taraf Taşkent ve Moskova arasında yakın gelecekte stratejik ortaklık anlaşması imzalanmasının çok önemli olduğu sonucuna varmıştır" diye açıklamada bulunmuştur [213]

Bütün bunlar BDT içerisinde üye devletler arasında ilişkilerin inişli-yokuşlu bir aşamadan geçtiğini açık şekilde göstermektedir. Ayrıca, BDT ülkeleri komşu devletlerle çeşitli düzeylerde ilişkiler kurmaya çalışmakla kendi milli menfaatlerini koruma gayreti içerisindeler. Fakat Post Sovyet ülkelerinin çoğunda aynı zamanda milli menfaatler adı altında mevcut iktidarların güçlendirilmesi de düşünülmektedir ki, resmi Moskova da bundan yararlanmayı ihmal etmemiştir.

---

[212] **Azerbaycan** gezeti, 26 aprel 2008.
[213] Torbakov I. "Uzbekistan Set to Diversify its Sekurty Options in the Wake of Recent Militant Attacks", **Eurasia Insight**, 19 April 2004 [http://www. Eurasianet.org]

SONUÇ

BDT'nin kurulmasından bu yana geçen zaman, bu örgüt çerçevesinde bütünleşme süreçlerinin gerçekleştirilmesinin zorluklarla karşılaştığını ortaya koymuştur. Fakat onun çok büyük potansiyel olanakları da gerçekleşmemiş kalmaktadır. BDT bütün Post Sovyet mekanında işbirliğinin, iyi komşuluk ilkelerinin yerleşmesi koşullarını sağlayan nüfuzlu bölgesel örgüte dönüşebilir. Kazakistan'ın başbakanı K.K.Tokayev 20 yüzyılın sonunda bunun için objektif ilkin koşulların bulunduğunu belirterek şöyle der: "Bütün Post Sovyet ülkelerinin ekonomik kriz geçirdiği bir ortamda karşılıklı anlaşma düzleminde adımlar atılması, bütün tarafların memnun kalacağı uzlaştırıcı kararların bulunması son derece önemlidir. Bunsuz istikrarı koruyup sürdürmek, güvenliliği sağlamak, ekonomik reformları gerçekleştirmek, dünya birliğiyle bütünleşmek olanaksızdır."

BDT'nin kurulmasından geçen zaman ayrıca, bu örgütle bağlı gerçeklikleri dikkate alma gerekliliğini ortaya koymuştur. Birliğin yakın perspektifte birleştirici temeli katılımcı devletler arasında karşılıklı faydalı ve iki taraflı işbirliği ilişkilerinin geliştirilmesi olacaktır. Rusya yönetimi artık 90'lı yılların ortalarında bunu anlamış ve BDT çerçevesinde yürüttüğü politikayı daha gerçekçi düşünce temeline dayandırmakla kısmen değiştirme yoluna gitmiştir. Rusya devlet başkanı B.Yeltsin Eylül 1995'de onayladığı "Rusya`nın BDT Devletleri ile Stratejik Rotasyonu" adlı belgede devletin dış politikasının esas yönünün BDT ile ilişkiler olması bir daha doğrulanmıştır. Rusya'nın BDT'ye üye devletlerin her birinin siyasi ve ekonomik bakımdan güçlü devletlere dönüşmesine yardım göstermesi, bu devletlerin Rusya ile dostluk siyaseti yürütmelerini sağlama çok önemli dış politika görevi olarak öne sürülmüştür. Bu yeni siyasi çizgi doğrultusunda Rusya kendinin öncü ve organize edici rolünü sürdürmenin yanı sıra BDT katılımcılarının örgüt bünyesinde ekonomik ve siyasi bakımdan bütünleşmesine öncelik vermeye başladı.

V.Putin'in devlet başkanlığı döneminde Rusya'nın BDT'yle ilişkisinde daha pragmatik, tam manasıyla yeni siyasi çizgi uygulaması birlik içerisinde olumlu değişikliklere neden olmuştur. Rusya'nın BDT'deki ortaklarıyla ilişkileri karşı tarafın çıkarlarını dikkate almağa çalışmakla daha akılcı, açık ve amaçları önceden öngörülür hale gelmiştir.

Gelinen son noktada BDT'nin varmış olduğu gelişme aşaması hem yeni ufuklar açmakta, hem de var olan sorunların çözülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlardan en önemliler çok taraflı ve iki taraflı ilişkilerin en uygun şekilde uzlaştırılması, ekonomik ve siyasi çıkarların ilişkilendirilmesi ve birbirine zarar vermemesi yakın ve perspektif görevlerin doğru bir şekilde sıralanmasından oluşmaktadır. Birlik ülkelerinde var olan etnik sorunların bugüne kadar çözülmemesi, Rusya'nın bazı üye devletlerle daha yakın ilişkiler kurması da BDT'nin gelecekte normal gelişimi bakımından çok ciddi sorunlardır.

Böylece, BDT'nin büyük ve geniş Avrasya mekanında üstlendiği iddialı misyon – geçmiş Post Sovyet cumhuriyetleri arasında Avrupa Birliği örneğinde derinleştirilmiş entegrasyon planı gerçekleşmemiş kalmaktadır. Bu sürece daha ilk baştan çok çelişkili ve nesnel etkenler eşlik etmiştir.

Ayrı-ayrı ülkelerin BDT çerçevesinde çok taraflı karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinde değişik çıkarları olduğu için Birlik içerisinde sınırlı sayıda üyeleri olan küçük örgütler kurulması gerekliliğini ortaya çıkmıştır. Post Sovyet ülkeleri arasında çeşitli parametrelerde işbirliğinin olması onların birbiriyle daha verimli ilişkiler kurmalarına olanak sağlamıştır. Aynı zamanda, böyle ilişkilerin kapsamının genişlenmesi de, son kertede BDT'nin bir örgüt gibi gelişmesini zorlaştırmıştır.

Üye devletlerin çoğunun uluslararası platformda bir arada bulunmamaları BDT'nin uluslararası hukukun öznesi gibi normal faaliyet gösterme olanaklarını

kısıtlamaktadır. Bu yüzden de BDT'yi NATO ve ya AB gibi örgütlerden farklı kılan, onun Avrupa'da ve Asya'da uluslararası siyasi olaylara etki olanaklarının sınırlı olmasıdır. Avrupa Birliği'nde uygulanan "parasal birlik, Birliği siyasal birliğe ulaştıracak kurumsal sıçramayı yapacak ve daha sıkı ekonomik işbirliğini hem karşlıklı yardım, hem de denetim yoluyla teşvik edecek bir bütünleşme aşamasıdır. ...bu amac, Maastriht Antlaşması'yla aşamalı bir yetki devrine bağlanmış ve bu gün için federasyon öncesi (pre-federal) bir model önerilmiştir".[214]

BDT'nin geçen 18 yıllık zaman zarfındaki faaliyetinin araştırılması, bu Birliğin kurulmasının en büyük öneminin geçmiş SSCB mekanında bağımsız devletlerin kurulmasının doğura bileceği olumsuz süreçlerin önüne geçmesi olduğunu göstermiştir. Fakat onun güçlü ve saygın (otoriter) devletlerarası birliğe dönüşme olasılığını yüksek değerlendirmenin gerçekçi bir yaklaşım olmadığını düşünüyorum. Katılımcı devletler arasında çeşitli alanlarda çıkar uyuşmazlığının giderek artmakta olduğu bunu belirgin bir biçimde açığa vurmaktadır. Bu da BDT'nin Avrupa ve Asya'da değil, Post Sovyet mekanında bile uluslararası siyasi süreçlere etki olanaklarını esaslı bir biçimde kısıtlamaktadır.

Son dönemlerde BDT katılımcısı olan devletlerin başkanlarının zirve görüşlerinin sayının, görüşülen konuların öneminin azalması, kapsamının daralması bunun bir sonucu olarak görülmektedir. 22 Şubat 2008'de Moskova'da BDT'ye üye ülkelerin devlet başkanlarının gayri-resmi zirve toplantısı yapmaları bu bakımdan dikkate değerdir. Toplantıda konuşma yapan Rusya devlet başkanı V.Putin BDT'nin gelecek gelişme ilkelerinin kabul edilmesinin, ekonomik ve insani alanlarda ortak projelerin gerçekleştirilmesinin Birliğin güçlendirilmesine yönelik zorunlu adımlar olduğunu vurgulamıştır.

[214] B.Dedeoğlu ''**Adım Adım Avrupa Birliği''**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul,2006,s.317-318.

Birlik ülkelerinden gelen göçmenlere karşı Rusya'da mevcut olan yabancı düşmanlığı ve milliyetçilikten rahatsız olduğunu belirten V.Putin birlik ülkelerinin ilgili kurumlar yöneticileri konseyinin bu konuda çalışmalarını yoğunlaştırması gerekliliğine değinmiştir. Rusya devlet başkanı insani alanda işbirliğinin genişletilmesine, eğitim alanında projelere daha fazla önem verilmesinin gerekli gördüğünü dile getirmişti. Zirve toplantısının katılımcıları Birlik mekanında göç politikası, üye devletlerin ulaşım alanında karşılıklı faaliyeti, o sıradan ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve modernleştirilmesi konularını da görüşmüşler.

Görüldüğü üzere, BDT katılımcıları son dönemlerde gayri-resmi görüşlere üstünlük verip ve genellikle ekonomik, insani, göç ve ulaşım alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi üzerinde durmaktalar. Rusya'nın son zamanlar Ukrayna'dan geçen doğalgaz boru hattının yerine Baltık denizinin dibinden Almanya'ya ve Karadenizin dibinden Bulgaristan'a ve Yunanistan'a uzanan yeni doğalgaz boru hatlarının inşasına başlaması da bu bakımdan düşündürücüdür.

2008 yılı başlarında Rusya`nın Abaza ve Güney Osetya'da yeniden kışkırtıcı tutum sergilemesi, Gürcistan'la ilişkilerde kasıtlı şekilde gerilim ortamı yaratması, bu bölgelere ek askeri güç sevk etmesi de rastlantı değildir. Demek ki, resmi Moskova Rusya Federasyonu içerisinde iktidara boyun eğmeyen muhalefeti etkisiz hale getirdikten, Çeçen direnişçilerle mücadelede başarı kazandıktan sonra Post Sovyet mekanındaki olaylara daha etkin müdahale etmek iddiasındadır. Dünya piyasasında petrol fiyatlarının hızla yükselmesi sonucunda çok büyük oranlarda gelir sağlayan Rusya bundan kendi ekonomik potansiyelini, özellikle de askeri gücünü artırmak için yararlanmaktadır.

Bu durumda Rusya'nın BDT içerisinde entegrasyon sürecini derinleştirmeye yönelik çabalarını bundan sonra da sürdüreceğini söyleyebiliriz. Ukrayna ve Gürcistan'ın ise NATO'ya üye olma, Batıyla entegrasyon çabaları güçlenecektir.

Azerbaycan ve Moldova ise Rusya'nın arazilerindeki sorunları yeniden alevlendirmesinin önüne geçmek için Moskova ile ilişkilerde gerilimden uzak durmaya çalışacaklar. Batının, öncelikleyse ABD'nin resmi Gürcistan'ı etkin bir biçimde desteklemesi BDT mekanındaki süreçlere etkisini gösterecektir.

KAYNAKÇA

Abdullayev, Z. Tajikistan: "Russia Probe Military Partnership", **Eurasia Insight**, 15 March 2004, [http://www. Eurasianet.org].

Alekseev, V.V.: **Raspad SSSR v kontekste modernizatsii i imperskoy evolyutsii** , İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2003.

Brzezinskiy, Zbigniev: **Velikaya şahmatnaya doska. Gospodstvo Ameriki i ego geostrategiçeskie imperativı**, İzdatelstvo Yurist, Moskova, 2005.

Brzezinskiy, Zbigniev: **Vıbor. Mirovoe gospodstvo ili globalnoe liderstvo**, Polizdat, Moskova, 2004.

Boran, Aziz: **Hocalı soygırımı: sebebleri, hayata keçirilmesi üsulları ve neticeleri**, Azerneşr, Bakı, 2008.

Büyükakınçı, Erhan: Avrupa Birligi-Rusiya Fedarasyonu İlişkilirinde Güvenlik Sorunsalı. – **Dünden Bugüne Avrupa Birligi**. İstanbul, Boyut Yayıncılık ,İstanbul 2003.

Dedeoğlu, Beril: **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Boyut Yayıncılık, İstanbul,2003.

Dedeoğlu, Beril: **Adım Adım Avrupa Birliği**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul,2006.

Dedeoğlu, Beril: **Uluslararası Güvenlik ve Strateji**, Derin Yayınları, İstanbul,2003.

Ennio Di Nolfo: **İstoriya mejdunarodnıh otnoşeniy** (1918-1999 gg.). T.2, İzdatelstvo Logos, Moskova, 2003.

Garaşova, Sevil, A: **O nekotorıh aspektah geostrategiçeskih interesov Rossii na Yujnom Kavkaze**. – **Beynəlxalg hügug və integrasiya problemləri**, Azerneşir, Bakı, 2006.

Hüseynov, Fuad: Avuopa Birliği – BDT Ülkeleri İlişkilerinin Hukuki Çerçivesi. – **Ankara Universitesi Hukuk Fakultesi Dergisi.** Sayı 2, Cilt 50, Ankara 2001.

Hesenov, Eli: "**Müasir beynəlxalq münasibetlər ve Azerbaycanın harici siyaseti''**. Maarif yayın evi, Bakü, 2005.

Haindrava, Ivlian: **Gruziya pered vıborami – Gruziya bez vıbora–Tsentral naya Aziya i Kavkaz,** İzdatelstvo Olma Pres, Tiblisi, 1998.

Ivanov, Sergey: **Novaya rossiyskaya diplomatiya. Desyat let vneşney politiki stranı,** İzdatelstvo Norma, Moskova, 2005.

Kurnosov, Y.A.: **”Perestroyka na Ukrayne. Sotsialno-ekonomiçeskie problemı”. –İstoriya SSSR**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1988.

Koen, S.: **Proval krestovogo pohoda SŞA i tragediya postkommunistiçeskoy Rossii**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova , 2001.

Krılov, A.B: **Gruzino-Abhazskiy konflikt: rol vneşnego faktora- Tsentralnaya Aziya i Kavkaz**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2001.

Kuzio, Taras, Blagov, Sergey: “GUUAM nameran vernutsya na politiçeskuyu s tsenu, opirayas na podderjku Soedinennıh Ştatov”, **Eurasianet**, 8 July 2003 [http://www. eurasianet.org]

Malgina, A.V.: **Yujnıy flang SNG. Tsentralnaya Aziya-Kaspiy-Kavkaz: vozmojnosti i vızovı dlya Rossii**, İzdatelstvo Olma Pres, Moskova ,2003.

Moiseev, E.G.: **Mejdunarodno-pravovıe osnovı sotrudniçestva stran SNG**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 1997.

Moiseev, E.G: **Mejdunarodno-pravovıe osnovı sotrudniçestva stran SNG**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2006.

Moiseev, E.G: **Mejdunarodno-Pravovıne osnovı sotrudniçestva stran SNG** İzdatelstvo Norma, Moskova, 2004.

Moiseev, E.G: **Desyatiletie Sodrujestva. Mejdunarodno-Pravovıe aspekti deyatelnosti SNG**, İzdatelstvo Yurist, Moskova, 2006.

Memmedov, Elmar: **Müsteqil Azerbaycan dövletinin berpası və möhkemlendirilmesi uğrunda mübarize**, Azerneşir yayın evi, Bakü, 1999.

Matsaberidze, Mamuka: **Revolyutsiya roz i stranı Yujnogo Kavkaza – Tsentral naya Aziya i Kavkaz**, Lido, Tiflis, 2005.

Mayorov, Vladimir, M.: **Rol Rossiyskoy diplomatii v uregulirovanii konfliktov na postsovetskom prostranstve k naçalu XXI veka**, Polizdat, Moskova, 2004.

Matiyçik Y.: **Sostoyanie, riski, perspektivı, Tsentral naya Aziya i Kavkaz**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2004.

May, V.A.: **Ekonomika i vlast. Politiçeskaya istoriya ekonomiçeskoy reformı v Rossii.1985-1994**, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 1995.

Medvedev, R.A.: **"İz istorii Sodrujestva Nezavisimıh Gosudarstv". – Novaya i noveyşaya istoriya**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2005.

Nazarbaeva, Dariga, N.: **Şulus A.A. 10 let SNG – opıt, problemı, perspektivı**, Polizdat, Moskova, 2001.

Ojukeeva, Tokonai: **Politiçeskie protsessı v stranah Tsentralnoy Azii,** Çast 1, Bişkek, 1996.

Omarov N.M.: **Mejdunarodnıe otnoşeniya v epohu globalnogo razvitiya**, Kosmos, Bişkek, 2003.

Rustamov, Yavuz: **Rol SŞA v sisteme mejdunarodnıh otnoşeniy**, Digesta, Bakü, 2005.

Radjabli, A.A.: "**Mejdunarodnıe svyazi Rossiyskoy Federasii''**, Azerneşir, Bakü, 2005.

Radjabli, A A.: "**Mejdunarodnıe svyazi Rossiyskoy Federatsii''**, İzdatelstvo Alıfa, Moskova, 2006.

Radjabli, A.A.: **Mejdunarodnıe svyazi Rossiyskoy Federatsii**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2004.

Safronov, R.: **Turecskaya vneşnyaya politika i gosudarstva Centralnoy Azii i Kavkaza. – Central naya Aziya i Kavkaz,** İzdatelstvo Yurist, Moskova, 1998 g., №1

Sogrin, Vladimir, V.: **“1985-2005: tri prevraşieniya sovromennoy Rossii”**. – **Oteçestvennaya İstoriya**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 2006.

Sogrin, Vladimir, V.: **Politiçeskaya istoriya sovremennoy Rossii. 1985-2001: ot Gorbaçeva do Putina,** İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2006.

Sogrin. Vladimir, V.: ‘’**1985-2005: tri prevraşieniya sovromennoy Rossii**.’’ – İzdatelstvo Norma, Moskova , 2005.

Tsıgankova, P.A.: **Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii**, İzdatelstvo Logos, Moskova, 2004.

Torbakov, Igor: “Uzbekistan Set to Diversify its Security Options in the Wake of Recent Militant Attacks”, **Eurasia Insight**, 19 April 2004 [http://www. Eurasianet.org]

Vişnevskiy, Aleksandr, A.: **Serp i rubl. Konservativnaya modernizatsiya v SSSR**. İzdatelstvo Nauka, Moskova., 1998.

Zdravomıslov, A.G.: **Mejnatsional nıe konfliktı v postsovetskom prostranstve**, İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, 1997.

Zuev, M.N.: **Oteçestvennaya istoriya. Kn.2, Rossiya v XX – naçale XXI veka**, İzdatelstvo Alfa , Moskova, 2005.

MAKALELER

Azerbaycan tarihi. Yeddi cildde. C.7, Azerneşr, Bakı, 2003.

Byulleten mejdunarodnıh dogovorov, İzdatelstvo Norma , Moskova, 1995.

Desyat let sistemney transformatsii v stranah TSVE i v Rossii: itogi i uroki. – **Mirovaya ekonomika i mejdunarodnıe otnoşeniya**, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2001.

Desyat let sistemnoy transformatsii v stranah SNG i v Rossii: itogi i uroki**. – Mirovaya ekonomika i mejdunarodnıe otnoşeniya**. İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, 2000.

Diplomatiçeskiy vestnik, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 1995.

Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii. (Pod red. P.A.Tsıgankova), İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 2004.

Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 2005.

Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii, İzdatelstvo Norma, Moskova, 2003.

Mejdunarodnıe otnoşeniya: teorii, konfliktı, dvijeniya, organizatsii. (Pod red. P.A.Tsıgankova), Moskova, 2008.

Mejdunarodnoe Pravo (Otv. red. G.V.Ignatenko i O.I.Tiunov), İzdatelstvo Norma , Moskova, 2004.

Rossiya i stranı Sodrujestva Nezavisimıh Gosudarstv. Statistiçeskiy sbornik. İzdatelstvo Olma Pres, Moskova, 2006.

Sbornik dokumentov po mirotvorçeskoy deyatelbnosti, prinyatıh v ramkah Sodrujestva Nezavisimıh Gosudarstv. Minsk, 2001.

Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax, İzdatelstvo ONİKS, Moskova, 2006.

Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax ,İzdatelstvo Alıfa, Moskova, 2004.

Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax ,İzdatelstvo Logos, Moskova, 2005.

Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax ,İzdatelstvo Norma, Moskova, 2005.

Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax ,Polizdat, Moskova, 2006

Sistemnaya istoriya mejdunarodnıx otnoşeniy v çetırex tomax, Izdatelstvo Nauka, Moskova,2003

Sovremennıe mejdunarodnıe otnooeniya, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2006

Sovremennıe mejdunarodnıe otnoşeniya, İzdatelstvo Mejdunarodnıe otnoşenıya, Moskova, 2004.

Sovremennıe mejdunarodnıe otnoşeniya, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 2005

Sovremennıe mejdunarodnıe otnooeniya, İzdatelstvo ONİKS,Moskova,2003

Spravoçnik OBSE. Vena, 2000

SNG: tsifrı, faktı, personalii, Lido, Minsk, 1998.

Vneşnyaya politika i bezopasnost sovremennoy Rossii, 1991-2002, V 4-h tomah, t.1, İzdatelstvo Yurist, Moskova, 2002.

GAZETELER

Azerbaycan gezeti, 1 mayıs 2008.

Azerbaycan gezeti, 23 şubat 2008.

Azerbaycan gezeti, 25 nisan 2008.

Azerbaycan gezeti, 26 nisan 2008.

Azerbaycan gezeti, 30 nisan 2008.

Azerbaycan gezeti, 6 mayıs 2008.

Halk gezeti, 13 aralık 1991.

Moskovskie novosti, 30 kasım 1994.

Nezavisimaya gazeta, 25 kasım 1994.

Nezavisimaya gazeta, 8 aralık 1992.

Po kakim voprosam şel spor v Aşgabade – İzvestiya, 17 aralık 1991.

Ratifitsirovano soglaşenie o SNG – İzvestiya, 12 aralık 1991.

Rossiyskaya gazeta, 1 şubat 1997.

Rossiyskaya gazeta, 1 şubat 1997.

Rossiyskaya gazeta, 16 mart 1996.

Rossiyskaya gazeta, 6 ocak 1997.

Svobodnaya Gruziya, 13 ekim 2001.

Dogovor o sozdanii Soyuznogo gosudarstva Rossii i Belorussii". –
Rossiyskaya gazeta, 29 ocak 2000.

Ucrediteli starogo Soyuza sozdayut novoe Sodrujestvo –İzvestiya, 10 aralık 1991.

Uçastniki vstreçi v Aşgabade gotovı stat çlenami Sodrujestva, no ravnopravno – İzvestiya, 14 aralık 1991.

www.guuam.org.